

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ
ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

Під загальною редакцією доктора економічних наук
Професора О.В. Булатової

Маріуполь
2017

УДК 339.94(477)

ББК 65.59(4 Укр)

Науковий редактор: доктор економічних наук, професор, перший проректор Маріупольського державного університету, МОН України
Олена Валеріївна Булатова

Рецензенти:

Куриляк В.Є., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету;

Тараненко І.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного маркетингу Університету імені Альфреда Нобеля;

Чернега О.Б., доктор економічних наук, професор, Ректор Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського завідувач кафедри міжнародної економіки та туризму.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол №7 від 27.12.2017)*

Розвиток організаційно-економічних моделей міжрегіонального співробітництва в умовах поглиблення європейської інтеграції: колективна монографія / під загальною редакцією О.В. Булатової; відповід. ред. О.А. Беззубченко. – Маріуполь, 2017. – 226 с.

У монографії проведено комплексне дослідження основних тенденцій розвитку міжрегіонального співробітництва. У пошуках організаційно-економічних міжрегіонального співробітництва акцентовано увагу на теоретико-методологічній концептуалізації регіонального та міжрегіонального співробітництва. Значна увага приділена аналізу сучасних методичних підходів щодо оцінки міжрегіонального співробітництва, проаналізовано сучасну організаційно-економічну модель міжрегіонального співробітництва за участю України в умовах поглиблення європейської інтеграції та глобальних трансформацій.

Для науковців, державних службовців, економістів, викладачів, здобувачів вищої освіти, працівників органів виконавчої влади, всіх тих хто зацікавлений у вирішенні сучасних проблем регіонального розвитку.

УДК 339.94(477)

ББК 65.59(4 Укр)

© Колектив авторів, 2017

© МДУ, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	7
1.1. Міжнародні регіони та глобальний регіоналізм.....	7
1.2. Теоретико-методологічне підґрунтя розвитку європейського регіоналізму.....	29
1.3. Особливості розвитку регіоналізму у чорноморському регіоні....	46
<i>Список використаних джерел до розділу 1</i>	<i>52</i>
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	60
2.1. Сучасні проблеми формування регіональних диспропорцій в умовах глобальних трансформацій.....	60
2.2. Методичні підходи до оцінки співробітництва регіонів.....	83
2.3. Інструментарій моделювання процесів міжрегіональної інтеграції.....	99
2.4. Організаційно-економічна модель міжрегіонального співробітництва.....	110
<i>Список використаних джерел до розділу 2</i>	<i>116</i>
РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	122
3.1. Теоретичні аспекти дослідження фінансової складової розвитку міжрегіонального співробітництва.....	122
3.2. Фінансові механізми міжрегіональної інтеграційної взаємодії.....	125
3.3. Регіональні валютні зони як форма прояву процесів регіональної інтеграції	130
<i>Список використаних джерел до розділу 3</i>	<i>143</i>
РОЗДІЛ 4. РЕГІОНИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ РОЦЕСАХ	145
4.1. Територіальні відмінності регіонів України як об'єкт державної політики.....	145
4.2. Фінансова складова стратегії співробітництва регіонів України в умовах європейської інтеграції.....	160
4.3. Перспективи розвитку торгово-економічних зав'язків України з країнами ЄС.....	173

4.4. Механізм розвитку транскордонного співробітництва на східних кордонах України.....	182
<i>Список використаних джерел до розділу 4.....</i>	<i>190</i>

РОЗДІЛ. 5. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ	194
5.1. Інституційні засади реалізації міжрегіонального співробітництва.....	194
5.2. Інноваційна складова міжрегіонального співробітництва.....	204
5.3. Міграційні процеси в умовах поглиблення міжрегіональної співпраці.....	213
<i>Список використаних джерел до розділу 5.....</i>	<i>224</i>

ПЕРЕДМОВА

Соціально-економічний розвиток країни значною мірою визначаються обраною національною стратегією, ефективність реалізації якої полягає у досягненні поставлених цілей і, зокрема, залежить від якості соціально-економічного управління. З іншого боку, неможливо без вирішення проблем регіонального розвитку досягти намічених урядами країн національних цілей в сфері зайнятості, підвищення якості життя, справедливого розподілу доходів, стабільного економічного зростання, поглиблення європейської моделі інтеграції, сталого розвитку тощо. Зміщення важелів державної політики з централізованого управління на регіональний рівень, що супроводжується передачею владних повноважень місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, відкриває найбільш широкі можливості для забезпечення збалансованого соціального розвитку регіонів України. Однак, існування значної міжрегіональної диференціації умов такого розвитку свідчить про те, що вони практично не використовуються сьогодні як на державному, так і на регіональному рівнях.

Слід зазначити, що різниця у рівнях соціального розвитку регіонів істотно впливає не тільки на темпи реформування кожного регіону окремо, на умови, в яких здійснюються реформи в країні в цілому, але й на вибір організаційно-економічні моделі міжрегіонального співробітництва та відповідно стратегії управління регіональним економічним розвитком.

Монографія являє собою системне дослідження концептуальних основ міжрегіонального співробітництва, напрямів стимулювання регіонального розвитку на основі створення ефективних організаційно-економічних моделей міжрегіонального співробітництва, що сприятимуть забезпеченню комплексного і збалансованого розвитку регіонів України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу розвитку національної економіки.

Перша частина монографії присвячена дослідженню теоретико-методологічних основ регіонального співробітництва, особливостям розвитку регіоналізму у європейському та чорноморському регіонах. У другій частині досліджено загальні закономірності регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва. В третій частині висвітлено фінансові механізми регіонального розвитку. Четверта частина охоплює дослідження регіонів України в глобальних інтеграційних процесах. П'ята частина присвячена організаційно-економічним моделям міжрегіонального співробітництва України.

Теоретичне значення викладених результатів дослідження полягає в удосконаленні методологічних засад дослідження міжрегіонального співробітництва у контексті визначення регіону як підсистеми світового господарства, подальшому розвитку та систематизації знань щодо

концептуальних основ розвитку міжрегіонального співробітництва. В роботі запропоновано методичний інструментарій комплексної оцінки розвитку процесів регіональної інтеграції, а також алгоритм оцінки рівня інтеграційної взаємодії країн та регіонів, практичне застосування якого дозволяє провести оцінку абсолютних та відносних ефектів від поглиблення міжнародної (міжрегіональної) економічної співпраці країн та регіонів світу. Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути методологічною основою для розробки ефективного організаційно-економічного управління регіональним розвитком, зокрема для виявлення потенційних можливостей і конкурентних переваг регіонів України в умовах інтегрованого середовища, обґрунтування напрямків міжрегіонального співробітництва на різних рівнях управління.

Представлену наукову роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Маріупольського державного університету у рамках держбюджетної теми «Розвиток організаційно-економічних моделей міжрегіонального співробітництва в умовах поглиблення європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 015U003043).

Автори усвідомлюють, що у межах однієї роботи неможливо розглянути всі питання розвитку міжрегіонального співробітництва у сучасній системі світогосподарських зв'язків, та сподіваються, що проблемні аспекти, що розглядаються у монографії, визначать новий напрям наукових досліджень в сфері міжрегіонального співробітництва, особливо в умовах поглиблення європейської інтеграції.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

1.1. Міжнародні регіони та глобальний регіоналізм

Поява та розвиток потужних міжнародних регіонів на інтеграційній основі дозволяє визначити глобальні ознаки процесів регіоналізації у системі сучасного світового господарства, оскільки подібні регіони набувають особливого впливу на характер його розвитку. Подальші дослідження процесу глобальної регіоналізації дозволять отримати нові знання щодо проблем регіонального розвитку в умовах поглиблення глобалізації.

Формування єдиних регіональних просторів в умовах глобалізації знаходиться й під впливом того, що економічні інтереси суб'єктів господарювання вже не обов'язково мають співпадати з існуючим адміністративно-територіальним розподілом, що, у свою чергу, може сформувати особливі передумови для розвитку регіоналізму, який ґрунтується на спільності інтересів територіальних суб'єктів. Мова йде про те, що змінюються пріоритети основних факторів розміщення, а відтак, відбувається трансформація функцій територій: з місця концентрації ресурсів виробництва територія стає середовищем для розвитку інновацій, людського капіталу, забезпечення саморозвитку регіонів тощо [1, с.49].

Глобальний розвиток відбувається під впливом розвитку регіонів, що визначатиме процес регіоналізації глобального простору [2]. Визначення «регіону» у сучасних дослідженнях є різноманітним. Е.Менсфілд і Х.Мілнер [3] підкреслюють географічну близькість і специфічність як ключові визначальні риси будь-якого регіону. Характер і функції сучасних регіонів суттєво змінилися, справедливо підкреслює В.Реймо [4], оскільки значних змін набули регіональні відносини, що розвиваються на різних рівнях – глобальному, регіональному, національному. Під впливом політичних факторів формування регіонів визначається в першу чергу спільним вирішенням проблем колективної безпеки, військових питань тощо. Так, в умовах холодної війни спостерігається тенденція утворення значних за розміром утворень (блок НАТО, Організація африканської єдності тощо). Однак з кінця 1980-х років, суттєво посилилась тенденція формування різноманітних формувань субрегіонального і мікрорегіонального рівня (Балтійська Рада міністрів, Вишеградська четвірка, Шанхайської групи та ін.), що пов'язано, у тому числі, із необхідністю реагування на тиск глобалізації на локальному рівні. Наступна характерна особливість розвитку регіонів у цей час пов'язана із зростаючою диференціацією між фізичними (географічними) і функціональними (економічними, екологічними, соціальними) характеристиками регіонів, що, у свою чергу, вплинуло зсув акценту з

вирішення проблем регіонального розвитку з рівня «світ-держава» на рівень «світ-регіон».

Регіони стають учасниками глобальної конкуренції за ресурси (матеріальні, фінансові, соціальні, інтелектуальні та ін.), оскільки для прийняття рішень про інтенсивні капіталовкладення вирішальною обставиною стає знаходження відповідних умов, а не географічне положення території [5]. Тобто регіони стають не тільки активними суб'єктами міжнародних економічних відносин, а й активно залучаються до формування відповідних регіональних економічних просторів, які стають підґрунтями розвитку глобальної регіоналізації світового господарства.

У результаті розвитку процесів глобальної та регіональної інтеграції сьогодні у світі формується *нова просторова структура світового господарства*, яке з одного боку виступає як єдиний простір, а з іншого, відбувається посилення економічної потужності регіональних утворень, які розвиваються на різних таксономічних рівнях, а саме: локальному, мікро-, мезо-, макро-, мега- та мета- рівнях.

Капіталістична економіка, у традиційному розумінні, складається з трьох основних елементів: єдиного ринку, який працює за принципом максимізації ринку; наявності певних державних структур, які мають різний ступінь впливу в межах і поза межами окремих суспільств; забезпечення присвоєння створеної додаткової вартості у такій системі експлуатації, що охоплює три ступені: центральні простори, напівпериферійні країни і периферію, і створює умови як інтеграції світу, так і його занепаду [6]. Така єдина ринкова система, що ґрунтується на ринковому фундаменталізмі та ліберально-демократичних цінностях [7, с.11] і призвела до нової структуризації світу, у якому формуються відповідні економічні простори в структурі єдиного світового господарства, і які також ґрунтуються на відповідних нормах та цінностях. Роль таких регіональних просторів (економік) буде зростати, і саме регіони (регіони-тріади) в умовах глобалізації стають справжніми джерелами економічної енергії, підкреслює К.Омає [8, с.8].

Більш глибокий рівень інтеграції сьогодні спостерігається серед країн тріади світової економіки. Оскільки ці регіональні ринки зростають у розмірах, а доступ до цих ринків дозволяє компаніям більш ефективно та раціонально використовувати ресурси, можна передбачити, що обсяги регіональної торгівлі та інвестицій будуть зростати й у подальшому.

При цьому, відносини між територіями суттєво змінюються, оскільки відбувається інтенсифікація соціальних відносин, і виникає «просторово-часова дистанційність», наголошує Е.Гідденс [9, с.64], оскільки локальні події залежатимуть від подій, які відбуваються у інших місцях. У наслідок цього поступово змінюється структура світового господарства, яке одночасно виступає і як єдина система, і як гетерогенна

система, у якій взаємодіють відповідні регіональні сектори, як національні, так і регіональні [10, с.51].

Процес регіоналізації охоплює різні процеси, у тому числі протилежні. Регіоналізація може ґрунтуватися на етнічній основі, економічних процесах тощо задля досягнення певної автономії, отримання певних економічних переваг і т.п., що дає можливість визначити регіоналізацію (як категорію аналізу) безпосередньо з точки зору конкретного змісту цього концепту, уникаючи позитивного або негативного.

Варто зазначити, що у міжнародній економіці визначення регіону є достатньо дискусійним. У найбільш загальному сенсі регіон розглядається як певна група країн географічно зазначеної області» [11]. Такі регіони, які існують у вигляді відповідних регіональних об'єднань, вважає В.Геєць, формують сучасну конфігурацію гео економічної та геополітичної карти світу [12, с.8-9]. Слід погодитись із визначенням регіону як певного простору, що утворює сукупність країн певного регіону/континенту світу з високим ступенем інтенсивності економічних зв'язків, які виникають на основі спільних інтересів, ресурсного забезпечення, рівня розвитку виробничих сил та характеру спеціалізації, компліментарності торгівлі, в тому числі у форматі інтеграційного об'єднання [13, с.65].

Міжнародний регіон А.Каковіч визначає як обмежену кількість держав, які пов'язані географічними відносинами та ступенем взаємної взаємозалежності [14, с.8-9]. Унаслідок дії глобальних процесів, їх впливу на роль держави у сучасному світі, поступово змінюється поняття «територіальності», а від так, можна зазначити, що і в подальшому буде змінюватися роль регіонів відносно держав, оскільки зменшення різноманітних бар'єрів на рівні інтеграційних утворень поступово призводить до необхідності досягнення економічного суверенітету вже на рівні не окремої держави, а на рівні певного простору, який утворюють декілька країн-інтегрантів. Крім того, формування єдиних регіональних просторів в умовах глобалізації знаходиться й під впливом того, що економічні інтереси суб'єктів господарювання вже не обов'язково мають співпадати з існуючим адміністративно-територіальним розподілом, що, у свою чергу, може сформувати особливі передумови для розвитку регіоналізму, який ґрунтується на спільності інтересів територіальних суб'єктів.

На домінуванні економічного інтересу у розвитку сучасного регіоналізму наголошує Р.Страссолдо [15], визначаючи, що територіальний розподіл праці, формування економічних ринків вільний рух товарів та ресурсів, можуть забезпечити відповідні економічні інтереси у розвитку регіоналізму.

Слід зазначити, що перші теоретичні обґрунтування появи регіоналізму пояснювали практичність використання переваг, зумовлених

саме територіальним поділом праці (наукові розробки І.фон Тюнена, А.Вебера, Г.фон Шмоллера, В.Рошена, В.Кристалера, А.Льоша). З середини XX ст. відбувається суттєве переосмислення та відокремлення регіональної науки, фокус досліджень якої зорієнтовано на просторову складову розвитку виробничих відносин, а також політичних, соціальних та ін. [16].

Посилення глобалізаційних процесів суттєво вплинуло на еволюцію теорій регіонального розвитку, формування нових просторів у сучасній системі світового господарства, де характер функціонування сучасних регіонів суттєво впливає на світогосподарську динаміку в цілому. Так, визнаючи особливу роль регіонів у системі сучасних міжнародних відносин, А.Скотт, М.Сторпер [17,18], зазначають, що глобальний розвиток відбувається під впливом розвитку регіонів, що визначатиме процес регіоналізації глобального простору. Це цілком узгоджується з принципами нової економічної географії (П.Кругман, Е.Венайблз, М.Фудтжита) [19-21], відповідно до якої порівняльні переваги просторового розвитку забезпечують дві групи факторів: фактори, які пов'язані з територіальним розташуванням, природними ресурсами, і вплив яких поступово зменшується, а також фактори, що є результатом діяльності та розвитку суспільства і які стають головуючими, забезпечуючи модернізацію економік (в першу чергу це стосується людського капіталу, розвитку інститутів тощо).

Базовими факторами сучасного просторового розвитку стають три «D» [22]:

Density – що визначається певною концентрацією населення, розвитком міських агломерацій у відповідному просторі;

Distance – вимірюється ступенем віддаленості, що, у свою чергу, впливатиме на рівень трансакційних витрат;

Division – визначається наявністю відповідних інституційних бар'єрів, які зменшують мобільність товарів, послуг, капіталу, робочої сили; обмежують певний доступ до суспільних благ, впливають на оперативність прийняття відповідних рішень тощо.

Таким чином, за сучасних умов статична концепція регіонів вже не відповідає мінливим умовам світогосподарського розвитку. Вивчення регіоналізму також зазнає методологічного оновлення.

Інституційне визначення регіону надає Дж.Франкел [23], визнаючи сучасні інтеграційні об'єднання формами регіонів у світовому господарстві.

Фізичні регіони відносяться до територіальних, військових, економічних просторів, що контролюються державами. У свою чергу, функціонально регіони можна визначити з точки зору позатериторіальності, оскільки у глобальній системі, регіони можуть формуватися під впливом транснаціональних капіталістичних процесів,

взаємодії між діями людини і біосфери, процесів з визначення ідентичності громад тощо.

Саме на цю особливість визначення різного тлумачення сутності формування регіональних утворень у світовому господарстві звертає увагу М.Кастельс розмежовуючи «простори територій» та «простори потоків», визначаючи простір як «локальність, чия форма, функції, зміст є самодостатніми у певних фізичних межах». Історично сформовані простори, зазначає дослідник, зазнають суттєвих змін потоками інформації і людей. Простір потоків визначається як «матеріальна організація визначеного у часі обміну соціальними практиками, що реалізуються через потоки та мережі» [24, с.412-423]. Ці мережі мають свої власні центри влади, управлінські еліти, які, незважаючи на просторове розташування, організовують простір потоків незалежно від територіальної приналежності.

Ряд вчених (наприклад, Дж.Агню і С.Корбрідж [25]) намагалися зв'язати фізичні та функціональні концепції визначення регіонів, вважаючи, що поступово саме на території (фізичне визначення) поступово формується відповідний простір (функціональне визначення).

Регіональна динаміка характеризується двома взаємопов'язаними процесами:

- по-перше, процесами внутрішньорегіональних змін та,
- по-друге, процесами безпосередньо формування регіону, які визначають його зовнішні межі.

Фактично, перший процес і є за своєю суттю регіоналізацією, яка концептуально виступає як багатовимірний (економічний, політичний, культурний і т.п.) процес, що відбувається на декількох рівнях [26]. У результаті розвитку регіоналізації посилюється економічна взаємозалежність, поглиблюються інституційні зв'язки, зростає політична довіра тощо.

Розвиток регіоналізації з точки зору просторовості та формування ідентичності дозволяє визначити нові тенденції, які Б.Хеттне називає регіональністю (regionness). Виникає необхідність досягнення певного балансу між функціональністю і територією в межах певного регіону, який утворюють декілька країн, яким Б.Хеттне пропонує узгодження зусиль задля розвитку регіональної економіки [27]. При цьому дослідник наголошує, що під впливом світогосподарського розвитку відбувся перехід від старого регіоналізму, у якому домінувала внутрішньо-орієнтована протекціоністська складова регіонального розвитку (що відповідала рівню проблемам розвитку біполярної системи), до нового регіоналізму, який характеризується не тільки лібералізацією торговельних відносин, а й появою інших більш глибоких форм інтеграційної взаємодії, у тому числі гармонізацію макроекономічної політики, національних законодавств тощо. Концепція нового регіоналізму отримала своє науково-методичне

забезпечення у розробках М.Кітінга, Д.Родріка, Ч.Віплоса та ін.) [28]. Регіоналізація ґрунтується на розвитку регіональної економічної інтеграції, класичні форми розвитку якої запропоновано Б.Балассою [29].

Новий регіоналізм може бути охарактеризовано з використанням різноманітних елементів, що забезпечують більш глибокий рівень інтеграційної взаємодії і сприяють [30 с.10-11]:

- мобільності реального та фінансових капіталу шляхом укладання відповідних інвестиційних угод;
- лібералізації пересування робочої сили;
- гармонізації вітчизняних податків та державної політики субсидювання, що впливає на стимулювання виробництва і торгівлі;
- узгодженню макроекономічної політики, у тому числі фіскальної та монетарної політики, для досягнення стабільні макроекономічних умови в країнах, що уклали регіональну торговельну угоду;
- створенню інститутів спільного управління та сприяння інтеграції (регіональні фонди розвитку, установи для вирішення спорів та ін.);
- поліпшенню комунікацій і транспортної інфраструктури задля сприяння збільшенню обсягів торгівлі та мобільності факторів;
- гармонізації правового регулювання руху товарів і факторів виробництва (антимонопольне право, комерційне право, трудові відносини, фінансове право та ін.);
- створенню валютного союзу через введення єдиної валюти та забезпечення повністю інтегрованих грошово-кредитної і курсової політики.

Сучасні регіони світового господарства стають більш залежними від глобальних процесів, що пов'язане не лише із зовнішнім впливом глобалізаційних процесів, а й формуванням нових умов для реалізації регіонами власної активності, що дозволяє останнім «випереджати» розвиток своєї країни [31]. Можна підкреслити, що регіон в міжнародній економіці стає просторовим феноменом, що проявляються через соціальні практики, а відтак, простори, що створюються, можуть суттєво впливати на життя, як позитивно, так і негативно, а від так, створення подібних просторів може стати потужною політичною метою задля мобілізації спільноти, її організації та діяльності [32, с.10].

В умовах нового регіоналізму адміністративні кордони не обов'язково мають співпадати із проблемами певних територій, які пов'язані із регіональним розвитком. Мережевий світ поступово витісняє світ реальний, а від так, формування регіонів більш не прив'язується із конкретною територією, над якою створюються нові форми просторової організації. Якщо старий регіоналізм, яких характеризувався більшою закритістю – інтровертністю – унаслідок відповідної діяльності урядів

країн, то новий регіоналізм – є відкритим для різних учасників та ініціаторів цього процесу, що характеризується значним плюралізмом [33, с.12].

Поява та розвиток потужних міжнародних регіонів на інтеграційній основі дозволяє визначити глобальні ознаки процесів регіоналізації у системі сучасного світового господарства, оскільки подібні регіони набувають особливого впливу на характер його розвитку. Відтак, регіональна економічна інтеграція стає частиною більш загального явища – «регіоналізму, що глобалізується» [34, с.5], а глобальні регіони стають важливою компонентою глобалізаційного розвитку [35, с.129-130].

Останні дослідження виділяють декілька типів різних проявів регіоналізму [36]:

- технічний регіоналізм: ґрунтується на визначені об'єктивних критеріїв виділення певних функцій щодо політики у регіоні, яка призводить до оптимального використання ресурсів та отримання відповідних результатів.
- добросусідський регіоналізм: сусідні політико-адміністративні юрисдикції організують сприятливі умови щодо спільної діяльності задля створення дружніх відносин.
- безпековий регіоналізм: визначення загальних загроз (нелегальна міграція, торгівля наркотиками і людьми, тероризм) і забезпечення стратегічної безпеки в цілому.
- еклективний регіоналізм: експериментування із різними видами регіонального співробітництва без відповідного стратегічного бачення та визначення критеріїв їхнього вибору.
- дизфункціональний регіоналізм: невдалі спроби реалізації регіонального співробітництва через серйозні політичні розбіжності та інтереси учасників.
- інституційний регіоналізм: акцентування на створенні адміністративних та відповідних організаційних структур задля сприяння розвитку регіонального співробітництва.
- трансформаційний регіоналізм: регіональне співробітництво як засіб забезпечення європеїзації в регіоні.
- компенсаторний регіоналізм: застосування компенсаторних механізмів задля мінімізації недоліків за межами ЄС.
- геополітичний регіоналізм – пов'язаний із цілями провідних держав задля забезпечення своїх сфер впливу.

Будь-який простір містить різні рівні, баланс між якими визначає просторову конфігурацію відносин влади, а кожен суб'єкт регіону обирає свій рівень реалізації стратегії задля реалізації певних інтересів. Такими рівнями (типами регіонів), на думку Дж.Джейкобса, можуть бути:

- «міста-регіони» (city-regions),

- «регіони-постачальники» (supply regions), характерною рисою яких є спеціалізація у вузькому сегменті ринку задля забезпечення відповідними ресурсами мегаполіси;
- «занедбані регіони» (abandoned regions), характерною ознакою яких є значні міграційні потоки населення у більш розвинуті регіони/центри;
- «розчищені регіони» (clearance regions), які визначені для впровадження моделей залучених розвитку, які вже продемонстрували свою успішність в інших регіонах/центрах;
- «трансплантовані регіони» (transplant regions), на базі яких буде розміщено виробництво з інших територій;
- «регіони існування» (subsistence regions), у відчутно вплив більш вагомих регіональних акторів [37].

Транснаціональні регіони стають новою реальністю і є наслідком поширення наднаціональних інтеграційних процесів. Концепцію транснаціонального регіоналізму можна визначити як складову концепції регіоналізму, що характеризує залучення до процесів регіоналізації територій відповідного таксономічного рівня, які відносяться до різних національних держав. Територіальний вимір розвитку транснаціонального регіоналізму пов'язаний із локалізацією певного регіонального утворення. Просторовий вимір більшою мірою не залежатиме від територіальних характеристик розташування регіону, і пов'язаний із відповідними соціальними практиками.

Серед основних регіонів, що формують сучасну просторову структуру світового господарства, найвищого рівня інтеграційного розвитку досяг європейський регіон, еволюційних шлях становлення якого пройшов всі стадії (форми) регіональної інтеграції від зони вільної торгівлі до економічного та валютного союзу. Крім того, до найважливіших регіонів тріади відносяться також північноамериканський регіон (інтеграційною основою якого є Північноамериканська зона вільної торгівлі) та азійсько-тихоокеанський регіон, розвиток якого пов'язаний у першу чергу із інтеграційними процесами, що відбуваються під егідою Асоціації країн Південно-східної Азії.

Порівнюючи процеси регіоналізації у різних моделях регіональної інтеграції П. Каценштейн [38] наголошує на більш закритій і централізованій системі регіоналізму, яка характеризувала початок розвитку інтеграційних процесів у Західній Європі, на відміну від розвитку інтеграційної взаємодії країн Східної Азії, яка мала з самого початку більш відкритий і децентралізований характер через існування кількох регіональних центрів. Крім того, процеси європейської регіоналізації більшою мірою ґрунтуються на офіційних багатосторонніх інститутах, у той час коли у Східній Азії регіоналізація, у першу чергу, заснована на механізмах двосторонніх відносин і в політиці, і в бізнесі.

А.Вінтерс [39, с.8] визначає регіоналізм як відповідну політику, яка спрямована на скорочення торговельних бар'єрів в межах певної групи країн, незалежно від того, є ці країни країнами-сусідами, або ні, тобто незалежно від їх географічного розташування. Дж. Греко [40] підкреслює, що відносна рівність і стабільність розподілу можливостей в Європейському Союзі сприяло інституціоналізації у європейській моделі. У Східній Азії, навпаки, домінуюча роль Японії призвела до виникнення протилежного ефекту, і як наслідок, у регіоні не з'явилися відповідні інститути інтеграції.

Традиційно, розвиток регіоналізму пов'язують із зміною ступеню глибини інтеграційної взаємодії країн – від поверхневої (shallow) до більш глибокої (deeper) [41, с.2-4]. З початку інтеграція передбачає тільки зниження або усунення бар'єрів у торгівлі товарами, а також не факторними послугами. Більш глибока інтеграція пов'язана із застосуванням додаткових елементів гармонізації національної політики, стимулюванням мобільності факторів виробництва тощо. Саме перший тип інтеграції (старий регіоналізм) припадає на 1950-1970-ті роки. Однак з початком Уругвайського раунду переговорів, а особливо із уповільненням переговорного процесу, у світовому господарстві суттєво поширились глибокі форми інтеграції країн (новий регіоналізм).

США застосовують регіоналізм у якості стратегії задля досягнення короткострокових економічних цілей, які пов'язані із повільним багатосторонніми переговорами, домагаючись забезпечити більш довготривалі стратегічні цілі, які пов'язані із лібералізації торгівлі. США застосовують певні критерії для прийняття рішення щодо укладання угод про вільну торгівлю, до яких віднесено:

- розмір країни-партнера і її важливість для економіки США,
- готовність країни до проведення переговорів щодо укладання у майбутньому більш розширеного формату угоди (ЗВТ+),

й нарешті, чи сприятиме укладання угоди про вільну торгівлю подальшому розвитку як багатостороннього механізму регулювання торговельно-економічних відносин під егідою СОТ, так і розвитку американського ринку в цілому (АЛКА, Угода про вільну торгівлю країн американського континенту).

ЄС реалізує політику регіоналізму достатньо агресивно, розглядаючи її як засіб заохочення інвестицій та сприяння конкуренції, а також маючи за мету зміцнення багатостороннього механізму регулювання торговельних відносин на глобальному рівні [42, 57].

Про важливість розвитку стратегії регіоналізму для економік Японії, Китаю свідчить укладання ними відповідних угод у останні роки, хоча до цього часу практику укладання регіональних угод не застосовувалась.

У сучасних умовах глобального розвитку формується нова архітектура просторів, які, з одного боку є глобальними за територіальним

охопленням, так і за рівнем організації у межах цієї архітектури усіх просторів, які раніше виникли та оформились [44]. Все це вимагає відповідних досліджень вже на рівні нової науки глобальної регіоналістики [45, с.76-77; 60, с.31-32], предметом досліджень якої мають стати питання регіональної конкурентоспроможності в контексті глобальних трансформацій, мультиакторність глобальної регіоналізації, проблеми розвитку складноструктурової мережі взаємодії, що розвивається на різних регіональних рівнях (локальному, мікро-, мезо-, макро-, мега-, метарівнях) і охоплює держави, суспільство, бізнес. Світ не є чітко структурованим, оскільки регіони у світовому господарстві під впливом різних економічних, політичних і культурних факторів зникають та з'являються.

Визначення концептуальних основ регіоналізації у сучасному світогосподарському розвитку в контексті сучасного глобалізаційного дискурсу дозволило зробити наступні висновки. Глобальний розвиток відбувається під впливом розвитку регіонів, що визначатиме процес регіоналізації глобального простору. Регіоналізація, як форма прояву регіональної економічної інтеграції, стала важливою складовою світогосподарської динаміки. Процеси регіоналізації світового господарства виступають певним етапом і формою прояву глобалізаційного розвитку та формування сучасного світоустрою, при цьому з точки зору міжнародної економіки регіони виступають активними суб'єктами глобалізації. Сучасна просторова структура світового господарства характеризується складною архітектурою, важливу роль у якій відіграють регіони, створення яких ґрунтується на інтеграційній основі. Подальші дослідження процесу глобальної регіоналізації дозволять отримати нові знання щодо проблем регіонального в умовах поглиблення глобалізації.

У сучасних умовах поглиблення інтеграційних процесів на регіональному та глобальному рівнях формується нова архітектура економічних просторів, які є глобальними за територіальним охопленням, а також відрізняються рівнем організації у межах цієї архітектури усіх просторів, які раніше оформились. Все це вимагає відповідних досліджень глобальних регіонів світового господарства, з точки зору їх регіональної конкурентоспроможності в контексті глобальних трансформацій, мультиакторності, проблем розвитку складноструктурової мережі взаємодії тощо. Наслідком поширення наднаціональних інтеграційних процесів є транснаціональні регіони.

Поява та розвиток потужних міжнародних регіонів на інтеграційній основі дозволяють визначити глобальні ознаки процесів регіоналізації у системі сучасного світового господарства, до яких віднесено: мультиакторність глобальної регіоналізації; складноструктурова мережа взаємодії, що розвивається на різних регіональних рівнях (локальному, мікро-, мезо-, макро-, мега-, метарівнях) і охоплює держави, суспільство,

бізнес; посилення ролі регіональної конкурентоспроможності в контексті глобальних трансформацій.

Формування єдиних регіональних просторів в умовах глобалізації ґрунтується на спільності інтересів відповідних суб'єктів міжнародних економічних відносин, які не обов'язково визначаються територіальним фактором та існуючим адміністративно-територіальним розподілом. Просторовий вимір більшою мірою не залежатиме від територіальних характеристик розташування регіону, і пов'язаний із відповідними соціальними практиками.

За останні десятиріччя роль регіонів у місцевому та глобальному управлінні зазнала значних перетворень, у результаті яких взаємопов'язаність місцевого та глобального рівнів управління привели до посилення дії регіональних груп, об'єднань у світовому господарстві. З одного боку, спостерігається поширення економічних регіональних торговельних угод. З іншого, регіональні організації відіграють все більшу роль в управлінні безпекою та світогосподарським розвитком. А від так, світовий порядок має ґрунтуватися на дії як глобальних, так і регіональних установ. У свою чергу, регіональні інтеграційні процеси стають важливою ланкою, що поєднує місцевий та глобальний рівні. Крім того, посилення ролі деяких країн у світовому господарстві, у першу чергу Китаю, Індії, впливатиме на розвиток нових регіональних інтеграційних одночасно із поглибленням відомих моделей регіональної інтеграції – європейської, північноамериканської, азійсько-тихоокеанської тощо.

Слід підкреслити, що навіть на рівні держав процеси децентралізації свідчать про посилення впливу регіональних установ та побудову нових регіональних просторів на різних таксономічних рівнях. Державний рівень є вкрай недостатній задля контролю глобальних потоків, а від так глобалізація товарних ринків та виробничих систем обмежує ефективність державної економічної політики.

Транснаціональні регіони стають новою реальністю і є наслідком поширення наднаціональних інтеграційних процесів. Концепцію транснаціонального регіоналізму можна визначити як складову концепції регіоналізму, що характеризує залучення до процесів регіоналізації територій відповідного таксономічного рівня, які відносяться до різних національних держав.

Територіальний вимір розвитку транснаціонального регіоналізму пов'язаний із локалізацією певного регіонального утворення. Просторовий вимір більшою мірою не залежатиме від територіальних характеристик розташування регіону, і пов'язаний із відповідними соціальними практиками.

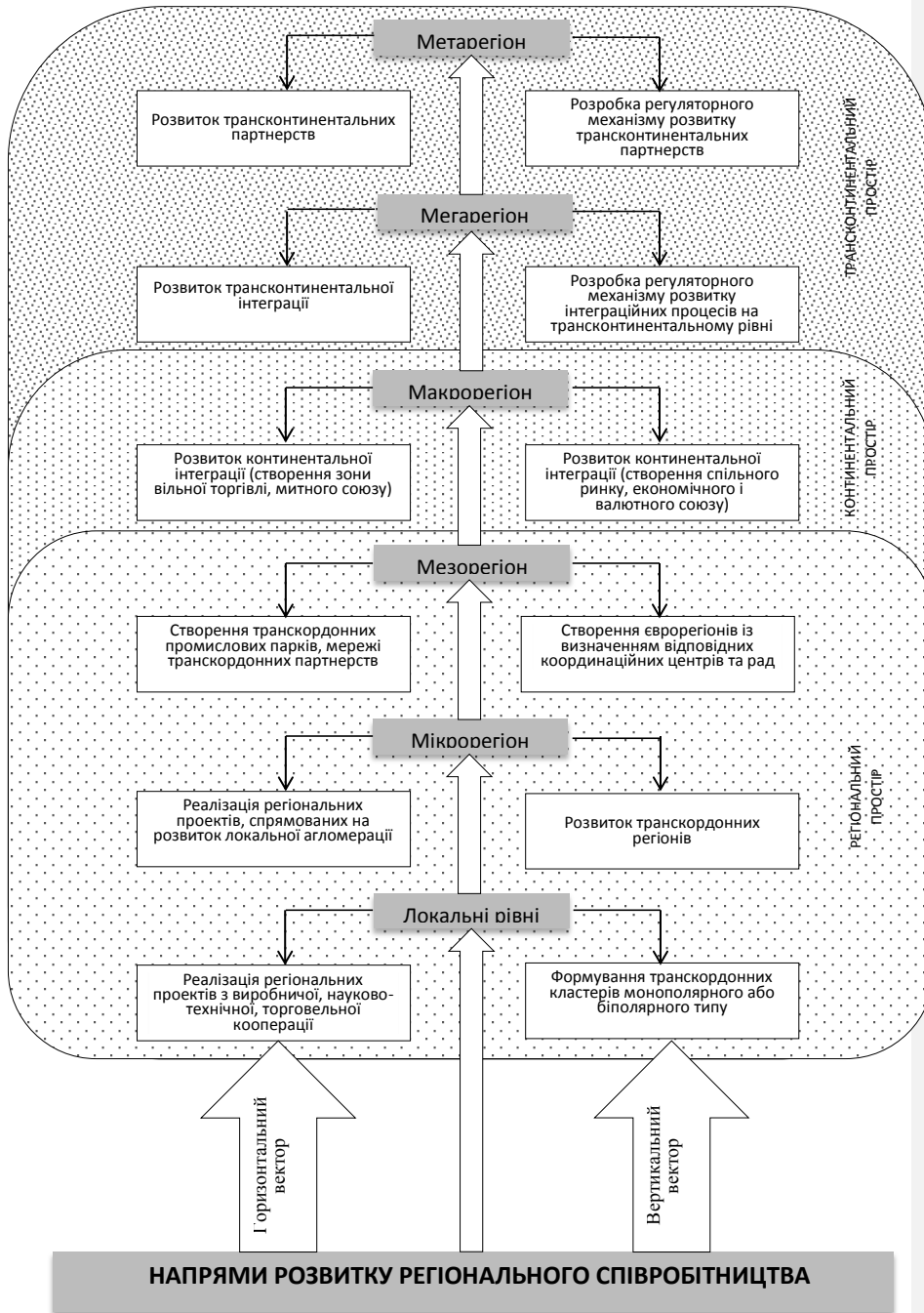

Рис. 1.1. Напрями розвитку регіонального співробітництва

Таким чином, транснаціональні регіони, які виникають унаслідок реалізації інтеграційних ініціатив, можна розглядати як соціально обумовлені явища, що відтворюються через відповідні соціальні практики.

Інтеграційна співпраця розвивається на різних регіональних рівнях – локальному, мікро-, мезо-, макро-, мега- та метарівнях, до яких залучено відповідних суб'єктів, що забезпечують багаторівневе та багатоступеневе управління. Розвиток регіонального співробітництва на будь-якому рівні сприятиме утворенню відносно стабільного середовища у горизонтальному та вертикальному вимірах, формуючи відповідний регіональний, континентальний та трансконтинентальний простір, як це наведено на рис.1.1.

Горизонтальний вимір включає в себе реалізацію конкретних регіональних проектів, до яких залучено учасників регіонального інтеграційного співробітництва. Вертикальний вимір визначається субординацією та відповідною визначеністю регуляторного механізму з боку різних рівнів влади, політичних структур–інтегрантів.

Економічна причина є драйвером формування транснаціональних регіонів, що в умовах посилення дії просторових (а не фізичних) факторів вимагають відповідного наднаціонального рівня координування їхнього розвитку, у тому числі із інституційним оформленням у вигляді інтеграційного об'єднання. Слід також враховувати, що відсутність прогресу у переговорному процесі, який відбувається під егідою СОТ, тільки посилює розвиток альтернативних шляхів врегулювання торговельно-економічних відносин між країнами.

Якщо регіональні інтеграційні угоди, за своєю більшістю мають двосторонній характер, то саме неврегульованість на багаторівневій основі стимулює розвиток транснаціональних ініціатив, до яких залучаються значна кількість країн світу із різних регіонів. Серед основних ініціатив, що виникли останнім часом, і мають потенціал для подальшого розвитку, особливо відрізняються *Транстихоокеанське партнерство (ТТП)* та *Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство (ТТІП)*.

Транстихоокеанське партнерство сьогодні представляє найбільшу регіональну торговельну угоду, що охоплює країни, питома вага яких у світовій торгівлі перевищує 40%, близько 60% світового ВВП. І хоча ТТП нотифіковано як саме зону вільної торгівлі – найбільш розповсюджений тип регіональних інтеграційних угод у світі, змістовне наповнення ж угоди є набагато ширшим та охоплює питання розвитку глобальних виробничих мереж, інноваційної діяльності тощо. Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство охоплює сьогодні США та 28 країн ЄС – основних гравців на світовому ринку, які, у т.ч. визначають характер більшості торговельних преференцій, що застосовуються по відношенню до країн, що розвиваються.

Важливо підкреслити, що розвиток партнерств значною мірою просувається за ініціативи бізнесу, у першу чергу американського та європейського – тобто представників найбільш потужних суб'єктів міжнародних економічних відносин. Взаємна торгівля США та країн ЄС становить на початок 2015 року більш ніж 695 млрд. дол., що відповідає 3,66% загальносвітовому показнику торгівля товарами [47]. По відношенню один до одного – це потужні партнери: питома вага країн ЄС у товарному експорті США становить 17,1%, у товарному імпорті – 18,%.

З огляду на низькі середні тарифи (до 3%), розвиток партнерства залежатиме від спроможності партнерів досягнути взаєморозуміння у вирішенні нетарифних бар'єрів – митних процедур та нормативних обмежень на кордоні, як пов'язані із розбіжностями у регуляторних системах (визначенні стандартів), захистом інтересів споживачів тощо.

Слід підкреслити, що значні за абсолютними показниками обсяги торгівлі тільки посилюють конкурентну боротьбу між потужними партнерами, а звідси й посилення взаємних протиріч у торговельній сфері. Щороку, загальний обсяг втрат від економічних протиріч та претензій становить близько 2% від обсягів взаємної торгівлі. Після завершення переговорів, трансатлантична угода між ЄС і США, які є найбільш інтегровані один до одного у світовому господарстві, буде найбільшою торговельною угодою, яка, окрім того, може додати близько 0,5% до річного обсягу виробництва ЄС [48].

Фокус проблем, на вирішення яких зорієнтовані транснаціональні партнерства:

- повна відмові від усіх тарифів та мит на товари взаємної торгівлі споживчого та промислового характеру (у тому числі сільськогосподарську продукцію), що сприятиме зростанню доходів виробників країн-партнерів;
- вирішення (нівелювання) проблем, пов'язаних із мінімізацією рівня захисту у певних секторах послуг (державних, фінансових, страхування, зв'язку, телекомунікаційних, електронної торгівлі, медичного обслуговування, освіти та інших), що посилить координацію фінансових та інших інституцій як США, так і ЄС, забезпечить колективну протидію ризикам;
- відмова від нетарифних бар'єрів – митних процедур та нормативних обмежень, як пов'язані із розбіжностями регуляторних механізмів у США та ЄС;
- гармонізація норм та правил регулювання інвестиційної діяльності, вирішення спорів між державою та інвесторами, що сприятиме активізації руху інвестиційних капіталів, створенню нових робочих місць;
- узгодження питань у здійсненні державних закупівель, розширення допуску до участі у закупівлях, відмова від преференцій по

відношенню до національних учасників торгів, що сприятиме розвитку конкуренції та поживавленню на національних ринках;

- узгодження процедурних норм щодо захисту прав інтелектуальної власності (авторські права, назви, патенти тощо);

- узгодження норм конкурентних політик у країнах ЄС та США, які відрізняються за певними законодавчими нормами (адміністративне обмеження монополій в ЄС, кримінальна відповідальність в США, здійснення контролю за злиттями та поглинаннями та ін.).

Неспроможність розв'язати деякі питання торговельно-економічного співробітництва у рамках Дохійського раунду переговорів, активізували пошук інших шляхів для розвитку контактів між США та ЄС, у тому числі у форматі створення зони вільної торгівлі. Однак регіональні торговельні угоди, навіть транснаціонального характеру, все одно ж не зможуть стати повноцінним заміником СОТ та замінити існуючу багатосторонню систему регулювання торговельно-економічних відносин. Коло питань, що сьогодні обговорюється під егідою СОТ (торгівля чутливими товарами, сільськогосподарською продукцією, застосування субсидій, визначення походження товарів та інших) вимагає залучення усіх членів цієї інституції. Особливо це важливо для країн, що розвиваються, і які лише завдяки участі у багатосторонньому переговорному процесі можуть реалізувати свої національні інтереси на рівних правах.

Серед ризиків успішності розвитку зазначених транснаціональних партнерств слід виділити значну диференціацію за рівнем соціально-економічного розвитку країн, що задіяні у переговорному процесі щодо розвитку співробітництва. Тим більш, що вже існуючи практики укладених регіональних торговельних угод свідчать про досить значну їх асиметричність (*Asymmetrical Trade Agreements*), оскільки торговельні преференції не мають до кінця взаємної основи [49, с.297].

Розвиток інтеграційних процесів на регіональному рівні закріплюється відповідними угодами. Слід зазначити, що використання терміну «регіональна торговельна угода» (*Regional trade agreement*) є достатньо загальним, оскільки у практиці сьогодення цей термін відноситься до цілого спектру рівнів економічної інтеграції. Найнижчий рівень інтеграції представлена торговельними преференціями, які оформлено відповідними частковими угодами (*partial scope agreements*), що передбачають встановлення режиму лібералізації відповідно до конкретних товарів або сектора економіки [50, с.7-8]. Цей тип угод з вибірковою лібералізацією фактично не відповідає правилам ГАТТ/СОТ відносно регіональних торговельних угод, оскільки стаття 24 вимагає, щоб пільговий механізм для торгівлі товарами відповідав двом критеріям: по-перше, має забезпечуватися включення всієї торгівлі; по-друге, загальне охоплення тарифами та іншими заходами регулювання торгівлі не може бути у вищих чи більш обмежувальними щодо третіх сторін, ніж до

укладання регіональної угоди. Тобто суть цієї вимоги можна охарактеризувати, як запобігання державам використовувати протекціоністський (меркантилістичний) підхід до лібералізації, у тому числі і по відношенню до тих секторів, що зростання експорту.

Найбільш поширеним типом RTA стали угоди про створення зони вільної торгівлі, відповідно до яких країни, що укладають угоду, забезпечують взаємні лібералізацію внутрішньої торгівлі, але зберігають свої незалежні зовнішні тарифи. Оскільки угоди про вільну торгівлю дозволяють країнам зберегти різні тарифи відносно решти світу, то, цілком логічно, що такі угоди повинні включати докладні правила походження (rules of origin (ROOs)).

Слід підкреслити, що у COT використовують різні терміни як синоніми для характеристики регіональних інтеграційних ініціатив та їхнього організаційного оформлення, а саме [51]: «преференційні торговельні угоди» (*Preferential Trade Agreements – PTAs*), «регіональні торговельні угоди» (*Regional Trade Agreements – RTAs*), «угоди про економічну інтеграцію» (*Economic Integration Agreement – EIAs*), «угоди про економічне партнерство» (*Economic Partnership Agreements – EPAs*) тощо. Тому цілком слушною є думка науковців [52,53], що більш змістовним за суттю, не суперечливим і нейтральним за формою, є використання терміну «регіональні інтеграційні угоди», що юридично визначає сутність саме інтеграційної взаємодії будь якої форми та глибини як на двосторонній, так і багатосторонній основі. Особливо це стає актуальним з точки зору розвитку інтеграційних процесів та відповідного їх інституційного оформлення вже на трансконтинентальному рівні.

Серед аргументів на користь значного потенціалу розвитку саме цих трансграничних мегарегіональних ініціатив, особливо слід зазначити, що до цих партнерств залучено країни світу, питома вага яких є значною у світовому виробництві, торгівлі, розподілу світового населення тощо. Від так, вплив цих ініціатив може бути значним і як на загальносвітовий розвиток, і на подальший розвиток багатосторонніх переговорів під егідою COT у рамках Дохійського раунду.

Серед основних перепон щодо досягнення успішності Дохійського раунду переговорів залишаються питання, зазвичай виділяють [54, с.294-295]: торгівлі чутливими товарами, застосування антидемпінгових заходів, спеціальних захисних механізмів, гармонізації нетарифних методів регулювання, відкриття ринків країн, що розвиваються, тощо. Ще одним з важливих питань, досить неврегульованих сучасними методами регулювання торговельно-економічного співробітництва на багатосторонній основі, залишається досягнення балансу та гармонізація цих методів із регіональними методами регулювання торговельно-економічної співпраці, які визначено відповідними інтеграційними угодами.

В існуючих регіональних угодах різного типу містяться положення, які: регулюються нормами СОТ, частково охоплюються нормами СОТ (торгівля послугами, застосування технічних бар'єрів, захист прав інтелектуальної власності та ін.), не регламентуються нормами СОТ (положення щодо конкурентної політики, трудові права, екологічні норми та ін.). Останні дослідження свідчать [55, с.299-300], що питання та положення, що не регламентуються нормами СОТ, представлено у кожній третій регіональній угоді (положення СОТ-X).

Практично всі регіональні угоди містять значну частину положень, які частково охоплюються нормами СОТ, і які пов'язані із більш широкою економічною взаємодією та глибокою інтеграцією (положення СОТ+). Саме ця група положень може стати наступним кроком гармонізації багатостороннього та регіонального рівнів управління торговельно-економічного співробітництва, оскільки положення СОТ+ розвивають діючі положення СОТ.

Незважаючи на складнощі переговорного процесу у рамках Дохійського раунду переговорів СОТ залишається найбільш масштабним та результативним форумом, що охоплює питання торговельно-економічного співробітництва країн світового господарства. Посилення глобалізації сприяло нарощуванню протекціоністських норм, у тому числі через поширення регіональних торговельних блоків [56, с. 7-8]. Саме тому, регулювання питань торговельно-економічного співробітництва між країнами у напрямі поступової лібералізації було б неможливим без діяльності СОТ. Тобто, регіональні механізми можуть підірвати процес лібералізації, коли вони відхиляють торгівлю та інвестиції.

Сучасні трансформації, що відбуваються у світовій економіці, які стали наслідком процесів глобалізації, поглибленням регіональної інтеграції, динамічним розповсюдженням глобальних виробничих мереж, розвитком креативної економіки та інше вимагають адекватних реакцій з боку СОТ як глобальної інституції. Оскільки саме багатосторонні переговори спроможні досягнути найбільш оптимальний шлях забезпечення розвитку та утримання стабільності, з урахуванням значних розбіжностей інтересів серед широкого кола учасників.

За даними СОТ, існує декілька переваг саме багатосторонньої торговельної системи [57, с. 236-239]:

По-перше, система сприяє встановленню миру між країнами – членами через використання суперечок, що виникають у торговельній сфері, і недопущення війн.

Другою перевагою СОТ є спроможність врегулювання суперечок, яка надає країнам - членам СОТ конструктивно вирішувати будь-які торговельні спори, із залученням незалежних експертів.

По-третє, правила багатосторонньої торговельної системи СОТ значно спрощують торговельні режими у країнах, оскільки набір правил

СОТ є єдиним для усіх країн-членів організації, які мають рівні права незалежно від досягнутого рівня розвитку.

Четвертою перевагою є значне зменшення трансакційних витрат (зниження вартості бар'єрів), пов'язаних із впровадженням лібералізації порівняно із протекціоністською системою, яка дорого коштує економіці будь якої країни.

По-п'яте, торговельна система СОТ забезпечує більшу різноманітність продуктів за їхньою вартістю та якістю і якості на вибір, оскільки зниження бар'єрів та, відповідне, відкриття ринків, сприяють їхньому насиченню.

По-шосте, зростання торгівлі, що відбувається у наслідок провадження лібералізаційного механізму, впливає на зростання доходів у країнах.

По-сьоме, торгова система СОТ сприяючи розвитку вільної торгівлі, стимулює створення робочих місць шляхом стимулювання економічного зростання.

По-восьме, завдяки політиці недискримінації, прозорості, визначеності та спрощенню процедур торгівлі, багатостороння система СОТ у цілому підвищує ефективність і знижує витрати.

Дев'ятою перевагою є те, що система СОТ захищає уряди країн від вузьких інтересів лобістів, що тиснуть на уряди задля захисту певних галузей національних економік від імпорту через застосування більш конкурентоспроможні ціни, для забезпечення яких використовуються менш ефективні системи субсидіювання вітчизняної промисловості, підвищення тарифів тощо.

І нарешті, торговельна система СОТ заохочує національні уряди реалізувати більш ефективну політику щодо розвитку та регулювання національних економік.

Із зростанням чисельності регіональних інтеграційних угод, якісні зміни, що відбуваються у їхньому змістовному наповненні виникає потреба узгодження та досягнення компромісів між регіональною системою регулювання торговельно-економічних відносин, що визначається регіональними угодами, та багатосторонньою системою, яка регламентується правилами та нормами СОТ. Сьогодні змістове наповнення регіональних торговельних угод (особливо міжрегіонального та транснаціонального характеру), так звані положення СОТ+ та СОТ-X, значно є ширшим за коло питань та напрямів регулювання.

Фактично, слід визначити, що багато чисельні та широко змістовні регіональні інтеграційні угоди створюють паралельну систему регулювання торговельно-економічних відносин у світі. Тим більш, що багатостороння система регулювання не забезпечує вирішення проблемних питань, як пов'язані із забезпеченням та реалізації конкурентної політики. Сьогодні норми ГАТТ та ГАТС містять окремі положення відносно

монополій, державного сектору та державних підприємств. Особливо гостро це питання стоїть у площині транскордонних злиттів та поглинань, анти конкурентної діяльності цих структур тощо. Однак цілісного документу, що регламентує цей напрям у системі багатостороннього механізму регулювання торговельно-економічного співробітництва, поки що не існує. Саме тому, у багатьох регіональних угодах окремо виписуються норми, що врегульовують питання конкурентної політики і спрямовані на обмеження антиконкурентних дій з боку учасників регіонального ринку, гармонізацію норм антимонопольного та конкурентного законодавства, посилення взаємодії державних інституцій, що регламентують конкурентну політику, забезпечують її адміністрування, контроль та правовий супровід.

Розвиток міжнародного поділу праці та поглиблення спеціалізації в межах безпосередньо інтеграційного об'єднання неодмінно пов'язаний із зростання внутрішньо фірмового обміну, що забезпечують «ланцюги доданої вартості». І тут може виникнути певні обмеження з боку вимог торговельно-економічного співробітництва, що охоплює країни, які входять до складу інтеграційного об'єднання, з іншими країнами світу, що не належать до об'єднання, але на ринку яких і економічні інтереси фірм-виробників, особливо транснаціональних компаній. Тобто виникає об'єктивна потреба у тому, щоб режим лібералізації не обмежувався рамками виключно інтеграційного угруповання. Фактично, саме на це й спрямована діяльність Світової організації торгівлі, що стимулює встановлення лібералізаційного режиму у цілому у світовому господарстві та уніфікацію національних режимів регулювання.

Прикладом поступової гармонізації багатостороннього та регіонального рівнів регулювання торговельно-економічних відносин, яке все реалізується за ініціативи СОТ, є «Компендіум положень, що регламентують регіональні торговельні угоди» [58], який прийнято задля впровадження у існуючі практики транспарентний механізм функціонування регіональних угод. Його важливою особливістю є чітке визначення складових постійного моніторингу за формуванням, утворенням, реалізацією регіональних інтеграційних угод, їхньої статистичної звітності тощо.

Створення угод транснаціонального характеру (особливо багатосторонніх транстихоокеанської зони вільної торгівлі, трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства) можуть стати суттєвим фактором впливу на світову торгівлю, оминаючи багатосторонні механізми регулювання, що може привести до значного скорочення впливу СОТ як глобальної інституції.

З одного боку, усі країни-інтегранти, що укладають між собою регіональні угоди, декларують, що таких підхід не вступає у протиріччя із багатосторонніми механізмами. Однак не на користь цього аргументу є

стрімке зростання кількості регіональних угод, які щороку укладаються. Гармонічне поєднання регіональних та багатосторонніх механізмів регулювання можливе за умов узгодження та поступового впровадження регіональних механізмів регулювання вже на глобальному рівні.

Активізація регіональних інтеграційних ініціатив, у тому числі транснаціонального характеру, активізація переговорного процесу у напрямку розвитку Транстихоокеанського та Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерств ставлять питання щодо можливих сценарії розвитку та успішності переговорних процесів, що відбуваються на глобальному та регіональному рівнях (табл 1.1) [59]. Адже неспівпадання швидкості переговорних процесів, їхньої результативності фактично можуть призвести й до різних наслідків у загальносвітовій системі регулювання торговельно-економічних відносин, знання яких дозволить мінімізувати можливі ризики.

Незавершеність переговорних процесів на всіх рівнях (1 сценарій): і на рівні Дохійського раунду, на рівні транснаціональних партнерств, призведе до подальшої активізації регіональних інтеграційних ініціатив, у т.ч. транснаціонального характеру, як найбільш бажаного шляху пошуків порозуміння між основними торговельно-економічними партнерами.

Таблиця 1.1.

Сценарії розвитку переговорних процесів на глобальному та регіональному рівнях

Переговорний процес	1 сценарій	2 сценарій	3 сценарій	4 сценарій
Дохійський раунд	–	+	–	+
Транснаціональні партнерства (ТТП та ТТПП)	–	–	+	+
Наслідки	Подальша активізація регіональних інтеграційних ініціатив, у т.ч. транснаціонального характеру	Зниженні активності регіональних інтеграційних ініціатив, розвиток нового раунду переговорного процесу під егідою СОТ	Послаблення ролі СОТ, активізація регіональних інтеграційних ініціатив, у т.ч. транснаціонального характеру, посилення фрагментації світового господарства	Гармонізація регіональних та багато стороннього механізму регулювання торговельно-економічних відносин між країнами

«+» завершено переговорний процес; «-» не завершено переговорний процес

Примітка: складено автором на основі джерела [60]

Успішність та, нарешті, завершеність Дохійського раунду переговорів, одночасно із продовженням переговорного процесу щодо розвитку транснаціонального партнерства (2 сценарій) призведе до зниження активності регіональних інтеграційних ініціатив, й можливо

виведення переговорного процесу під егідою СОТ на новий рівень, у т.ч. можливий розвиток нового раунду переговорного процесу.

Якщо ж переговорний процес щодо транснаціонального партнерства біде більш результативнішим, і завершиться до закінчення Дохійського раунду переговорів (3 сценарій), то це призведе до значного нівелювання ролі глобальних інституцій, у т.ч. послаблення ролі СОТ, і стимулюватиме більш активно появу нових регіональних інтеграційних ініціатив, у т.ч. транснаціонального характеру. Все це тільки ускладнить загальносвітовий механізм торговельно-економічного регулювання та посилить фрагментацію світового господарства.

Безумовно, найбільш бажаним, але й одночасно найменш реалістичним є останній варіант розвитку подій (4 сценарій), коли переговорні процеси будуть активно просуватися на всіх рівнях й успішно завершатися. У такому випадку слід очікувати гармонізації багатостороннього та існуючих регіональних механізмів регулювання торговельно-економічних відносин між країнами, переходу на новий рівень торговельно-економічної співпраці тощо.

Зміна у характері розвитку внутрішньорегіональної торгівлі, посилення саме внутрішньорегіональних потоків товарів, послуг, ресурсів тощо, посилює потребу відповідного інституційного забезпечення торговельно-економічного співробітництва, у першу чергу у вигляді інтеграційних угод, які закріплюють уніфікацію відповідних національних економічних політик у напрямі їх лібералізації. Це може викликати певні ефекти: позитивний потікоформуючий негативний потіковідхиляючий.

Розширення масштабів ринку від національних до загального (у межах інтеграційного об'єднання, що поєднує декілька країн-інтегрантів) виступає важливим стимулом розвитку регіону, у тому числі який формується на інтеграційній основі і має трансграничний характер, через більш ефективний розподіл ресурсів, який не обмежується тарифами та квотами, оптимізацію виробництва на користь більш ефективних та результативних, стимулювання внутрішньо регіонального споживання, виробництва тощо (потікоформуючий ефект). Збереження тарифів по відношенню до третіх країн, що не входять до інтеграційного об'єднання, впливає на розвиток імпортозаміщення на користь товарів та послуг, що виробляють суб'єкти господарювання усіх країн-інтегрантів. Одночасно, можливе й відносне погіршення умов ефективного використання ресурсів з цих країн на користь країн-інтегрантів, оскільки умови обміну ресурсів та товарів не є симетричними через встановлення єдиного митного тарифу (потіковідхиляючий ефект).

У цілому ж, результатом подібних ефектів, становиться подальше поглиблення міжнародного розподілу праці та спеціалізації країн-інтегрантів. Поглиблення спеціалізації може проявитися вже у короткостроковій перспективі (статичний характер прояву дії ефектів). У

той же час, накопичення відповідних ефектів, що виникають у наслідок розширення лібералізації умов економічної взаємодії між усіма країнами-інтегрантами в рамках інтеграційного об'єднання, мають більш складний характер, що проявляється вже у довгостроковій перспективі (табл. 1.2.). Оцінка інтеграційних ефектів на національне господарство кожної країни трансграничних партнерств залежатиме від конкретних умов її розвитку, особливостей галузевої структури національної економіки, попиту та пропозиції на ринках тощо.

Таблиця 1.2.

**Прояви інтеграційних ефектів трансграничних партнерств
у короткостроковому та довгостроковому періоді**

Інтеграційні ефекти	Прояви інтеграційних ефектів	
	Короткостроковий період	Довгостроковий період
<i>статичні</i>	<ul style="list-style-type: none"> - виникнення ефекту масштабу - формування додаткового попиту - зростання обсягів внутрішньорегіональної торгівлі 	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення обсягів попиту та диверсифікація його структури - поглиблення спеціалізації, у т.ч. у науково-технічній сфері - підвищення якості товарів
<i>динамічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> - зниження трансакційних витрат - посилення конкурентного механізму 	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності - підвищення ефективності виробництва та його прибутковості - зростання добробуту у країні

Примітка: складено автором

Регіональні інтеграційні угоди, які сьогодні укладаються країнами світового господарства, визначають максимально вигідний з точки зору лібералізації саме для певної групи країн-інтегрантів, тобто мають регіональний характер застосування. У свою чергу, поширення лібералізації під егідою СОТ фактично означає сприйняття цього режиму безпосередньо тьма учасниками, що входять до складу цієї міжнародної організації, що визначає багатосторонній механізм регулювання торговельно-економічних відносин.

Труднощі переговорного процесу, затягування останнього раунду переговорів у часі ставлять під сумнів їхню перспективність. Саме з точки перспективності переговорного процесу у існуючому вигляді, можна виокремити два напрями. Повна зміна порядку денного переговорного процесу, оскільки його незавершеність є свідченням певної неможливості його виконання. Крім того, з 2001 року – року початку переговорів – геоекономічна ситуація у світі, кризові явища у світовій економіці суттєво змінили умови розвитку торговельно-економічного співробітництва. На цій позиції наполягають, перш за все розвинуті країни. З іншого боку, відмова від існуючого переговорного процесу, фактично, означала б відмову від вже досягнутих домовленостей та компромісів, в першу чергу

в питаннях торгівлі сільськогосподарською продукцією (експортна конкуренція), доступу на ринки промислової продукції, торгівлі послугами, захисту прав інтелектуальної власності тощо. На цій позиції наполягають, в першу чергу, країни, що розвиваються. Цієї ж точки зору підтримується Україна, як член СОТ, яка у грудні 2015 року підписала відповідну заяву під час міністерської конференції СОТ [61].

Таким чином, можна підкреслити, що регіональна економічна інтеграція стала одним з ключових факторів у розвитку процесу глобалізації, оскільки процес регіоналізації створює інституційну та політичну основу для глибокої інтеграції ринків та усунення торговельних бар'єрів. Моделі регіональної інтеграції можна вважати кроком на шляху до прискорення глобалізації, посилюючи конкуренцію між торговельними блоками та економічними гігантами. Регіональні механізми мають стати важливим доповненням до лібералізації в рамках багатосторонньої торговельної системи. Транснаціональні регіони стають новою реальністю і є наслідком поширення наднаціональних інтеграційних процесів.

Розвиток регіонального співробітництва із використанням різних моделей (на наднаціональному, національному, а також субнаціональному рівнях) сприятиме формуванню відносно стабільного середовища у світовому господарстві. Регіональні торговельні угоди не зможуть стати повноцінним заміном СОТ та замінити існуючу багатосторонню систему регулювання торговельно-економічних відносин. Особливо це важливо для країн, що розвиваються, і які лише завдяки участі у багатосторонньому переговорному процесі можуть реалізувати свої національні інтереси на рівних правах. Вплив транснаціональних партнерств, що розвиваються у світі, може бути значним і як на загальносвітовий розвитку, і на подальший розвиток багатосторонніх переговорів під егідою СОТ у рамках Дохійського раунду.

1.2. Теоретико-методологічне підґрунтя розвитку європейського регіоналізму

Бурхливий розвиток процесів регіоналізації у другій половині ХХ століття сприяв розвитку нових регіональних теорій, які розглядали різні аспекти розвитку регіонів і стали науково-методологічною основою подальших досліджень регіональної економіки, регіоналізації, регіоналізму, регіоналістики тощо. Парадигма глобального розвитку активізувала дослідницькі пошуки, що пов'язані з дослідженням взаємодії різних рівнів глобалізації, регіоналізації (локалізації), розвитком концепцій міського та територіального зростання, регіонального планування, регіональної конкуренції.

Витоки регіоналізму, як вважається, з'явилися у ХVІІІ ст. в якості орієнтації на регіональні пріоритети на противагу тенденціям політичної

єдності, уніфікації та централізації, які були властиві капіталізму, тобто він став своєрідним проявом «регіональної свідомості» [1с. 3], що проявлялась уявлення людей, що належать до конкретної території як місця проживання, про самобутність, приналежність до певних традицій, культурних надбань тощо [2,с. 263]. Розвиток регіональної економіки як науки пов'язаний із дослідженнями представників німецької школи політичної економії, які сприяли формуванню та подальшому розвитку досліджень в рамках локальної теорії («кільця» І.фон Тюнена, промислові штандорти А.Вебера, просторової економіки Г.фон Шмоллера, В.Рошена, центральних міст В.Кристалера, просторової економічної рівноваги А.Льоша), теорії співвідношення факторів виробництва, що враховує просторові фактори (Б.Олін, Е.Хекшер), теорії промислових районів (А.Маршал). Розширення досліджень регіональної проблематики припадає на середину ХХ століття і пов'язано з науковими доробками Ф.Перроу, Ж.Будвіля, У.Ізарда. Фактично з цього періоду регіональна наука (*regional studies*) почала включати дослідження регіональної економіки, регіонів, простору, локації, а також їх системи в цілому. [3]. Регіональна наука починає вивчати просторову складову взаємодії людини з навколишнім середовищем, взаємодію в просторі взаємозв'язаних факторів: соціальних, економічних, політичних та ін..

Науковим підґрунтям розвитку європейських інтеграційних процесів, створення Європи регіонів стала концепція *нового регіоналізму* (М.Кітінг, Адлер, Д.Родрік, Б.Іченгрін, А.Роуз, Ч.Віплос, Б. Хеттне)[4 с. 68], в основі якої знаходиться механізм оптимального використання внутрішнього потенціалу регіонів, що забезпечує їх конкурентність. Укріплення внутрішньодержавних за міждержавних регіонів не є протиріччям наднаціональним проявам глобалізації та європейській інтеграції, а виступає як процес, що їх доповнює [5]. Задля знаходження правильного балансу між функціональністю і територією необхідна узгодженість зусиль з боку групи країн в рамках географічного регіону, яке сприятиме збільшенню потенціалу регіональної економіки, її взаємодоповнюваності тощо [6].

Регіональний розвиток, з точки зору *теорії ендегенного зростання*[7], ґрунтується на тому, що поширення знань має певні географічні обмеження, оскільки знання втілені в людський капітал, саме через накопичення людського капіталу й забезпечується регіональна динаміка. Ендегенізація знань породжує (безпосередньо чи опосередковано) зростання віддачі від масштабу, що робить темпи економічного зростання залежними від технологічних параметрів і переваг. Таким чином, в тих регіонах, де створено достатні умови для формування, накопичення та передачі знань, й будуть забезпечені високі темпи зростання.

На основі вивчення системи регіонального планування в розвинутих країнах в країнах Європи), У.Ванноп доводить, що регіони змінюють свої

форми під впливом економічного та політичного розвитку. Він розвиває *систему регіонального планування*, в розвитку якого виділяє три основні етапи:

кейнсіанський (пов'язаний з посиленням впливу державного регулювання через стимулювання економічного зростання не тільки на загальнодержавному рівні, а й на регіональному);

фордистський (відзначається створенням нормативно-правового розвитку стимулювання нових зон економічного зростання);

сучасний етап (пов'язаний з активним розвитком різноманітних концепцій управління внутрішніх регіонів з боку наддержавних інституцій, децентралізацією національних програм).

Існує необхідність розвитку регулювання регіонів задля усунення екстремальних ситуацій, а від так регіоналізм має стати імперативом політики в більшості країнах [8].

Інтеграційний розвиток Європейського Союзу поступово пройшов всі форми регіональної інтеграції, теоретичну концепцію яких запропонував Б.Балласс, підкреслюючи, що логіка інтеграційного процесу пов'язана з переходом від однієї стадії взаємодії до іншої [9]. Цей перехід зумовлюють конкретні заходи, які поступово знищують дискримінацію між господарюючими одиницями, і мають різну державну приналежність. Таким чином, у всіх цих етапів інтеграції, є спільна характерна особливість: між країнами, що вступили в той або інший етап інтеграції, усуваються певні економічні бар'єри, що сприяє формуванню єдиного ринкового простору з більш ефективною територіальною і галузевою структурою виробництва. Лібералізація торговельно-економічних відносин в рамках об'єднання (свобода руху товарів, послуг, капіталів, робочої сили), цілеспрямована макроекономічна політика дозволили забезпечити Європейському Союзу провідні позиції в світовому господарстві, що підтверджується багатьма абсолютними та відносними показниками.

В Європі процес регіоналізації набув найбільш високого ступеню розвитку, що зумовило значне розширення досліджень, що відбуваються в політико-правовій, економічній, гуманітарній сферах під впливом розвитку регіональної інтеграції. Розширення EU останніх років суттєво вплинуло на розвиток теоретичних концепцій європейської інтеграції [10,11]:

по-перше, всі регіони та інші таксономічні одиниці EU мають різний рівень соціально-економічного розвитку, різний характер взаємозв'язків, і, відповідно, перебувають у залежності один від одного; держави свідомо визнають різну швидкість у досягненні цілей інтеграції, оскільки вони поєднані спільним шляхом інтеграційного розвитку, по якому рухаються із диференційованою швидкістю, то це дозволяє визначити *модель «різношвидкісної» інтеграції* (К.Ламмерс, В.Шобле);

по-друге, виходячи з того, що країни ЕУ мають на різні рівні соціально-економічного розвитку, вони знаходяться і на різних колах європейської інтеграції – *концепція концентричних кіл* (Е.Балладюр);

по-третє, до більш глибоких інтеграційних проектів залучено країни, які мають більш можливостей для досягнення цілей, такі країни формують *ядро європейської інтеграції* (піонерні групи);

по-четверте, задля розвитку інтеграційної взаємодії країни можуть обирати декілька варіантів пристосування до європейських програм: вибір з переліку вже існуючих програм, які більш привабливі виходячи із інтересів країн як партнерів, так і напрямів співробітництва (Європа *а ля карте*, запропонована Дж.Мейджором); країни залучаються до участі у інтеграційних проектах за умов виконання чітких вимог (*близька кооперація*), за більш полегшених умов (*зростаюча кооперація*).

Слід зазначити, що з метою нівелювання регіональних відмінностей і створення довготермінового базису співпраці, в країнах Європи сьогодні вже застосовується *модель багаторівневої інституціоналізації*. Нові інституціональні можливості створюються на місцевому, державному і наднаціональному рівнях. Взагалі, інституціоналізацію можна вважати особливою ознакою сучасного регіоналізму. Так, інституціональна організація регіону визначена і в Декларації щодо регіоналізму в Європі (стаття 2), де кожний регіон має юридичний статус, його базовий устрій включає представницьку асамблею та виконавчий орган, при чому їх організація є виключним правом регіону. Статус регіону може бути змінений лише за узгодженням з регіоном (стаття 1) [12, с.4]. Сьогодні представництво подібних колегіальних осіб в окремих країнах-членах ЕУ отримало відповідну інституціоналізацію в Комітеті регіонів [13]. Регіональний саморозвиток відбувається на основі врахування інтересів регіонів та покладання відповідальності за цей розвиток на місцеві органи влади [14, с. 67].

Розширення європейської інтеграції вплинуло на подальший розвиток *концепцій конвергенції та дивергенції регіонів* через аналіз регіональних процесів, які відбувалися на європейських теренах (на прикладі 264 регіонів ЕУ Дж.Новотні [15] надає емпіричну оцінку різним аспектам європейської регіональної динаміки – конвергенції та дивергенції, поляризації, ролі міжнаціональних компонентів, взаємодії та мобільності). Загальна картина конвергенції європейських регіонів досить неоднозначна: регіональна конвергенція в відносному співвідношенні супроводжувалась одночасно розширенням у абсолютному вимірі, що йде всупереч регіональній єдності, що просувають європейські інституції. Однак розмежування регіонів не є статичною величиною і залежатиме значною мірою від взаємодії, взаємозв'язку та мобільності між регіонами.

У дослідженнях [16] доведено, що одночасно співіснують короткотермінова дивергенція та довготермінова конвергенція у

регіональному розвитку ЕУ. Розвинуті регіони більш активно розвиваються в період розширення та заміляють темпи розвитку у періоди рецесії. Диспаритети на національному рівні не залежать від рівня агрегації. Детальне вивчення економічних, політичних і географічних відмінностей, з урахуванням глобального виміру, може привести до більш чіткого розуміння соціальної напруженості та нерівності, які досить існують серед регіонів ЕУ. Особливого значення це набуває з точки зору подальшого розширення європейської інтеграції [17с.132-185].

У середині 90-х років ХХ століття на основі дослідження зв'язків на різних рівнях управління (національному, регіональному та наднаціональному) було запропоновано ряд теоретичних концепцій, спрямованих на розвиток механізму управління інтеграційним розвитком. Відповідно до концепцій «міжурядового підходу» – *інтергавенменталізму* (Е.Моравчик, А.Мілвард, В.Уоллес та ін..) [18,19], обґрунтовувався розвиток конвергенції національних інтересів в сучасному Євросоюзі, ґрунтуючись на розвитку Європейського єдиного ринку саме на засадах міжурядового співробітництва. Хоча концепція *мультирівневого управління* (І.Ваче, М.Фліндерс, Дж.Маркс та ін..) [20,21,22], безпосередньо і не відноситься до теорій європейської інтеграції, але саме вона дає можливість визначити, як відбувається розширення можливостей в рамках єдиного великого простору. Національні держави, міжнародні режими, субнаціональні уряди принципово подібні з точки зору того визначення регулюючих функцій, кожен з рівнів прийняття рішень має власну логіку: «суперсистемний рівень» пов'язаний із прийняттям рішень, які стосуються ЕУ як системи в цілому (фактично саме цей рівень і є предметом теорій інтеграції), «системний рівень» прийняття рішень забезпечує їх практичну реалізацію через трансформацію інтеграційних інститутів, й, нарешті, «мезосистемний рівень» характеризує безпосередньо рівень формування політики. Розвитком ідей неофункціоналізму може вважатись *теорія «політичних мереж»* (Дж.Пітерсон), яка розглядає розгалужену систему управління, що забезпечує взаємозалежність суб'єктів інтеграційного процесу [23].

Процес регіонального розвитку в контексті світогосподарського розвитку має власну діалектику. На першій стадії потенційний регіон формує відповідну соціально-економічну та географічну частину. На другій стадії розвитку регіоналізації визначаються відповідні напрями і канали регіональної співпраці. На завершальній (третій) стадії регіон стає відокремленим актором в системі міжнародних відносин, для якого притаманні ідентичність, інституціональна визначеність тощо. Саме таким актором сьогодні й виступає Європейський Союз.

Розширення процесів інтеграційної взаємодії між країнами інших регіонів світу сприяли появі теоретичних концепцій становлення регіональної інтеграції в північноамериканському та азійсько-

тихоокеанському регіонах. Розвиток цих концепцій, відбувалось в рамках дослідження проблем співіснування країн Півдня і Півночі, а теорії європейської інтеграції стали методологічним підґрунтям дослідження процесів, що відбувались в інших регіонах світового господарства.

Сучасний європейський регіоналізм має дві особливості: по-перше, він не обмежений рамками національної держави; по-друге, він протиставляє різні регіони у конкурентній боротьбі, а не створює нові ролі в національному поділі праці [24,с.81-85.]. Таким чином, з одного боку, регіони являють собою певну платформу, на якій розглядаються спільні проблеми, обговорюються напрями політики, прийняття рішень і розподілу ресурсів. З іншого боку, загострення конкурентної боротьби за інвестиції, ринки та інші можливості, виходячи з територіального принципу, провокує до заміни політичного суперництва всередині регіону на міжрегіональну конкуренцію.

Розширення ЕУ, яке відбулося протягом 2000-х років, накопичення внутрішніх проблем розвитку зорієнтували подальший розвиток економічних досліджень європейської інтеграції на пошук шляхів досягнення європейської єдності. У середині 1990-х років набула значення концепція «Європа регіонів» [25]. Один із засновників цієї ідеї У. Ванноп переконаний, що швидкий розвиток Західної Європи можливий за умов подальшої конвергенції внутрішніх регіонів, які у перспективі нададуть соціально – економічної стійкості всьому Євросоюзу.

Розвиваючи ідею подальшої конвергенції внутрішніх регіонів Західної Європи як умови її швидкого розвитку, яку запропонував У.Ванноп, український дослідник В.Чужиков пропонує додати до класичної схеми розвитку форм регіональної економічної інтеграції *внутрірегіональну єдність (союз)* як найвищу форму інтеграції [26 с.86-87]. Ця ідея сьогодні підкріплена практичними діями найбільш розвинутого інтеграційного об'єднання світу – ЕУ, який спрямував регіональну політику саме на вирівнювання внутрішньорегіональних диспропорцій.

Слід зазначити, що з метою нівелювання регіональних відмінностей і створення довготермінового базису співпраці, в країнах Європи сьогодні вже застосовується модель багаторівневої інституціоналізації. Нові інституціональні можливості створюються на місцевому, державному і наднаціональному рівнях. Взагалі, інституалізацію можна вважати особливою ознакою сучасного регіоналізму. Так, інституціональна організація регіону визначена і в Декларації щодо регіоналізму в Європі (стаття 2), де кожний регіон має юридичний статус, його базовий устрій включає представницьку асамблею та виконавчий орган, при чому їх організація є виключним правом регіону. Статус регіону може бути зміненим лише за узгодженням з регіоном (стаття 1) [27, с.4]. Сьогодні представництво подібних колегіальних осіб в окремих країнах-членах ЕУ

отримало відповідну інституціоналізацію в Комітеті регіонів [28]. Регіональний саморозвиток відбувається на основі врахування інтересів регіонів та покладання відповідальності за цей розвиток на місцеві органи влади.

З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення ЄУ особливого значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту набуває реалізація регіональної політики, імперативом якої є реалізація концепції «Європа регіонів», в якій регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції. Досягнення регіональної однорідності, а не політичний союз – базова основа розвитку ЄУ. Звідси, актуальним стає формування гомогенного простору, заснованого на рівному рівні розвитку регіонів. Вирівнювання рівнів регіонального розвитку вимагало (і вимагає) концентрації фондів Європейського Союзу та їх ефективного використання.

Відповідно до нинішньої класифікації NUTS, яка набула чинності з 1 січня 2017 р. Нинішні 28 держав-членів ЄС поділяються на рівні NUTS 1 (основні соціально-економічні райони) на 104 одиниці, на рівні NUTS 2 (основні території застосування регіональної політики) до 281 одиниці, а на рівні NUTS 3 (маленькі регіони, які визначаються відповідно до конкретних критеріїв (аналітичні або функціональні регіони)) – до 1348 одиниць. Зазначені рівні регіонів мають ієрархічну структуру, що ґрунтується на відмінностях у чисельності населення, досягнутого рівня економічного розвитку, стану інфраструктури тощо. Врахування зазначених відмінностей дозволяє оптимізувати використання цільових фондів в ЄУ, основний обсяг фінансування яких припадає на менш розвинені регіони ЄУ.

Сучасна регіональна політика, яку реалізує ЄУ спрямована на забезпечення економічної, соціальної та територіальної єдності європейських регіонів. Досягнення зазначеної єдності та згуртованості посилює їх конкурентоспроможність, забезпечить стимулювання зростання зеленої економіки, створення нових робочих місць та розвиток зайнятості, а від так – покращить якість життя пересічних мешканців, посилює територіальну єдність європейських країн в цілому.

У своєму розвитку регіональна політика ЄУ пройшла ряд програмних етапів, для кожного з яких була вироблена своя система пріоритетів. Еволюцію регіональної політики представлено у таблиці 1.3.

З еволюцією регіональної політики ЄУ змінювались як пріоритети, так і суттєво збільшувались обсяги її фінансування із кожним наступним програмним періодом, що наочно демонструють дані таблиці 1.4.

Таблиця 1.3.

Еволюція регіональної політики охоплює наступні періоди

Періодизація	Роки	Характеристика
Формування інституційної основи розвитку та реалізації регіональної політики	1957	Перше згадування у Римському договорі
	1958	Створення Європейського соціального фонду (European Social Fund, ESF).
	1968	Створення Головного управління регіональної політики Європейської комісії.
	1975	Створення Європейського регіонального Фонд розвитку (European Regional Development Fund, ERDF)
	1986	Встановлення правових засад розвитку регіональної політики в Єдиному європейському акті (Single European Act), їх подальша адаптація із приєднанням Греції, Іспанія, Португалія. Структурні фонди інтегруються у загальноєвропейську політику згуртованості (із бюджетом 64 млрд.екю), реалізуючи наступні принципи: зосередження на найбільш відсталіх регіонах, багаторічне програмування, стратегічна орієнтація інвестицій, залучення регіональних та місцевих партнерів
Програмні періоди реалізації регіональної політики	1993	Відповідно до Маастрихтської угоди створюються Фонд згуртування, Комітет регіонів, впроваджується у реалізацію регіональної політики принцип субсидіарності.
	1994-1999	Посилення значення регіональної політики для розвитку об'єднання, обсяг фінансування якої досягає третини бюджету EU. У 1995 році до цільових задач регіональної політики додається підтримка малонаселених районів Фінляндії та Швеції, із загальним бюджетом 168 млрд. екю.
	2000-2006	З прийняттям Лісабонської стратегії пріоритети політики згуртованості зорієнтовані на забезпечення зростання, створення робочих місць та інновацій. Запровадження відповідного інструментарію по відношенню до країн, які залучені до процесу вступу до EU. 2004 рік – найбільше розширення Європейського Союзу, на програмний період 2004-2006 роки виділяється бюджет у розмірі 213 млрд. євро для 15 існуючих членів та 22 млрд.євро для нових країн-членів.
	2007-2013	Бюджет регіональної політики спрямовується на розвиток досліджень і впровадження інновацій, 30% на реалізацію заходів по боротьбі із зміною клімату та розвиток екологічної інфраструктури).
	2014-2020	Фінансування регіональної політики розподілено на чотири основні інвестиційні пріоритети: дослідження та інновації, цифрова програма, підтримка малого та середнього бізнесу, перехід на низьковуглецеву економіку.

Примітка: складено автором на основі джерела [29].

Таблиця 1.4.

Етапи регіональної політики ЕУ

Період	Кількість пріоритетів	Кількість структурних фондів	Обсяг фінансування, млрд.євро *	Питома вага у бюджеті ЕУ, %
1994-1999	6+1	3	177,0	33,0
2000-2006	3+1	5	234,7	33,0
2007-2013	3	2	347,0	35,7
2014-2020	3	3	351,9	32,5

*до 2000р. –млрд.ЕКЮ

Примітка: складено автором на основі джерела [30].

Пріоритетними напрямками регіональної політики ЕУ на період 1994-1999 роки стали:

- (1)структурна перебудова і розвиток депресивних регіонів (на реалізацію цього напрямку було використано 67,7% фінансування);
- (2)фінансування в умовах стагнації промисловості;
- (3)сприяння зайнятості та боротьба з безробіттям;
- (4)адаптація до системи змін господарських суб'єктів регіону;
- (5)фінансування розвитку сільськогосподарських територій (5a) і структурної перебудови агробізнесу (5b);
- (6)допомога північним територіям з низьким рівнем населеності.

На вищезгадані цілі фактично було виділено близько 177 млн.єкю, що складало практично третину загального бюджету ЕУ. Саме необхідність структурної трансформації депресивних і найменш розвинених регіонів ЕУ зумовили домінування першого напрямку, який реалізується, перш за все, на рівні NUTS II, в яких рівень ВВП на душу населення менше 75% від середнього по ЕУ.

Розвиток і поглиблення європейської інтеграції привів до більшої конкретизації напрямів регіональної політики під час наступного періоду у 2000-2006 роки., на реалізацію яких направлено 234 млрд.євро:

- (1) сприяння розвитку реструктуризації відсталих регіонів (на реалізацію цього напрямку було використано 74,4% фінансування);
- (2) підтримка соціально-економічних перетворень і сільського господарства в регіонах із структурними проблемами(відповідно, 11,5%);
- (3) модернізація політики у сфері освіти, професійно-технічної підготовки і зайнятості (14,1% фінансування).

У програмному період 2007-2013 років відбувається найбільша структурна перебудова регіональної політики, яка пов'язана із появою нових країн-членів ЕУ, що приєдналися до об'єднання у 2004 і 2007 роках. Перш за все, це виявляється в зміні структурних пріоритетів:

- (1) регіональна співпраця – ґрунтується на програмі INTERREG, основними формами якої є трансгранична співпраця, транснаціональна співпраця та міжрегіональна співпраця
- (2) регіональна конкурентоспроможність й зайнятість – напрям, що пов'язаний з реалізацією і впровадженням інновацій та розвитком соціальної сфери з метою підвищення регіональної привабливості європейських регіонів
- (3) конвергенція – забезпечується за рахунок реалізації проектів в тих регіонах, де рівень ВВП на душу населення є меншим за 75% від середнього по EU в цілому.

Зазначені пріоритети охоплюють завдання регіональної та соціальної політик, які в EU вже не розглядаються ізольовано, а тільки комплексно. Таким чином, досягається головна мета, що пов'язана із створенням гомогенного простору: одночасне об'єднання суспільства на рівні горизонтальних зв'язків – між регіонами (головне завдання регіональної політики) та на рівні вертикальних зв'язків – між шарами суспільства (завдання соціальної політики). Розподіл загального бюджету у розмірі 347 млрд.євро. становив: пріоритет (1) – 6,4 млрд.євро, які спрямовані на посилення трансграничної і міжрегіональної співпраці, у тому числі розвиток загальної інфраструктури і мереж компаній малого і середнього бізнесу; понад 16% спрямовано на проведення соціальних і економічних реформ, впровадження інновацій й розвиток соціальної сфери для забезпечення розвитку сфери зайнятості та підвищення регіональної конкурентоспроможності (пріоритет (2)); на фінансове забезпечення конвергенції (пріоритет 3) спрямована основна частина фінансування програмного періоду 2007-2013гг., а саме: 82% (281 млрд.євро).

Географічний розподіл ресурсів, що виділяються на реалізацію регіональної політики Євросоюзу, зазнав ряд змін, пов'язаних із останніми розширеннями об'єднання. В рамках реалізації регіональних програм розвитку постійними одержувачами серед європейських країн є Іспанія, Італія, Португалія, Греція – найбільш проблемні держави в частині виконання завдань Лісабонській стратегії розвитку. Значні обсяги фінансування в програмному періоді 2007-2013гг. отримали нові члени Євросоюзу: Польща 19,4%, Чехія 7,7%, Угорщина 7,3% [31].

Фінансування проектів, спрямованих на регіональне зростання, дозволили створити додаткові робочі місця, активізувати діяльність малого та середнього бізнесу, стимулювати інноваційну активність, забезпечити спільний розвиток інфраструктуру європейських регіонів. Так, за 2007-2012 роки реалізація проектів у рамках регіональної політики дозволила створити 594 тис. робочих місць, у т.ч. 262 тис.місць у малому та середньому бізнесі, інвестиційну підтримку отримали 198 тисяч малих підприємств, створено 77,8 тис. нових стартапів, профінансовано 61 тисяча дослідницьких проектів, модернізовано системи водопостачання, якими

користуються 3,2 млн. громадян та стійкий транспорт, побудовано 1208 км автомобільних та 1495 км залізничних шляхів, що підвищило ефективність роботи транс'європейської транспортної мережі [32, с.3-4].

Важливою особливістю реалізації регіональної політики у поточному 2014-2020 роках програмному періоді є те, що політика згуртованості тісно інтегрована із стратегією «Європа 2020», а від так, регіональна політика спрямована на стимулювання економічного зростання та покращення якості життя шляхом реалізації стратегічних інвестицій, які зосереджено на чотирьох пріоритетах:

- (1) дослідження та інновації,
- (2) інформаційно-комунікаційні технології,
- (3) конкурентоспроможність малого та середнього бізнесу,
- (4) низьковуглецева економіка.

Практичну реалізацію зазначених пріоритетів забезпечить виконання одинадцяти тематичних завдань, на які зорієнтовано політику згуртованості у 2014-2020 роках:

- посилення досліджень, технологічного розвитку та інновації;
- покращення доступу, використання та якості інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ);
- підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств;
- підтримка переходу до економіки з низьким вмістом вуглецю в усіх секторах;
- сприяння адаптації до кліматичних змін, профілактика ризиків та управління;
- збереження і захист навколишнього середовища та сприяння ресурсозбереженню;
- сприяння сталому розвитку транспорту, усунення вузьких місць в ключових мережевих інфраструктурах;
- сприяння стабільній та якісній зайнятості, підтримка мобільності робочої сили;
- сприяння соціальній інтеграції, боротьба з бідністю та будь-якою дискримінацією;
- інвестування в освіту, навчання та професійну підготовку, навчання протягом усього життя;
- підвищення інституційної спроможності державних органів та ефективне державне управління.

Таким чином, регіональна політика не тільки охоплює багато сфер, вона стає важливою складовою інших напрямів регулювання, яке сьогодні реалізовується Європейському союзу і стосується інноваційного розвитку, екологічних питань, сфери зайнятості, освіти тощо. У загальноєвропейському бюджеті на програмний період 2014-2020 рр. питома вага видатків, пов'язаних із реалізацією регіональної політики,

становить майже третину (351,9 млрд. євро з 1 082 млрд.євро). Оскільки фінансування проектів з реалізації регіональної політики передбачає співфінансування з боку національних урядів європейських країн, то прогнозні оцінки фінансування регіонального розвитку становлять більш, ніж 500 млрд.євро.

Фінансування заходів з реалізації регіональної політики передбачає розвиток екологічно чистого транспорту, комунікаційної інфраструктури, стимулювання інноваційної активності та підвищення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу. Розподіл фінансових ресурсів по країнах EU в рамках регіональної програми на 2014-2020 роки представлено в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5.

**Розподіл по країнах EU фінансових ресурсів
в рамках регіональної програми на 2014-2020 роки, млн.євро**

Країна	Європейський соціальний фонд			Фонд згуртування	Обсяг	Питома вага в загальному обсязі, %
	Найменш розвинуті регіони	Транзитивні регіони	Найбільш розвинуті регіони			
EU (28)	181289,8	37984,5	57428,8	63282,6	356450,1	100
Австрія	-	72,3	906,0	-	1235,6	0,3
Бельгія	-	1039,7	949,6	-	2294,9	0,6
Болгарія	5089,3	-	-	2278,3	7588,4	2,1
Великобританія	2641,0	2590,6	5594,6	-	11897,9	3,3
Угорщина	15005,2	-	463,7	6025,4	21905,9	6,1
Данія	-	87,3	332,3	-	559,8	0,2
Німеччина	-	9771,5	8498,0	-	19234,9	5,4
Ірландія	-	-	955,3	-	1192,2	0,3
Греція	7345,7	2922,1	2511,0	3265,7	16447,6	4,6
Іспанія	2155,6	14927,9	11562,6	-	30716,7	8,6
Італія	23546,5	1505,0	7712,5	-	34468,2	9,7
Кіпр	-	-	432,3	294,9	771,5	0,2
Латвія	3039,8	-	-	1349,4	4511,8	1,3
Литва	4628,7	-	-	2048,9	6823,1	1,9
Люксембург	-	-	39,6	-	59,7	0,0
Мальта	-	490,2	-	217,7	725,0	0,2
Нідерланди	-	-	1020,6	-	1410,2	0,4
Польща	49628,7	-	3777,3	23208,0	77567,0	21,8
Португалія	16642,2	324,6	1237,5	2861,7	21471,1	6,0
Румунія	14607,1	-	893,0	6935,0	22993,8	6,5
Словенія	1296,1	-	848,6	914,0	3130,8	0,9
Словацьчина	9130,3	-	328,7	4168,3	13922,8	3,9
Франція	3434,3	4253,3	6322,0	-	15878,2	4,5

Фінляндія	-	-	1004,9	-	1471,6	0,4
Чеська Республіка	14824,0	-	546,7	6143,9	21867,9	6,1
Швеція	-	-	1491,9	-	2085,3	0,6
Естонія	2437,7	-	-	1061,5	3554,6	1,0
Хорватія	5837,5	-	-	2509,8	8559,6	2,4
міжрегіональна кооперація			445	445		
технічна підтримка				868		

Примітка: складено автором на основі аналізу джерела [33]

Регіональна політика реалізується в ЕУ відповідно до базових принципів. Субсидіарність є суспільно-політичним принципом, згідно з яким суспільні одиниці мають право і зобов'язані вирішувати ті проблеми, які не в змозі вирішити більш низові структури. Реалізація принципу децентралізації дозволяє розмежувати повноваження різних рівнів управління, оптимізувати рішення проблемних аспектів на місцях і, в поєднанні з субсидіарністю, підвищити відповідальність регіонів, активізувати їх ініціативність. Принцип партнерства полягає у тому, що реалізація будь-яких практичних задач, які стосуються регіонального розвитку, досягається тільки тоді, коли відбувається спільна взаємодія (співпраця) суб'єктів різного рівня. Програмування як принцип регіональної політики передбачає розробку певних стратегій розвитку, із чітко визначеною системою цілей, для досягнення яких і розробляється відповідна стратегія. Всі проекти регіональної політики передбачають співучасть місцевих джерел фінансування, які доповнюють фінансування структурних фондів ЕУ. Відповідно, досягається додаткове фінансування за рахунок місцевих джерел (принцип адиціоналізму) і доповнення (принцип компліментарності). Застосування зазначених принципів забезпечують необхідну концентрацію ресурсів, потрібних для досягнення конкретних цілей збалансованого розвитку, а у кінцевому результаті – досягнення економічної, соціальної і територіальної єдності.

Розвиток європейської інтеграції передбачає особливе значення трансграничній співпраці в рамках єврорегіонів, яка розглядається як стабілізуючий чинник у відносинах між країнами. У основі функціонування єврорегіонів знаходяться наступні принципи: самоврядування, трансгранична кооперація, рівні повноваження сторін, дотримання внутрішнього законодавства тощо. Єврорегіон розглядається як географічно обмежена частина прикордонної території, яка формується з декількох територіально-адміністративних одиниць по обидві сторони кордону, що утворюються на основі взаємних інтересів в області економіки, охорони природи, розвитку культури і спорту. Виникаючі проблеми вирішуються при взаємній участі всіх сторін, що входять в єврорегіон. Єврорегіони виступають однією з організаційних форм транскордонних відносин, в рамках яких у межах своєї компетенції та за

згодою центральних державних органів, на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво, місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спільні стратегії розвитку транскордонного регіону, об'єднувати зусилля для їх реалізації [34 с.93]. Таким чином, єврорегіони можна віднести до відповідних організацій прикордонного (транскордонного) міжрегіонального (міжмуніципального) співробітництва. Зазвичай до їх складу входять території, які відносяться до трьох і більше країн. Єврорегіони, які створено за участю двох країн відносяться до білатеральних організацій. Крім того, транскордонне співробітництво може розвиватися й на основі відповідних угод про співробітництво у деяких сферах, як між суміжними, так і не суміжними територіями декількох країн. Реалізація подібних угод забезпечується через створення відповідних інститутів координації дій. Серед найбільш поширених напрямів діяльності, які стають об'єктом транскордонного співробітництва є проблеми створення спільної (транспортної, енергетичної) інфраструктури, забезпечення сталого розвитку територій через спільне вирішення екологічних проблем, розвиток культурного співробітництва, туризму тощо.

Регіональний розвиток стає найважливішим резервом внутрішньої єдності європейської інтеграції. Саме тому, міжрегіональна співпраця в рамках розвитку європейської моделі інтеграції має тенденцію до посилення. Транскордонна співпраця, що реалізується в рамках регіональної політики EU, здійснюється на основі програми INTERREG. Основними формами регіональної співпраці, що реалізовується в EU в рамках даної програми, є наступні:

транскордонна співпраця (*cross-border cooperation*),
 транснаціональна співпраця (*transnational cooperation*),
 міжрегіональна співпраця (*interregional cooperation*).

У відповідності із зазначеними формами співпраці визначено напрями реалізації і фінансування програми INTERREG (пакет «Агенда-2000»): напрям А пов'язаний з розвитком зовнішніх кордонів EU, він охоплює різні ініціативи, спрямовані на розширення транскордонної співпраці; напрям В охоплює різні форми транснаціональної кооперації, які сприяють поглибленню інтеграції, і, нарешті, напрям С передбачає розширення всіх інших форм міжрегіональної співпраці. Розвиток проектів INTERREG створює основу для здійснення спільних дій та обміну політикою між національними, регіональними та місцевими акторами різних європейських країн, сприяє гармонійному економічному, соціальному та територіальному розвитку EU в цілому.

Еволюція розвитку програми INTERREG охоплює п'ять програмних періодів (табл. 1.6).

Таблиця 1.6.

Еволюція розвитку програми INTERREG

Параметри	Програмні періоди INTERREG				
	1990-1993	1994-1999	2000-2006	2007-2013	2014-2020
Офіційний статус	ініціатива співтовариства		інтегрованість до регулювання структурними фондами		власне регулювання
Країни-бенефіціари/ у т.ч. із зовнішніми країнами-партнерами	11	11/15	15/25	27/28	28
Бюджет (млрд.євро)	1,1*	3,8*	5,8	8,7	10,1

*млрд.єкю

Сучасний програмний етап реалізації INTERREG відповідає завданням політики згуртованості, закладеним у стратегії «Європа 2020», і конкретизовано у 11 інвестиційних пріоритетах, що охоплюють понад 100 програм співпраці між регіонами та територіальними, соціальними та економічними партнерами із загальним бюджетом 10,1 млрд.євро [35]:

- дослідження та інновації,
- інформаційні та комунікаційні технології,
- конкурентоспроможність малого та середнього бізнесу,
- низько вуглецева економіка,
- боротьба із кліматичними змінами,
- навколишнє середовище та енергоефективність,
- сталий транспорт,
- зайнятість та мобільність,
- соціальна залученість,
- покращення освіти,
- покращення публічного адміністрування.

З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення Європейського Союзу успішна реалізація регіональної політики має особливе значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту, де регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції. Досягнення регіональної однорідності – одна із базових цілей розвитку EU. Звідси, актуальним стає формування гомогенного простору, заснованого на рівному рівні розвитку регіонів, який включає економічну, соціальну, екологічну, культурну і інші складові. Як результат, на сучасному світі найбільш високого рівня процес регіоналізації досяг саме в EU. Розвиток європейського регіоналізму у подальшому буде розвиватися у наступних напрямках. Охоплюючи перед

усім економічну сферу, європейський регіоналізм поступово буде більше проявлятися у політичній площині, що знайде втілення у збільшенні самостійності в прийнятті конкретних політичних або законодавчих рішень, які стосуються діяльності регіону. Відповідно, посиляться роль регіонів й на міжнародному рівні з одного боку, а з іншого, більш тісним стане розвиток міждержавного співробітництва в сфері транскордонної співпраці. Регіоналізм і в подальшому буде посилювати інтеграційні стремління в EU, оскільки тільки через тісні взаємодію і згуртованість регіонів можна буде забезпечити процвітання кожного з них. А це передбачає й поглиблення регіонального і міжрегіонального співробітництва в межах EU. В решті решт, реструктуризація міжрегіональних відносин, яка буде продовжуватись в наслідок розширення ЄС призведе до змін у конфігурації європейських регіонів і субрегіонів.

Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund, ERDF) забезпечує інвестування тих секторів, що сприяють забезпеченню конкурентоспроможності та створенню робочих місць у всіх регіонах ЄС. Дії фонду спрямовані на вирішення економічних, екологічних та соціальних проблем, з особливим акцентом на сталий міський розвиток. Очікується, що понад 50% фінансування фонду у програмному періоді 2014- 2020 роки буде спрямовано саме на розвиток міських районів. Європейський фонд регіонального розвитку також сприяє розвитку та забезпечує фінансування транскордонної та міжрегіональної співпраці, а саме проекти з розвитку спільної транспортної інфраструктури, комунікаційних мереж, транскордонної торгівлі та активізації інноваційної діяльності, розвитку спільного управління природними ресурсами, поглиблення взаємодії міських та сільських районів. Фінансування та реалізація подібних проектів набуває особливої важності для країн-сусідів Європейського Союзу, у тому числі, такі проекти особливо важливі для регіонального розвитку України.

Діяльність Європейського соціального фонду (European Social Fund, ESF) спрямована на вирішення соціальних питань, у тому числі сприяння розвитку сфери зайнятості, реалізація проектів, спрямованих на створення більш широкого доступу для навчання задля підвищення працездатності, адаптації до змін у професійному середовищі, а також на боротьбу із дискримінацією. Щороку у цих проектах приймають участь близько 15 млн. осіб.

Проекти ERDF та ESF забезпечують інвестування економічної та соціальної реструктуризації, спрямованої на зменшення дисбалансу між європейськими регіонами в ЄС, тим самим зменшуючи прогалини у розвитку між європейськими регіонами, наприклад, з точки зору інфраструктури та зайнятості. За експертними оцінками [36,с.5], інвестиції в регіональну політику дозволять країнам, що приєдналися до EU з 2004

року (Болгарія, Чеська Республіка, Естонія, Хорватія, Кіпр, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Польща, Румунія, Словенія та Словаччина), забезпечити до 2025 року щорічне зростання ВВП на рівні 2,4%.

Фонд згуртування (Cohesion Fund), забезпечує інвестування у розвиток транспортних мереж (європейська транспортна мережа), реалізацію екологічних та енергоефективних проектів. Особлива увага приділяється проектам із розвитку зеленої економіки, що сприяє економічному зростанню.

Спільно з Фондом згуртування, Європейський аграрний фонд розвитку сільської місцевості (European Agricultural Fund for Rural Development, EAFRD) та Європейським морським та рибним фондом (European Maritime and Fisheries Fund, EMFF), вони формують Європейські структурні та інвестиційні фонди (European structural and investment funds, ESIFs). Діяльність кожного із зазначених фондів забезпечує відповідний напрям стратегічного розвитку EU: Фонд згуртування забезпечує реалізацію екологічних проектів та сталий розвиток транспортних мереж, Європейський аграрний фонд розвитку сільської місцевості свою діяльність спрямовує на розвиток зеленої економіки, забезпечення сталого розвитку сільських районів. Європейський морський та рибний фонд сприяє підвищенню конкурентоспроможності рибальства та розвитку аквакультури тощо. Серед інструментів регіонального розвитку, які сьогодні використовуються в EU, поширені наступні: інвестиційні гранти, податкові пільги, субсидування процентних ставок, субвенції і т.п. Їх використання дозволяє, з одного боку, ліквідовувати відсталість окремих регіонів, а з іншої – посилити їх конкурентоспроможність. Для вирішення проблем, викликаних техногенними і природними катастрофами, і надання термінової допомоги постраждалим регіонам використовуються ресурси Фонду солідарності (EU Solidarity Fund, EUSF), щорічний бюджет якого становить 500 млн.євро.

Важливим результатом розвитку регіональної політики в EU є зміна самого підходу до неї, визнання пріоритетності її завдань для успіхів інтеграційних процесів в цілому. Зміна підходів спостерігається в значному збільшенні фінансових коштів, диверсифікації форм і методів регіональної політики, спробах EU вже на етапі розробки рішень прийняти до відома їх вплив на регіональний розвиток. В реалізації європейських програм з боку структурних фондів стани-члени EU стикаються з певними труднощами, перш за все це стосується складності і бюрократизації процесу отримання фінансових коштів. Крім того, операції з бюджетом ускладнюються і у зв'язку із змінними курсами. Для підтримки розвитку регіонів-одержувачів фінансової допомоги, для забезпечення більш ефективного використання ресурсів, що виділяються, з боку структурних фондів в EU започатковано нові проекти:

спільне сприяння проектам в європейських регіонах (*JASPERS*),

спільні європейські ресурси для малих підприємств (*JEREMIE*), спільна підтримка програм допомоги містам (*JESSICA*), у рамках яких в тому числі здійснюється і технічна допомога грантоотримувачам в оформленні заявок, наданні консультацій тощо.

Підсумовуючи, можна зазначити, що регіональна політика ЄУ ґрунтується на чітко визначеній нормативно-правовій базі, що забезпечує послідовність і прозорість її реалізації; характеризується просторовою спрямованістю та комплексністю; основною метою регіональної політики є вирішення довгострокових структурних завдань розвитку об'єднання через створення таких умов, за яких ринкові стосунки могли б розвиватися найбільш ефективно. Одним з фундаментальних принципів є доцільність надання допомоги регіонам, в яких відбуваються структурні зміни, ніж субсидування відстаючих галузей економіки. Саме тому, мова йде про підтримку в першу чергу інвестицій, а не на тривалого субсидування. Проекти регіональної політики спрямовуються на вдосконалення структури ринкових відносин, а від так – не вступають у протиріччя з ними. Програми, які розраховані на декілька років, забезпечують стабільність, прозорість, мають гнучкість у використанні, достатній вплив ресурси для учасників на всіх рівнях регіонального розвитку. Нарешті, регіональна політика характеризується комплексністю, яка досягається спільним та скоординованим підходом з боку різних інститутів, як національного, так і регіонального рівнів, а також широке залучення приватного сектора економіки. Включення компетенції макrorівня в регіональний розвиток ЄУ дозволило спрямувати витрати на пом'якшення регіональних диспропорцій в межах, в першу чергу, всього об'єднання (а не країни), що сприяло зменшенню економічної та соціальної нерівності в ЄУ. Важливим засобом узгодження політики між компетенціями різного рівня управління є система програмного підходу, що дозволяє різним органам влади проводити узгоджену політику, що відповідає пріоритетам регіонального розвитку. З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення Європейського Союзу успішна реалізація регіональної політики має особливе значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту, де регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції.

1.3. Особливості розвитку регіоналізму у Чорноморському регіоні

Під впливом сучасних тенденцій розвитку світового господарства відбувся перехід від старого регіоналізму, у якому домінувала внутрішньо-орієнтована протекціоністська складова регіонального розвитку (що

відповідала рівню проблемам розвитку біполярної системи), до нового регіоналізму, який характеризується не тільки лібералізацією торговельних відносин, а й появою інших більш глибоких форм інтеграційної взаємодії, у тому числі гармонізацію макроекономічної політики, національних законодавств тощо [1]. Перші теоретичні обґрунтування появи регіоналізму пояснювали практичність використання переваг, зумовлених саме територіальним поділом праці (наукові розробки І.фон Тюнена, А.Вебера, Г.фон Шмоллера, В.Рошена, В.Кристалера, А.Льоша). З середини XX ст. відбувається суттєве переосмислення та відокремлення регіональної науки, фокус досліджень якої зорієнтовано на просторову складову розвитку виробничих відносин, а також політичних, соціальних та ін. Проблема розвитку нового регіоналізму присвячено наукові дослідження Б.Хеттне, М.Кітінга, Д.Родріка, Ч.Віплоза та ін.).

Поява та розвиток потужних міжнародних регіонів на інтеграційній основі дозволяє визначити глобальні признаки процесів регіоналізації у системі сучасного світового господарства, оскільки подібні регіони набувають особливого впливу на характер його розвитку. Від так, регіональна економічна інтеграція стає частиною більш загального явища - «регіоналізму, що глобалізується» [2, с.5], а глобальні регіони стають важливою компонентою глобалізаційного розвитку . [3,с.129-130].

Співпраця країн, розташованих навколо Чорного моря визначається характером розвитку нового регіоналізму та відбувається у межах його нової хвилі. Розвиток інтеграційної співпраці в рамках ОЧЕС не можна віднести до процесу, що ґрунтується на об'єктивних ринкових факторах, хоча й бізнес-інтереси корпоративних структур, безперечно, впливають на відповідні рішення, що приймаються на урядовому рівні країн-учасниць ОЧЕС.

Країни басейну Чорного моря приєдналися до Організації Чорноморського економічного співробітництва у 1992 році (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Румунія, Росія, Сербія (з 2004 року), Туреччина, Україна) задля посилення взаємовигідного співробітництва та через відповідні процеси реформування досягнення більш високого ступеню інтеграції в регіоні.

ОЧЕС передбачає співпрацю та координацію політики у різних галузях, у тому числі торгівлі, туризмі, сільському господарстві, безпеці, екології, боротьбі зі злочинністю, освітній сфері та науці тощо. Характерною ознакою ОЧЕС є низький рівень інституціонального розвитку, що проявляється у форматі дії Парламентської Асамблеї, Чорноморського банку розвитку та реконструкції.

Робоча група ЧЕС з торговельно-економічного розвитку, яку створено у 1992 році, визначає коло питань, пов'язаних з торговельних обмінів та економічного співробітництва в регіоні Чорного моря. Україна є країною-координатором Робочої групи з торговельно-економічного

розвитку на період з 1 липня 2013 року по 30 червня 2015 року [4]. Протягом цього періоду пріоритетними напрямками співпраці, у яких має бути посилено співпрацю, визначено наступні:

а) визначення обмежень, що впливають на розширення внутрішньорегіональної торгівлі, зокрема, політичні бар'єри, а також інших обмежень та бар'єрів, які існують між країнами-членами ОЧЕС та обмежують розвиток підприємництва в регіоні;

б) сприяння вирішенню питань щодо візових процедур для підприємців країн-членів ОЧЕС, відповідно до національного законодавства кожної країни;

в) розробка рекомендацій щодо створення відповідних мереж у рамках ОЧЕС, що сприяють розширенню внутрішньорегіональної торгівлі та інвестуванню.

Практичними кроками щодо пріоритетного розгляду шляхів та засобів розвитку регіонального співробітництва між державами-членами ОЧЕС на спільному засіданні міністрів з економіки країн ОЧЕС (Ялта, травень 2013р.) визначено:

- сприяння лібералізації торгівлі в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва та визначення механізму спрощення торгівлі та інвестицій;

- спільна експертиза та розробка механізмів щодо усунення нетарифних торговельних бар'єрів у регіоні серед країн ОЧЕС;

- продовження процесу гармонізації митних і прикордонних процедур;

- створення сприятливих умов для державно-приватного партнерства для розширення торгівлі та економічного співробітництва в регіоні;

- аналіз можливостей щодо спрощення процедури торгівлі у межах ОЧЕС;

- визначення можливості створення країнами-членами ОЧЕС «єдиного вікна» (Чорноморська ініціатива єдиного вікна);

- створення інформаційного центру;

- активізація та посилення роботи Координаційного центру ОЧЕС з обміну статистичними даними та економічною інформацією.

З 01.07.2017 року Україна почала головувати в Організації Чорноморського економічного співробітництва, зосередив основну увагу на проблемах економічного співробітництва в умовах безпекової кризи в регіоні. Серед пріоритетів України окремо слід виділити реалізацію багатосторонніх регіональних проектів, зокрема в сфері транспорту

У контексті сучасних проблем, що стоять перед світовою економікою та регіоном ОЧЕС, пріоритетом розвитку на період до 2018 року всієї організації є підтримка міжрегіональної торгівлі та інвестицій як важливої умови для розвитку країн ОЧЕС. Задля цього країни мають забезпечити відповідний механізм сприяння торгівлі та інвестицій у регіоні

ОЧЕС для подальшого посилення обмінів торгівлі між країнами, відповідно до стандартів та правил Світової організації торгівлі (СОТ).

Системні події (крах Радянського Союзу, поява нових незалежних держав, розширення ЄС та НАТО), а також зміна у пріоритетах місцевих політичних еліт вплинули на розвиток процесів регіоналізації у Чорноморському регіоні (чорноморський регіоналізм). Звідси, цей регіон залишається достатньо нестабільним, а інтеграційні процеси, що у ньому відбуваються, мають різну швидкість, масштаби та глибину, оскільки знаходяться під впливом різних економічних центрів – ЄС, Росії, Туреччини. Навіть за розподілом ВВП спостерігається значна асиметрія, оскільки питома вага Росії складає більш, ніж 48,8% від загального ВВП усіх країн ОЧЕС, Туреччини, відповідно, 27,0% (таб.1.7).

Таблиця 1.7.

Розподіл ВВП по країнах ОЧЕС, млн..дол

країна ОЧЕС	1992	2010	2013	2014	2015	2016	Питома вага ВВП країни у ВВП ОЧЕС
Албанія	1573,6	11926,9	12781,0	13278,0	11541,0	12239,9	0,5
Вірменія	1176,8	9875,4	11121,5	11609,5	10529,2	10598,2	0,4
Азербайджан	5305,4	52906,0	74160,6	75239,7	53049,0	37227,9	1,4
Болгарія	8580,2	49939,4	55627,6	56717,7	48953,0	49867,6	1,9
Грузія	3901,9	11638,3	16140,5	16509,6	13965,1	14058,8	0,5
Греція	110822,6	299361,6	239862,0	236079,8	194860,2	192165,8	7,3
Молдова	2462,0	5811,6	7985,4	7983,2	6475,1	6585,6	0,3
Румунія	20759,8	167998,0	191548,1	199325,9	177956,0	180508,8	6,9
Росія	489805,3	1524916,7	2230625,0	2030972,9	1326016,0	1283541,8	48,8
Сербія	-	45290,4	52592,0	51597,4	43600,7	44309,9	1,7
Сербія і Монтенегро	23262,5	-	-	-	-	-	-
Туреччина	213862,7	731144,4	823256,3	798413,8	717887,9	710755,6	27,0
Україна	78589,1	141209,2	190498,8	133503,9	90615,0	88940,3	3,4
країни ОЧЕС	960101,8	3052018	3906199	3631231	2695448	2630800,4	100,0

Примітка: розраховано автором за даними джерела [8]

Навіть в економічних дослідженнях немає чіткого визначення тенденції розвитку регіону, які визначаються як регіональна кооперація, інтеграція або політичне блокування [5, 6]. Як наслідок, сучасний склад країн Чорноморського регіону суттєво відрізняється за політико-правовими системами (системи урядування), економічним потенціалом (розмір та потужність країн, рівень їхнього розвитку), соціокультурними показниками тощо (розвиток людського потенціалу) [7, с.71].

Останні дослідження виділяють у Чорноморському регіоні декілька типів різних проявів регіоналізму [9].

- технічний регіоналізм: визначено об'єктивні критерії виділення певних функцій щодо політики у регіоні, яка призводить до оптимального використання ресурсів та отримання відповідних результатів.

- добросусідський регіоналізм: сусідні політико-адміністративні юрисдикції організують сприятливі умови щодо спільної діяльності задля створення дружніх відносин.

- безпековий регіоналізм: визначення загальних загроз (нелегальна міграція, торгівля наркотиками і людьми, тероризм) і забезпечення стратегічної безпеки в цілому.

- еклективний регіоналізм: експериментування із різними видами регіонального співробітництва без відповідного стратегічного бачення та визначення критеріїв їхнього вибору.

- дизфункціональний регіоналізм: невдалі спроби реалізації регіонального співробітництва через серйозні політичні розбіжності та інтереси учасників.

- інституційний регіоналізм: акцентування на створенні адміністративних та відповідних організаційних структур задля сприяння розвитку регіонального співробітництва.

- трансформаційний регіоналізм: регіональне співробітництво як засіб забезпечення європеїзації в регіоні.

- компенсаторний регіоналізм: застосування компенсаторних механізмів задля мінімізації недоліків за межами ЄС.

- геополітичний регіоналізм – пов'язаний із цілями провідних держав задля забезпечення своїх сфер впливу.

Грунтуючись на останніх дослідженнях можна визначити характерні особливості прояву регіоналізму у цьому регіоні, з точки зору виокремленні різних типів прояву регіоналізму [10, с.3-4]. На нашу думку, через обмеженість декількох сферами найбільш тісних форм співробітництва (навколишнє середовище та енергетика), що відбувається без відповідної інституційної бази, у першу чергу слід виділити саме технічний регіоналізм. Що ж стосується виділення добросусідського та безпекового типів регіоналізму, то тут можна зазначити наступне. Питання добросусідських відносин між окремими країнами-партнерами ОЧЕС залишається дуже проблематичним, між деякими з них досить існують заморожені конфлікти (Грузія та Росія – Абхазія та Південна Осетія, Вірменія та Азербайджан – Нагірний Карабах, Молдова та Росія – Придністров'я, а з минулого року й Україна та Росія – Крим та Донбас).

Відповідно, сфера безпеки також залишається обмеженою зоною співробітництва через різні геополітичні інтереси країн. З огляду на стратегічний інтерес до регіону і з боку ЄС, може визначити особливу геополітичну роль Чорноморського регіону. Що ж стосується типології регіоналізму у Чорноморському регіоні з точки зору характеру регіональної взаємодії, то воно має бути побудованим навколо вирішення

спільних проблем а створення регіональних суспільних благ у регіоні, важливим надбання якого є безпосередньо Чорне море, навколо якого у першу чергу мають розвиватися регіональні проекти. Найбільш результативними, з огляд на це, виступають два сектори – торгівля та транспортна сфера.

При оцінці перспектив розвитку регіоналізму у Чорноморському регіоні слід враховувати дві особливості [11, с.72]:

по-перше, поглиблення інтеграційної взаємодії буде зумовлено необхідністю спільного вирішення регіональних проблем (довкілля, торгівля, фінансова стабільність, створення спільних благ, що вимагає спільної координації дій тощо;

по-друге, викликом для розвитку регіоналізму залишаються невирішені питання безпеки (особливо сепаратистські конфлікти), які перешкоджають колективним діям та створенню ефективних колективних інституцій.

Глобальний розвиток відбувається під впливом розвитку регіонів, що визначатиме процес регіоналізації глобального простору [12,13]. Це цілком узгоджується з принципами нової економічної географії [14], відповідно до якої порівняльні переваги просторового розвитку забезпечують дві групи факторів: фактори, які пов'язані з територіальним розташуванням, природними ресурсами, і вплив яких поступово зменшується, а також фактори, що є результатом діяльності та розвитку суспільства і які стають головуючими, забезпечуючи модернізацію економік (в першу чергу це стосується людського капіталу, розвитку інститутів тощо). Базовими факторами сучасного просторового розвитку стають: просторова концентрація населення та розвиток міських агломерацій (density); економічна відстань, що скільки ступенем віддаленості, а рівнем розвитку інфраструктури, від якого залежатиме рівень трансакційних витрат (distance), інституційні бар'єри, що зменшують мобільність товарів і факторів виробництва, обмежують доступ до суспільних благ (division):

В умовах глобалізації формується нова архітектура економічних просторів, які є глобальними за територіальним охопленням, а також відрізняються рівнем організації у межах цієї архітектури усіх просторів, які раніше оформились. Все це вимагає відповідних досліджень Чорноморського регіону – потужного макрорегіону у сучасній просторовій структурі світового господарства, з точки зору його регіональної конкурентоспроможності в контексті глобальних трансформацій, мультиакторності, проблем розвитку складноструктурової мережі взаємодії тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РЗДІЛУ 1

Підрозділ 1.1.

1. Родченко В.Б. Теоретико-методичні засади розвитку регіонального економічного простору в умовах трансформаційних зрушень / В.Б. Родченко, Ю.І. Прус // Соціальна економіка . – 2016. – Т.52. – №2. – С.46-53.
2. Scott A.J. Regions, globalization, development / Allen J. Scott and Michael Storper // *Regional Studies*. – 2003. – vol. 37: 6&7. – P. 579-593.
3. Mansfield E. The Political Economy of Regionalism / E. Mansfield, H. Milner. – N.-Y: Columbia University Press, 1997. – 274 p.
4. Raimo V. Regionalism: Old and New // V. Raimo // *International Studies Review*. – 2003. – Is. 5. – P.25-52.
5. Реутов В. Є. Глобальна регіоналізація як сучасний вектор розвитку глобальних економічних трансформацій [Електронний ресурс] / В.Є. Реутов. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=910>
6. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI в.: [Монографія] / И. Валерстайн; пер. с англ. под ред. В.Л.Иноземцева. – М.: Логос, 2003. – 368 с.
7. Attali J. Millennium: winners and losers in the coming world order / J. Attali. – New York: Random House, 1991. – 132 p.
8. Ohmae K. Triad Power. The Coming Shape of Global Competition / K. Omae. – New York: Free Press, 1985. – 345 p.
9. Giddens A. The consequences of modernity / A. Giddens. – Stanford University Press, 1990. – 188 p.
10. Клочко В. Глобализация и ее влияние на страны с переходной экономикой / В. Клочко // *Экономика Украины*. – 2001. – №10. – С.51-57.
11. Mansfield E. The Political Economy of Regionalism / E. Mansfield, H. Milner. – N.-Y: Columbia University Press, 1997. – 274 p.
12. Геєць В. Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність / В. Геєць // *Економіка України*. – 2011. – №1. – С.4-15.
13. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія] / О.В.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.
14. Kacowicz A. Regionalization, globalization, and nationalism: Convergent, Divergent, or Overlapping? / A.M. Kacowicz. – Working Paper № 262, 1998. – 47 p.
15. Strassoldo R. Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence / R. Strassoldo // *Globalization and Territorial Identities*; Ed. by Z. Mlinar. – Aldershot, 1992. – P. 35-59.
16. Изард У. Методы регионального анализа. Введение в науку о регионах: [Монографія] / У. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 660 с.

17. Scott A.J. Regions, globalization, development / Allen J. Scott and Michael Storper // *Regional Studies*. – 2003. – vol. 37: 6&7. – P. 579-593.
18. Storper M. Globalization, Localization and Trade / M. Storper // *The Oxford Handbook of Economic Geography* / Edited by Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman, and Meric S. Gertler. – Oxford (U.K.): Oxford University Press, 2000. – P. 146.
19. Кругман П. Международная экономика. Теория и политика / П. Кругман, М. Обстфельд; [пер. с англ. под ред. В.П. Колесова, М.В. Кулакова]. – М.: МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 799 с.
20. Fujita M. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade / M. Fujita, P.R. Krugman, A.J. Venables. – MIT Press, Cambridge MA, 1999. – 640 p.
21. Reshaping economic geography world development report 2009. – Washington: The World Bank, DC, 2009. – 383 p.
22. Reshaping economic geography world development report 2009. – Washington: The World Bank, DC, 2009. – 383 p.
23. Frankel J.A. Trading Blocs in the World Economic System / J.A. Frankel, E. Stein, S.-J. Wei Regional. – Peterson Institute: Business & Economics, 1997. – 364 p.
24. Castells M. The Rise of the Network Society. Vol. I. The Information Age: Economy, Society, and Culture / M. Castells. – Oxford: Blackwell, 1996. – 595 p.
25. Agnew J. Mastering Space: Hegemony, Territory, and International Political Economy / John Agnew, Stuart Corbridge. – London: Routledge, 1995. – 260 p.
26. Raimo V. Regionalism: Old and New // V. Raimo // *International Studies Review*. – 2003. – Is. 5. – P.25-52.
27. Hettne B. Globalism and New Regionalism / B. Hettne, A. Inotai and O. Sunkel. – New York: Macmillan, 1999. – 308 p.
28. Китинг М. Новый регионализм как возможность [Электронный ресурс] / М. Китинг // *Россия в глобальной политике*. – 2008. – №4. – Режим доступа до статті: www.globalaffairs.ru/numbers/33/9979.html.
29. Balassa B. The theory of Economic Integration / B. Balassa. – Homewood, Illinois: Richard D. Irvin, 1961. – 304 p.
30. Burfisher M.E. Regionalism: Old and New, Theory and Practice/ M.E. Burfisher, S. Robinson, K. Thierfelder. – Capri: The International Agricultural Trade Re-search Consortium (IATRC) Conference, 2003. – 28 p.
31. Реутов В. Є. Глобальна регіоналізація як сучасний вектор розвитку глобальних економічних трансформацій [Електронний ресурс] / В.Є. Реутов. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=910>
32. Ehrenfeucht R. The New Regionalism: A Conversation with Edward Soja [Electronic resource] / R. Ehrenfeucht // *Critical Planning*. – Summer, 2002. – P. 5-12. – Mode of access:

https://www.researchgate.net/publication/228809389_The_New_Regionalism_A_Conversation_with_Edward_Soja.

33. Spindler M. New Regionalism and the Construction of Global Order [Electronic resource] / M. Spindler // Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation (CSGR). – CSGR Working Paper, 2002. – Mode of access: http://wrap.warwick.ac.uk/2025/1/WRAP_Spindler_wp9302.pdf.

34. Спартак А. Современный регионализм / А. Спартак // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №1. – С.3-15.

35. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства): [Монография] / Э.Г. Кочетов. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 480 с.

36. Emerson M. The EU's New Black Sea Policy – What kind of regionalism is this? [Electronic resource] / M. Emerson // CEPS Working Document. – 2008. – № 297. – 18 p. – Mode of access: <http://aei.pitt.edu/9315/2/9315.pdf>.

37. Wolf Martin. National wealth comes riding on the coat tails of city life [Electronic resource] / Martin Wolf // Financial Times. – 2006. – May 3. – P. 13. – Mode of access: <http://www.ft.com/cms/s/1/352033dc-da02-11da-b7de-0000779e2340.html>.

38. Katzenstein Peter J. (1996) Regionalism in Comparative Perspective. Cooperation and Conflict / Peter J. Katzenstein. – 1996. – Vol. 31, № 2, June. – P. 123–160.

39. Winters A. Regionalism vs. Multilateralism. In Market Integration, Regionalism, and the Global Economy / A.L. Winters. – New York: Cambridge University Press, 1999. – 337 p.

40. Grieco J. Systemic Sources of Variation in Regional Institutionalization in Western Europe, East Asia, and the Americas / J. Grieco // The Political Economy of Regionalism. – New York: Columbia University Press, 1997. – P. 164-187.

41. Burfisher M.E. Regionalism: Old and New, Theory and Practice/ M.E. Burfisher, S. Robinson, K. Thierfelder. – Capri: The International Agricultural Trade Re-search Consortium (IATRC) Conference, 2003. – 28 p.

42. Lamy P. Regionalism and Multilateralism in Latin America [Electronic resource] / P. Lamy; Prepared text of European Trade Commissioner, 2001. – Mode of access: file:///C:/Users/o.bulatova/Downloads/SPEECH-01-341_EN.pdf

43. Lamy P. Stepping Stones or Stumbling Blocks? / P. Lamy // The EU's Approach Towards the Problem of Multilateralism vs Regionalism in Trade Policy, 2002. – Volume 25, Issue 10 November. – P. 1399–1413.

44. Косолапов Н. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 3-13.

45. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія] / О.В.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.
46. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [монографія] / В. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
47. <http://unctadstat.unctad.org/> [Electronic resource]. – UNCTAD statistic.
48. <http://ec.europa.eu/> [Electronic resource]. – European Commission [Official website].
49. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія] / О.В.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.
50. Burfisher M.E. Regionalism: Old and New, Theory and Practice/ M.E. Burfisher, S. Robinson, K. Thierfelder. – Capri: The International Agricultural Trade Re-search Consortium (IATRC) Conference, 2003. – 28 p.
51. <http://www.wto.org> [Electronic resource]. – WTO International Trade Statistics.
52. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія] / О.В.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.
53. Шифф М. Региональная интеграция и развитие / М. Шифф, А.Л. Уинтерс; [пер.с англ.] / Всемирный банк. – М.: Издательство «Весь мир», 2005. – 376 с.
54. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія] / О.В.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.
55. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія] / О.В.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.
56. Fernandez J.A. Regionalization and Globalization in the Modern Economy: Perspectives on the Third World and Transition Economies / Alex E. Fernandez Jilberto, André Mommen. – London: Routledge, 1998. – 368 p.
57. Dickinson E.M. The Doha Development Dysfunction: Problems of the WTO Multilateral Trading System // E.M. Dickinson // The Global Business Law Review, 2013. – Vol. 3:2. – P.228-250.
58. Compendium of Issues Related to Regional Trade Agreements: Background Note by the Secretariat [Electronic resource] // WTO documents. – Mode of access: http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_negoti_e.htm
59. Мендоса М.Р. Мегарегиональные соглашения и переговоры раунда Доха: влияние на развивающиеся страны / М.Р. Мендоса. – Мосты, 2015. – Выпуск 1 (март). – С. 4-7.
60. Мендоса М.Р. Мегарегиональные соглашения и переговоры раунда Доха: влияние на развивающиеся страны / М.Р. Мендоса. – Мосты, 2015. – Выпуск 1 (март). – С. 4-7.
61. Ministers/heads of delegations meeting of the group of article xii members – group of recently acceded members (RAMS group). WT/MIN (15) / 30 Ministerial Conference Tenth Session (Nairobi, 15-18 December 2015)

[Electronic resource]. – Mode of access:
https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/submission_docs_e.htm

Підрозділ 1.2.

1. Книш М.М. Регіоналізм і регіоналізація у науковому тезаурусі / М.М. Книш // Географія і сучасність: зб. наук. праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 12 (22). – С. 3–6.
2. Мазур С.А. Значення економічного регіону в просторовому упорядкуванні національної економіки / С.А. Мазур // Продуктивні сили і регіональна економіка: збірник наукових праць. – К.: РВПС України НАН України.
3. Изард У. Методы регионального анализа. Введение в науку о регионах / У. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 660с.
4. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе [Електронний ресурс] / М.Китинг//Логос.–2003.–№6(40).– С.67-116.– Режим доступу до статті: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf>.
5. Китинг М. Новый регионализм как возможность [Електронний ресурс] / М. Китинг // Россия в глобальной политике. – 2008. – №4. – Режим доступу до статті: www.globalaffairs.ru/numbers/33/9979.html
6. Hettne B. Globalism and New Regionalism/ Hettne Björn, Inotai András and Sunkel Osvaldo. – New York: Macmillan, 1999. – 308p.
7. Romer P. Endogenous Technological Change / P. Romer // The Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98. – No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems. – pp. 71- 102.
- Aghion P. Endogenous Growth Theory Philippe Aghion / P. Aghion, P. Howitt, C. García-Peñalosa. – MA: MIT Press, 1998. – 694p.
- Grossman G. Innovation and Growth in the Global Economy / G. Grossman, E. Helpman. – MIT Press, 1993. – 375p.
- Lucas R. On the mechanics of economic development / R.Lucas, E.Robert // Journal of Monetary Economics. –1988. – vol. 22, issue 1. – pp. 3-42.
8. Wannop U.A. The Regional Imperative: Regional Planning and Governance in Britain, Europe and the United States / U.A. Wannop. – London, Jessica Kingsley, 1995. – 441p.
9. Balassa B. The theory of Economic Integration / B. Balassa. – Homewood, Illi-nois: Richard D. Irvin, 1961. – 304p.
10. Jones E. The Political Economy of European Integration: Theory and Analysis/ E. Jones, A. Verdun. – New York: Routledge, 2005. – 223 p.

11. Stubbs P. Stretching Concepts Too Far? Multi-Level Governance, Policy Transfer and the Politics of Scale in South East Europe / P. Stubbs // *Southeast European Politics*. – 2005. – Vol. VI, No. 2. – pp. 66 – 87.
12. Декларация по регионализму в Европе / Ассамблея регионов Европы. – Страсбург: Секретариат Генеральной Ассамблеи Европы, 1996. – 10с.
13. Джеймс С. Стимулирование кооперации: могут ли еврорегионы стать мостами коммуникации? [Электронный ресурс] / С. Джеймс. – Режим доступа к статье: http://www.indepsores.spb.ru/scott_r.htm.
14. На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів / Є.Кеш, О.Вишняков, Л.Лендєл та ін. ; [за ред. С.Максименка, І.Студеннікова]. – К.: Логос, 2000. – 224с.
15. Novotny J. Convergence and divergence in living standards among regions of the enlarged European Union (1992-2006) [Electronic resource] / J. Novotny // *MPRA Paper*. – 2011. – No.34145, posted 16. – URL: <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/34145/>
16. Petrakos G. Growth, integration, and regional disparities in the European Union/ G. Petrakos, A. Rodríguez-Pose, A. Rovolis // *Environment and Planning*. – 2005. – Vol. 37(10). – pp. 1837 –1855.
17. Hudson R. Divided Europe: society and territory / Hudson R., Allan M. Williams Allan. – London: SAGE, 1999. – 315p.
18. Moravcsik A. Centralization or Fragmentation?: Europe Facing the Challenges of Deepening, Diversity, and Democracy / A. Moravcsik. – Council on Foreign Relations, 1998. – 201p.
19. Wallace W. Introduction: The Dynamics of European Integration. In *The Dynamics of European Integration* / William Wallace . – London and New York: Pinter Publishers, 1990 - 24p.
20. Bache I. Multi-level Governance / I. Bache, M. Flinders. – Oxford: Oxford University Press, 2004. –256p.
21. Marks G. Structural policy and multi-level governance in the EC. / G. Marks // *State of European community* / A.Cafruny, G.Rosenthal. – Boulder Colorado: Lynne Rienner and London: Logman, 1993. –vol.2. – pp. 391-410.
22. Stubbs P. Stretching Concepts Too Far? Multi-Level Governance, Policy Transfer and the Politics of Scale in South East Europe / P. Stubbs // *Southeast European Politics*. – 2005. – Vol. VI, No. 2. – pp. 66 – 87.
23. Питерсон Дж. Теория сетей Петри и моделирование систем / Дж. Питерсон. – М.: Мир, 1984. – 264с
24. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе [Электронный ресурс] / М.Китинг//Логос.–2003.–№6(40).– С.67-116.– Режим доступа до статті: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf>.
25. Wannop U.A. The Regional Imperative: Regional Planning and Governance in Britain, Europe and the United States / U.A. Wannop. – London, Jessica Kingsley, 1995. – 441p.

26. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія / В. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272с.
27. Декларация по регионализму в Европе / Ассамблея регионов Европы. – Страсбург: Секретариат Генеральной Ассамблеи Европы, 1996. – 10с.
28. Джеймс С. Стимулирование кооперации: могут ли еврорегионы стать мостами коммуникации? [Электронный ресурс] / С. Джеймс. – Режим доступа к статье: http://www.indepsocres.spb.ru/scott_r.htm.
29. Making Europe's regions and cities more competitive fostering growth and creating jobs// The European Union explained: Regional policy, 2014. – 16p.
30. Eurostat regional yearbook 2017. - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 276p.
31. Cohesion policy 2007-2013. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – p.25.
32. Making Europe's regions and cities more competitive fostering growth and creating jobs// The European Union explained: Regional policy, 2014. – 16p.
33. Eurostat regional yearbook 2017. - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 276p.
34. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н.Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395с.
35. Interreg: European Territorial Co-operation [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/
36. Making Europe's regions and cities more competitive fostering growth and creating jobs// The European Union explained: Regional policy, 2014. – 16p.

Підрозділ 1.3.

1. Hettne B. Globalism and New Regionalism/ Hettne Björn, Inotai András and Sunkel Osvaldo. – New York: Macmillan, 1999. – 308p.
2. Спартак А. Современный регионализм / А. Спартак // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №1. – С.3-15.
3. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства) : [Монография] / Э.Г. Кочетов. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 480с.
4. <http://www.bsec-organization.org/aoc/TradeEconomic/Pages/Information.aspx> [Official website]
5. Ciută F. Region? Why Region? Security, Hermeneutics, and the Making of the Black Sea Region/ Felix Ciută, - Geopolitics. - № 13, no.1. – 2008. – P.128- 144.
6. Triantaphyllou D. The Uncertain Times of Black Sea Regional Security/ Dimitrios Triantaphyllou. – Euxeinos. - № 6. – 2012. – P.4-10.

7. Айдін М. Чорноморська комісія: перспективи розвитку Чорноморського регіону до 2020р./Мустафа Айдін, Дімітріос Тріандафіллу// Зміцнення безпеки в чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва [монографія]. – К.: Центр Разумкова, видавництво «Заповіт», 2011. – С.69-78.
8. <http://unctad.org> – United Nations Conference on Trade and Development [Official website]
9. Emerson Ml. The EU's New Black Sea Policy- What kind of regionalism is this?/ Michael Emerson//CEPS Working Document. – 2008. – No. 297. – 18p. [Working Paper] <http://aei.pitt.edu/9315/2/9315.pdf>.
10. Bölükbaş H. Tolga H. Regionalism and Regionalization in the Black Sea Region and Turkey/ H. Tolga Bölükbaş, Ebru Ertugal. - Black Sea Discussion Paper Series, 2012. – №2. – 22с.
11. Айдін М. Чорноморська комісія: перспективи розвитку Чорноморського регіону до 2020р./Мустафа Айдін, Дімітріос Тріандафіллу// Зміцнення безпеки в чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва [монографія]. – К.: Центр Разумкова, видавництво «Заповіт», 2011. – С.69-78.
12. Scott A. J. Regions, globalization, development/ Allen J. Scott and Michael Storper // Regional Studies. – 2003. – vol. 37: 6&7. – pp 579-593.
13. Storper M. Globalization, Localization and Trade / M. Storper // The Oxford Handbook of Economic Geography / Edited by Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman, and Meric S. Gertler. – Oxford (U.K.): Oxford University Press, 2000. – 146p
14. Fujita M. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade / Fujita M., Krugman P.R., Venables A.J. – MIT Press, Cambridge MA, 1999. – 640p.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

2.1. Сучасні проблеми формування регіональних диспропорцій в умовах глобальних трансформацій

Світова економіка у своєму розвитку досягла того стану (хронічні фінансові потрясіння, суттєві регіональні диспропорції, дисбаланс сферах виробництва та послуг та ін.), який вимагає кардинальних змін в діяльності міжнародних інституцій її регулювання, в системі запобігання економічним кризам та забезпечення регіональної та міжнародної економічної безпеки загалом. Це саме той рубіж, який необхідно послідовно подолати, інакше цивілізація рухатиметься в напрямку планетарної стагнації. Визначальними вимогами до розвитку регіонального, національного та світогосподарського процесів стає їх стабільність, поступальність, посилення сутності і взаємодоповненості між країнами та регіонами, динамізм економічного підсилення всіх його суб'єктів-учасників. Наразі вони розгортаються і функціонують на рівні економіки окремих країн, регіональних інтеграційних угруповань, різноманітних галузей та підприємств (фірм, компаній), кожні з яких втілюють характерну міжнародну рису. Сучасний стан світогосподарського процесу характеризується поглибленням міжнародного поділу праці на основі впливу науково-технічної революції, посиленням інтернаціоналізації виробництва та обігу, зростанням ролі фінансового сектору, глобалізацією та регіоналізацією економічного розвитку. І як наслідок цих процесів - зростання взаємозалежності країн та регіонів світу. Але уже в цьому закладені передумови ризиків при порушенні зв'язків, економічної небезпеки для всіх суб'єктів світогосподарського процесу, зокрема в системі регіонального підприємництва, коли виникають проблеми в розподілі ресурсів, загострюється конкуренція за ринки збуту, з'являються передумови економічної кризи. За цих обставин забезпечення регіональної, міжнародної економічної стабільності стає визначальною домінантою розвитку, злагодженості дій усіх ланок багаторівневої ієрархічної системи світового господарства.

Іншими словами, у світовій економіці під впливом глобалізаційних процесів поглиблюється ступень нерівномірності економічного розвитку, між країнами, регіонами та окремими суб'єктами міжнародного підприємництва та виникають передумови загострення між ними глибоких суперечок, а іноді й конфліктів, що посилює нестабільність та непередбачені наслідки, створює економічну небезпеку та ризики. Все це вимагає від світових інституцій першочергового формування адекватних

механізмів для координації умов та дій щодо стабільного розвитку суб'єктів на всіх рівнях світогосподарського процесу і, передусім, на регіональному рівні [1]. Тому актуальними питанням наразі є такі:

- теоретичне обґрунтування стратегій сталого розвитку країн та регіонів світу;
- створення ефективних механізмів захисту інтересів усіх суб'єктів-учасників регіонального економічного співробітництва в умовах посилення глобалізації;
- зміцнення економічної безпеки на регіональному рівні.

При цьому слід особливо підкреслити, що за цих складних умов важливо визначитися з вибором стратегії національного розвитку, розвитку економічних регіонів, інтеграційних угруповань та підприємств у контексті вимог, впливу та можливих наслідків глобальних процесів у світовій економіці. Розбіжність між стратегіями різних суб'єктів та глобальними тенденціями на різних рівнях світової економіки є приводом до суперечок, нестабільності та економічних загроз. Головною лінією, навколо якої виникають різні проблеми у взаємовідносинах між суб'єктами, зокрема в регіональному підприємстві, стає рівень конкурентоспроможності їхньої продукції на світових та міжнародних ринках. Це висуває на перший план розвиток науки, високих технологій, інформаційних ресурсів, людського капіталу, що визначає можливості інноваційного розвитку країн, регіонів, галузей та підприємств. Великого значення набуває кваліфікований менеджмент та міжнародний маркетинг, особливо в забезпеченні міжнародної економічної безпеки та міжнародного підприємництва, без чого неможливий стабільний господарський рух, що охоплює економіку, підприємництво, політику та соціальну сферу життя світової спільноти.

Не стоїть осторонь від цих глобалізаційних процесів, змін та економічних небезпек, можливостей та переваг, регіонального співробітництва, участі в світовому товарному обміні й Україна. Але при цьому в нашій країні ситуація загалом ще більш складна, ніж у світовій економіці, тому що в умовах глобальної економічної кризи більш уразливими є країни з трансформаційною економікою, і це повніше позначилося не лише на внутрішньому економічному стані країни та регіонів, але й на досить низькому рівні її конкурентоспроможності в загальних світових рейтингах. Крім того, в Україні склалася загрозлива політична ситуація, що більш ускладнює та віддаляє процес та результати економічного розвитку від параметрів та показників розвинутих країн. У зв'язку з такими обставинами в Україні серйозно зростає рівень ризику для вітчизняних підприємств при веденні господарської діяльності та прийнятті ринкових і управлінських рішень щодо виходу та завоюванню конкурентних позицій на світових ринках товарів і послуг.

Головною проблемою для України залишається неадекватність внутрішніх ринкових механізмів, норм і стандартів до вимог глобальної взаємодії з міжнародними суб'єктами на всіх рівнях. Вона сприймається світовою спільнотою як слаборозвинута частина світової економіки, яка не повною мірою завершила трансформаційні процеси, має великий рівень тінізації та корупції в економіці та суспільстві. Разом з тим економіка України вже втягнута в сучасні глобальні та регіональні процеси, ринковий простір, оскільки більше половини ВВП реалізується за межами національного ринку. Але продукт, із яким Україна виходить на різного рівня світові та регіональні ринки, не відповідає сучасним вимогам конкурентоспроможності та інноваційності, соціальним стандартам. Складною залишається ситуація із залученням іноземних інвесторів за відсутності сприятливого інвестиційного клімату та існування тіньових і корупційних схем, зростає дефіцит низки ресурсів, зокрема енергоносіїв; практично не відбуваються прогресивні технологічні зміни в промисловому секторі. Все це створює напруженість, нестабільність та загрози в економічному розвитку, підвищенню рівня регіональних диспропорцій.

Як уже підкреслювалося вище характерною рисою сучасної глобалізації світового господарства стало посилення в ньому регіональних суперечностей, які перестали бути тільки національною (локальною) проблемою, а в багатьох випадках їх розв'язання перемістилося на наднаціональний рівень. Це призвело до формування принципово нових підходів у регулюванні диспропорційності та відходу від політики нівелювання, за якої штучно стримувався розвиток одних регіонів і стимулювалися - інші. [2]

На наш погляд основні регіональні проблеми визначаються на чотирьох рівнях:

глобальному, де спостерігається посилення диспропорцій в розвитку окремих держав та їх країнових коаліцій, що дозволяє чітко ідентифікувати фази розвитку суспільств, починаючи від традиційного до індустріального;

наднаціональному, на якому визначаються механізми та інструменти регулювання асиметрії регіонального розвитку інтеграційного угруповання;

країновому, де розробляється така модель регіональної політики, яка значною мірою визначає характер та цілі регулювання внутрішнього розвитку найбільших таксономічних одиниць за допомогою засобів впливу держави;

локальному, на якому здійснюється компліментарний вплив на різні за своєю ієрархією регіони з метою додання таких критичних рівнів асиметрії, які могли б загрожувати територіальній цілісності держави;

інтегральному, що об'єднує всі попередні рівні і визначає системний характер впливу різних за спрямуванням та підпорядкуванням

національних та наднаціональних структур і фондів на низовий регіон чи їх групи.

Вирішення проблеми диспропорцій розвитку регіонів країни потенційно матиме синергійний ефект. Дія цього ефекту пошириться практично на всі сторони життя країни і суспільства, визначить умови для сталого соціально- економічного розвитку, а також розвитку людського та суспільного.

Тому постає проблема пошуку шляхів та механізмів забезпечення збалансованості розвитку територій, нарощування та розкриття їх потенціалу і створення умов для його постійного розширеного якісного відтворення.

Аналіз сучасних публікацій по проблемам регіоналістики [3,4,5,6,7,8] дозволяє зробити висновки, що з точки зору класичних ознак треба відрізнити внутрішню та зовнішню регіоналізацію.

Внутрішні регіони — локальні утворення (кластери, технопарки, технополіси тощо), мікрорегіони, мезорегіони та макрорегіони (країни в цілому чи великі регіони найбільших держав світу), включають території, що мають спільне географічне положення, територіальну єдність, спільну економічну та соціальну структуру та відповідну організаційно-управлінську різнорівневу таксономічну модель регулювання макроекономічних пропорцій в державі.

Зовнішні регіони — мега і мета регіони (ЄС та Європа в цілому), транскордонні території, які складаються з певної кількості внутрішніх регіонів і можуть мати як наднаціональні структури управління так і спільні (міжкрайнові) інструменти і механізми регулювання пропорцій з метою підвищення їх глобальної конкурентоспроможності.

З точки зору системного підходу ранжування різних за охоптом територій треба здійснювати за такими ознаками:

(7) *Конгруентність*. Передбачає можливе існування нового регіону з певними новими спільними якість, які є генералізованими до існуючих регіонів нижчого рівня. При цьому допускається і зворотній механізм: від великого до малого.

(8) *Ієрархічність*. Система складнопідпорядкованих регіональних одиниць базується на чіткому механізмі різнорівневої централізації. Але протягом останніх років в ЄС найбільшого значення набуває ідея децентралізації і підвищення відповідальності регіональних органів влади та місцевих громад (європейський принцип субсидіарності).

(9) *Динамічність*. Виділення спільних тенденцій розвитку на вигодах спільного положення.

(10) *Системність*. Виділення будь-якого регіону впливає з розуміння його складової відкритої полі структурної системи, порушення хоча б одного елементу якої призводить до деформації. Поняття «комплекс» використовується у локальних дослідженнях, а «система» -

при дослідженні об'єктів планетарного рівня (у міжнародній економіці).

(11) *Відкритість*. Будь-який внутрішній регіон не може бути закритим для світової: економічних процесів, тобто автономність його не може бути абсолютизованою.

(12) *Циклічність*. Внутрішні регіони здатні до підйомів і спадів, які переживає країна, прот амплітуда цих коливань може бути різною - від 10-15 років до 70 (ідея Дж. Лессінджера). [9]

(13) На наш погляд буде доцільним дослідити еволюцію розвитку теоретико-методологічних основ сучасного регіоналізму.

Теорії розвитку регіонізму першої половини XX століття:

Геометрична модель центральних міст (початок XX ст., німецький науковець В. Лаунхард), передбачає оптимальне розміщення промислового підприємства відносно джерел сировини і ринків збуту продукції. [9]

Методологія «чистого штандарту» (А. Вебер), базується на механізмі мінімізації загальних витрат в умовах закритої національної економіки. [9]

В книзі *«Міжрегіональна і міжнародна торгівля»* шведські економісти Е. Хекшер і Б. Олін пропонують чітке визначення локально-регіонального аспект внутрішньої торгівлі, зокрема локальних відносин між окремими таксонами Британії, Швеції Португалії. [10]

Асиметричність (диференціація) економічного розвитку регіонів (німецький науковець А. Льош), включає порушення стану рівноваги за умовами: місце розташування фірм має максимальні переваги для виробників та споживачів; фірми розміщуються так, що територія використовується повністю; існує рівності цін та витрат; ринкові зони мають мінімальний розмір у вигляді шестикутника; кордоні ринкових арен забезпечують стабільність наведеній рівноваги [11].

Новітні теорії європейського регіоналізму (початок 90-х XX ст.) розроблялися чере призму інтернаціоналізації виробництва, експансій транснаціональних корпорацій (ТНК) ні світові, в т.ч. європейські ринки, посилення конкуренції через створення локалізований інноваційних моделей швидкого економічного зростання - кластерів (М. Портер), а також на основі дослідження ринків з асиметричною інформацією: «теорія ігор» - Д. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц; використання знань про трансакції для інтерпретації результатів - К. Графтон; економічна «асиметрія виходячи з оцінки витрат, або «асиметричного шоку», прикладом якого може бути об'єднання Східної та Західної Німеччини. [9, 12, 13]

Для оцінки регіональних диспропорцій використовується також *модель «локально максимізації»* проблеми асиметрії при визначенні сутності регіональної політики, ще реалізується у дво- трирівневій системі регулювання, наприклад, співвідношення управління охорони середовища

на національному та місцевому рівнях, а також підходи у систем соціально-економічного прогнозування в ЄС та у колишньому СРСР.

При цьому чинниками посилення асиметрії на місцевому рівні вважаються:

- 1) наявність різної інституційної бази;
- 2) *фрагментація законодавчого простору*; дисбаланс законодавчої бази, в окремих випадках взаємне виключення законів та посилянь;
- 3) *розподіл повноважень*; значні розбіжності в відносинах центру та регіонів;
- 4) *фіскальний федералізм*; явні регіони-донори та реципієнти;
- 5) *фрагментація національного ринку*; множини спільних та відмінних рис регіональної та державної маркетингових систем.

Наведений перелік чинників регіональної асиметрії типовий для країн, що мають федеративний устрій, проте конче важливим є виявлення спільних ознак регіонально асиметрії з державами, які відносяться до унітарних.

Наприкінці 90-х років XX ст. - початку XXI ст. активно ішов процес формування сучасних теорій Європейського регіоналізму (табл. 2.1.).

Кожна з зазначених теорій мають *спільні риси* блоку локальної асиметрії:

-один або декілька уніфікованих показників соціально-економічної динаміки регіонів: валовий регіональний продукт (GSP чи GDP), в перспективі валовий міський продукт (GSP), та соціальний кластер;

-формування ієрархічної компліментарної моделі і спільного (в умовах інтеграційного союзу) механізму та інструментарію вирівнювання регіонів (долання регіональної асиметрії);

-визначення статусу світових регіонів, світових міст та основних мегаполісів ділової активності, які беруть на себе функцію держави в умовах посилення її субсидіарності;

-встановлення прагматичної моделі просторового планування, яка б дозволяла чітко визначити напрями оптимізації локальних, національних та наднаціональних концепцій розвитку регіонів.

Підсумовуюче викладене необхідно зробити висновок,що, *основними чинниками посилення регіональної асиметрії* в сучасній глобальній економіці є:

1. Перехід більшості країн світу до неоліберальної моделі розвитку, яка відкрила кордони до руху факторів виробництва (особливо держав «третього світу»).
2. Поступовий перехід співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників функціонування регіону на користь останніх.

Таблиця 2.1.

Класифікація сучасних регіональних теорій за Н. Божидарнік (2006)

Назва	Автор	Основна ідея	Асиметрична складова
1. Конкуренції європейських міст	К.Джексон-Батлер, Шачер, Л.Висент	Диверсифікація соціально-економічного розвитку провідних європейських міст призводить до виникнення суперактивних центрів	Столичний пік інвестицій та ділової активності посилює диспропорції між столицею країни з іншими центрами та європейською периферією
2. Регіональної конкуренції	М.Харб, С. Харди, Л. Албрехтс	В умовах глобалізації світового господарства загострюється конкуренція між окремими країнами та регіонами за залучення інвестицій, грантів, створення нових робочих місць	Загострення конкуренції призводить до формування нового іміджу регіонів країни, який визначає їх як активні та маргінальні зони
3. Циклічної сенситивності регіонів	Я. Гордон	Відбувається скорочення до 10-15 років ділових циклів в регіонах, зростає нерівномірність в їх розвитку; слабкодиверсифіковані регіони та їх господарство більшою мірою залежать від коливань світової кон'юнктури	Реакція регіонів на зміну кон'юнктури призводить до їх диференціації, швидкість таких змін є високою
4. Нового регіоналізму	М. Кітінг	Фундаментальна теорія, яка передбачає відхід від політики нівелювання регіонального розвитку, до підтримки слабкорозвинутих регіонів; обґрунтовується створення нової моделі «Європа регіонів»	Асиметрія регіонів виникатиме внаслідок глобального руху капіталу і є закономірним явищем, головним завданням урядів є уникнення протистояння регіонів-донорів і реципієнтних територій
5. Регіонального планування	У. Ванноп	Внутрішнє та зовнішнє регулювання розвитку регіонів є необхідним з метою усунення екстремальних ситуацій	Посилення асиметрії регіонального розвитку призводить до загрози розвалу територіальної єдності країни та інтеграційного угруповання в цілому
6. Локального партнерства	М. Гедес	Між активними і депресивними регіонами мають бути встановлені партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними	Шляхами долання асиметрії можуть бути спільні проекти та «європейський» розподіл фондів у відповідності до політики конвергенції
7. Регіонального світу	М. Сторпер	У XXI ст. регіони все частіше виступатимуть як самостійні одиниці у міжнародних відносинах	Асиметрія визначатиме суть регіонального руху у XXI ст.
8. Стратегії просторового планування	В. Солет, А. Фалуазі	З метою уникнення формування екстремальних регіонів слід розробити адекватний механізм та інструментарій підтримки відсталих регіонів	Інструментами регіональної гармонізації може бути створення локальних та континентальних осей економічного зростання

Примітка: використано джерело [14]

3. Збільшення обсягів та динаміки руху капіталів. Гігантські портфельні інвестиції («латиноамериканське диво» з 10-12% зростанням ВВП на початку XXI сторіччя).

4. Скорочення тривалості економічного циклу з 70-75 років повної амплітуди до 10-15 років наприкінці XX - початку XXI ст.

5. Розвиток інноваційно-інвестиційних форм економічного зростання (кластери, технопарки, технополіси, інотехи), які суттєво дистанціювалися від прилеглих територій («магнітні полюси»).

6. Застосування нових систем регулювання розвитку, пряме стимулювання депресивних регіонів (інвестиційні гранти).

7. Імплементація принципів субсидіарності (регіон бере на себе стільки прав, скільки може ефективно використовувати) та компліментарності (фінансування регіональних проектів здійснюється лише за умов співучастності регіональних (локальних) фондів).

8. Загострення регіональної конкуренції на всіх рівнях територіальної ієрархії (в т.ч. за розподіл коштів національного чи наднаціонального бюджетів).

9. Проблеми виникнення маргінальних та субмаргінальних місць у глобальній економіці, які залишаються такими упродовж багатьох років.

Останні чотири чинники створюють реальні передумови суттєвої загрози стабільності розвитку та єдності навіть найпотужніших інтеграційних об'єднань держав, зокрема ЄС. Саме вони стимулювали проведення референдуму, щодо виходу Великої Британії зі складу ЄС, при цьому процедура роз'єднання боляче вражає по соціально-економічному розвитку як самої держави, так і суспільства ЄС у цілому.

З точки зору синтезу процесів розвитку регіональних економічних відносин у

XX - XXI столітті, треба констатувати, що за цей період сформувалися ряд моделей сучасної регіоналізації.

При цьому моделі, як можливість глибокого аналізу певних явищ в сучасній економіці можна класифікувати на:

- *глобальні (національні) економічні*, які передбачають відповідний механізм і інструментарій регулювання макроекономічних пропорцій;

- *математичні (чи логіко-математичні)*, які за допомогою традиційних інструментів ідентифікують те чи інше соціально-економічне явище;

- *прогнози*, які за рахунок використання попередніх моделей дозволяють з високою ступінню достовірності передбачити темпи розвитку та кінцеві результати відповідних змін в соціально-економічному житті суспільства.

На нашу думку *регіональна модель розвитку* може розглядатися як частина національної, а тому механізм та інструменти її реалізації будуть тісно пов'язані з методами регулювання пропорцій, що впливають із

конкретних особливостей домінуючої у країні парадигми. Практичною реалізацією тих чи інших регіональних моделей може бути регіональна політика, яка формується державою.

Представимо найбільш поширені з них:

1. Ліберальна, неоліберальна чи приватно-корпоративна. Характерна для англосаксонських країн (США, Австралія, Нова Зеландія, частково Велика Британія).

Характерні риси: низька питома вага державної власності, законодавче забезпечення максимальної свободи суб'єктів ринку, низька питома вага державного бюджету в структурі ВВП.

Переваги: висока динаміка та гнучкість розвитку господарства.

Недоліки: неоднорідність суспільства, значна диференціація доходів громадян, обмежена доступність широких верств населення до соціальних благ.

Головними *проблемами*, які стоять перед *регіональною політикою* в цих країнах є конвергенція поляризованих за рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, обмеження зростання мегаполісів, регулювання міграцій між містами і селами, міжрегіональна кооперація, реструктуризація старопромислових регіонів тощо.

Нерідко подібну модель називають децентралізованим федералізмом.

Наприклад *в США* існує розгалужена система місцевого самоуправління, що складається з п'ятидесяти штатів та автономних округів, які в свою чергу складаються з графств, муніципалітетів міст, борроу, вілліджей, таунів, тауншипів, спеціальних округів, шкільних округів. У всіх регіонах діють різного роду представництва центральної влади, що не підпорядковані регіональним адміністраціям.

На відміну від Європи, у США почали активно займатися внутрішньоштатівськими асиметріями лише в 60-70 роках XX століття. Вже до 2015 року обсяг державної допомоги в цій країні зріс більше ніж у 11 разів. Суттєво збільшилася питома вага державної допомоги у сфері охорони здоров'я (з 16 до 43% фінансування за рахунок державних грантів). Також значну частину складає страхування (26,5% федеральної допомоги), освіта, зайнятість, тренінги (16%) і транспорт (12,4%) [15].

На відміну від багатьох інших країн регулювання регіонального розвитку в США є децентралізованим. Центральним державним органом умовно можна вважати Адміністрацію економічного розвитку, що входить до складу Міністерства торгівлі. Її діяльність спрямована на реалізацію програм розвитку відсталих та депресивних регіонів, створення в них округів економічного розвитку, зон підприємництва тощо. Іншими організаціями, відповідальними за регіональну політику також є: Управління з розробки політики і Адміністративно-бюджетне управління при Президенті США, Федеральна консультивна рада з економічного розвитку, Комісія по торгівлі між штатами. Крім цього, й сам президент

США має відповідні повноваження щодо розробки та розгляду федеральних програм та проектів.

Подібною до США є регіональна модель в *Австралії*. Тут налічується 6 штатів та 2 автономні округи. Значна частина ВВП виробляється на східному узбережжі в мегаполісах Сідней-Мельбурн. Решта територій за винятком 5-10 міст являє собою аграрну та ресурсну частину. Провідним інститутом регіонального регулювання в країні є Комітет по містах. Додаткові функції регулювання розвитку територій країни покладено на Адміністрацію з розвитку Південно-Західного регіону, Великого Півдня, Середнього Заходу. Частково така регіональна модель використовується окремими країнами ЄС (Велика Британія).

2. Соціально орієнтована економіка (більшість країн-членів ЄС, Канада, Ізраїль). Інколи її називають соціал-демократичною (соціал-ліберальною) моделлю. Характерним для неї є перерозподіл доходів приватного сектору через податкову систему.

Існують дві її різновидності:

- *ліберально-обмежена* (частина держбюджету у ВВП до 50%) - Німеччина, Франція, де визнаються необхідність і доцільність державного перерозподілу доходів для здійснення соціального урівноваження всіх соціальних груп;

- *соціально-напружена* (50-60% ВВП перерозподіляється через бюджет) - Швеція, Данія, Скандинавські країни, де посилені всі соціальні риси ліберально-обмеженої моделі.

Розвинута система соціальної підтримки, регулювання трудових відносин здійснюється не на рівні підприємства, а на національному рівні.

Нерідко соціальні складові переважають у функціонуванні господарського комплексу (шведська модель), що може у довготерміновій перспективі призвести до зниження ділової активності та впливу інвестицій.

У сучасному Європейському Союзі відбувається процес конвергенції (зближення) соціальних моделей, коли найменш розвинуті країни намагаються підтягнути свої показники до середнього рівня по ЄС, а найбільш успішні - зменшити витрати на деякі соціальні потреби, які ще десять років тому визнавалися як основні.

3. «Азіатсько-Тихоокеанська модель» (Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур). Ця модель характеризується формуванням системи гармонізації інтересів підприємців та держави, експортної орієнтації економіки та фірм, зокрема на довготермінову перспективу. Характерний дух колективізму на виробництві, посилений вплив на суспільне відтворення людського фактору, наявність високо інтегрованих форм швидкого економічного зростання (кайрецу, чеболей), в яких держава намагається всіляко підтримати вітчизняні компанії.

Упродовж усієї історії Японії найбільш розвинутим було тихоокеанське узбережжя, яке домінувало над західним узбережжям та внутрішніми гірськими зонами.

В післявоєнні роки у Японії створюється достатньо дієва система державного регулювання, метою якої є створення умов для розвитку депресивних регіонів (реструктуризація старопромислових регіонів, міжрегіональна кооперація тощо).

У 80-90-ті роки регіональна політика своїм пріоритетом має створення зон швидкого зростання (кластери, технопарки тощо) на сході країни (острова Хонсю і Кюсю), що призвело до виникнення гіперурбанізованого мегаполіса Токайдо (населення 65 млн. жителів) з розвинутою інноваційно-інвестиційною структурою виробництва (інотехи, технополіси, технопарки, кластери).

Кінець XX - початок XXI ст. визначається значними змінами в регіональних моделях кейрецу у зв'язку з системною кризою національної економіки.

4. Соціалістична модель (Куба, В'єтнам, Північна Корея). В останній третині XX ст. планова економіка майже вичерпала екстенсивний шлях розподілу господарства і не дозволяє забезпечити конкурентоспроможність національної економіки на світовому ринку.

До зазначеної групи країн умовно відноситься і *Китай*, але в цій країні сформувалася досить оригінальна, відмінна від інших моделей соціально-економічного зростання.

Досвід КНР щодо *регіонального регулювання* дозволяє зробити висновок про те, що використання традиційних для соціалістичної економіки методів пріоритетного заселення західних регіонів, раціонального розселення, випереджаючий розвиток базових галузей виробництва (вугільна промисловість, чорна металургія, основна хімія) доповнюється суцільно ринковими напрямками - відкриття вільних (спеціальних) зон економічного розвитку, спочатку у східній (приморській) частині, потім відповідних формувань на інших територіях. При цьому для стимулювання розвитку депресивних територій вводяться додаткові пільги іноземним компаніям.

5. Пострадянська модель представляє собою конгломерат ринкових моделей управління регіональним розвитком і традиційних соціалістичних, пов'язаних з активним адмініструванням та значними дотаціями з боку центральних бюджетів депресивним регіонам та їх групам. При цьому поступовий відхід від традиційних адміністративних механізмів призводить до того, що бідні регіони стають біднішими, а багаті - найбагатшими.

Приклад - *Російська Федерація* у якій з кінця 90-х років XX ст. простежується суттєва поляризація соціально-економічного розвитку, чітко визначилися лідери та аутсайтери серед основних регіонів.

Основними чинниками регіональної асиметрії у Росії є наступні:

- високий рівень концентрації інвестицій та ділової активності в найбільших містах РФ - Москві та Санкт-Петербурзі (питома вага з прилеглими областями близько 20%);

- велике значення сировинних районів (нафто- та газовидобування), потреба в ресурсах приблизно відповідала рівню регіонів-лідерів;

- значний спад аграрно-індустріальних областей негарантованого землеробства (Центральне Нечернозем'я, Північний Кавказ, Алтай тощо);

- зміни світової кон'юнктури на продукцію старопромислових регіонів (метали, деревина, основна хімія) орієнтованих на моноспеціалізацію (Урал, Верхнє Поволжжя);

розвал машинобудівного комплексу, продукція якого виявилася неконкурентно-спроможнок на світових ринках.

Російськими економістами [16] визначені показники активності (репресивності) території:

1. ВРП на душу населення
2. Грошові доходи населення (на одну особу)
3. Співвідношення доходів та прожиткового мінімуму
4. Питома вага населення з доходами нижче прожиткового мінімуму (%)
5. Питома вага безробіття за методикою МОП (%)

На початку XXI ст. в РФ чітко визначились регіони-донори: Москва, Санкт-Петербург, республіки Татарстан, Башкортостан, Комі, Краснодарський край, Липецька, Самарська, Пермська, Свердловська, Челябінська, Тюменська та ряд інших областей. Водночас визначились і регіони - реципієнти, в основному північні та східні території, в яких власні доходи бюджету не забезпечували виконання їх видаткових зобов'язань, а створена інфраструктура не могла задовольнити мінімальні потреби населення та виробництва. Також не вирішено питання із старопромисловими регіонами. Тому моделі бюджетного федералізму - американська та німецька не підходять для РФ.

У сучасних умовах інструментами і механізмами регіонального розвитку в РФ є:

- бездефіцитний федеральний бюджет як потужний інструмент державного регулювання ринкової економіки;

- перехід до цільових фінансових трансфертів територій (за рахунок акумуляції федеральних, регіональних та муніципальних коштів) для спільного фінансування найбільш пріоритетних інвестиційних та соціальних програм (по принципу субсидіарності);

- відмова від надання бюджетних і податкових переваг (пільг) окремим суб'єктам РФ по признакам державно-національного статусу (з огляду забезпечення національної стабільності, виключення регіональних бюджетних конфліктів);

- законодавче забезпечення бюджетної асиметрії в розподілі трансфертів регіонам з використанням якісних критеріїв ранжування території (бідні, багаті, депресивні полюси росту).

Подібні до російських є проблеми в Україні, Казахстані (старопромислові та аграрні регіони), країнах Центральної Азії, Білорусії, Закавказзя (низька якість інфраструктури та брак коштів в місцевих бюджетах).

Країни Балтії, які з 2004 року стали членами ЄС, імплементували європейську модель регулювання регіональних відносин, що дозволяє їм отримувати допомогу зі структурних фондів ЄС та Фонду Згуртування.

З цього приводу важливо відмітити, що існуюча зараз в усьому світі система ідентифікації рівнів регіональної асиметрії поки ще спирається на усереднені показники регіонального розвитку, і лише в ЄС - на екстремальні, що з одного боку дозволяє визначити індикатори граничної асиметрії, з другого - обмежує використання гіпотетичного аналітичного таксону, на прикладі якого можна було б ідентифікувати основні напрямки сучасної внутрішньо-країнової динаміки.

Таким чином, моделювання регіональної асиметрії в глобальній економіці дозволяє провести системну експертизу соціально-економічного становища регіону і розробити оптимальну пропорцію стимулювання розвитку депресивних зон. При цьому поліструктурні показники регіональної асиметричності, пропорційності галузево-територіальних змін, прямих іноземних інвестицій та інші, об'єднані як «кластер регіонального аналізу», дозволяють визначити найбільш вузькі місця розвитку різних територій країни та розробити ймовірні варіанти системної допомоги їм.

Усе вищезазначене дозволяє особливо підкреслити, що вивчення досвіду формування європейської моделі розвитку та реалізації регіональної структурної політики ЄС є важливим для України, оскільки концепції та конкретні механізми політики вирівнювання розвитку країн-членів ЄС добре розроблено й відпрацьовано, а їх запровадження в ряді країн-членів ЄС із порівняно невисокими рівнями економічного розвитку (Польща, Угорщина, Греція тощо) має суттєві позитивні результати щодо підвищення економічного розвитку цих країн.

При цьому ми вважаємо, що територіально-економічні диспропорції країн Західної Європи слід розглядати в двох аспектах: по-перше, з точки зору різниці в розвитку окремих країн-учасниць ЄС, по-друге — в рамках економіки кожної країни (в розрізі регіонів).

Звертаючи погляд на історичне формування ЄС, слід відзначити, що найнижча диференціація територіальної економічної структури в ЄС спостерігалася в той час, коли до нього входило лише 6 держав — це була найбільш розвинена частина Західної Європи («індустріальний локомотив старого світу»). Потім до членів спільноти були прийняті Ірландія та інші

країни (Греція, Іспанія, Португалія тощо), які значно відрізнялися і відрізняються за рівнем економічного розвитку від початкових членів, і це стало першою перешкодою, яка ще більше загострилася сьогодні [5].

Як зазначалося вище, друга регіональна проблема ЄС — це економічно слабкі території і масштаб диспропорцій у межах національних господарств, що більш чутливо для країн з великими територіями (їх часто називають відсталими зонами, «зонами лиха», депресивними територіями, дотаційними регіонами тощо).

Регіональна політика країн-членів ЄС є одним з найважливіших інструментів досягнення оптимального співвідношення між господарською ефективністю та соціальною справедливістю, економічною доцільністю й соціальним вирівнюванням, інтенсивними та екстенсивними факторами економічного зростання [6, 17]. Крім того, регіональна політика країн-членів ЄС — один із досить ефективних засобів досягнення узгодження інтересів та повноважень органів влади на різних ієрархічних рівнях управління.

Інструментом виміру територіальних диспропорцій в ЄС є диференціація суспільно-економічних показників та співвідношення між національними та середніми показниками для всього співтовариства. Якщо прийняти національний дохід в перерахунку на одного жителя за головний критерій оцінки рівня розвитку, то територіальні диспропорції набувають рельєфного характеру. Наприклад, в 1970 р. в 4 країнах Європейського співтовариства національний дохід на одного мешканця був нижче середнього по ЄС: Голландія (-3%), Велика Британія (-2%), Італія (-31%) та Ірландія (-46%). В інших країнах «дев'ятки» показники національного доходу були вище середнього, найвищим він був у Данії (28%) і ФРН (23%). Через 10 років регіональний розподіл в ЄС суттєво змінилася. До країн, національний дохід яких в перерахунку на одного мешканця був вище середнього, приєдналися Голландія, а до країн з нижчим розвитком — Греція, яка займає останнє місце (41% від середнього доходу ЄС). Італія та Ірландія в регіональній системі країн ЄС залишилися на своїх місцях, зберігши розрив від середнього рівня по співтовариству. Проте значно поліпшила своє економічне становище Велика Британія, досягнувши в національному доході на одного жителя рівня 99% від середнього національного доходу по ЄС [5].

Розширення ЄС у 2004-2007 р.р. та 2014 р. до 28 країн (ЄС-28) вивело його на перше місце у світі за виробництвом ВВП і ряду інших макроекономічних показників, проте залишило далекою від вирішення проблему регіональної збалансованості, яку в ЄС називають регіональною асиметрією.

Треба особливо зазначити, що міжрегіональні відмінності в рівні економічного розвитку ЄС-28 ускладнюються різною глибиною соціальних проблем. Однією з найважливіших проблем протягом останніх

років в ЄС є безробіття, високий рівень якого не тільки зберігається, а й зростає. Середній рівень безробіття в 28 країнах ЄС у вересні 2016 р. склав 9,4% проти 9,1% у вересні 2015 р. У той же час ситуація з безробіттям в різних країнах ЄС не є однаковою. За даними Євростату, в 2016 р. максимальний рівень безробіття спостерігався в Іспанії (28,1%), Латвії (18,6%), Естонії (18%) і Литві (17,7%), найнижчі показники безробіття були зареєстровані в Нідерландах (4,2%) та Австрії (4,1%) [18].

У Німеччині та Італії міжрегіональні контрасти за рівнем безробіття значно знижують позитивний ефект від вирівнювання економічного розвитку. Так, у 2016 р. на півдні Західної Німеччини, у федеральних землях Баден-Вюртемберг і Баварія, рівень безробіття сягав 7%, тоді як у всіх східнонімецьких землях він стабільно перевищує 14% (Берлін — 14,2%; Бранденбург — 15%) [18].

Проведений аналіз світового та європейського економічного розвитку дозволив визначити причини територіальних диспропорцій різні. Можна виділити кілька головних факторів, що обумовлюють розвиток регіонів: природні умови, ресурси і якість робочої сили, рівень розвитку інфраструктури, ринкові фактори, технічний прогрес і структурні зміни, політичні чинники та ін.

Виникненню регіональних проблем, насамперед сприяли розвиток промисловості і прискорення темпу економічного зростання. На ранній фазі індустріалізації вирішальне значення для формування територіальної економічної структури мали так звані традиційні фактори: природні умови, ресурси робочої сили і відстані до ринків збуту. Розміщення промислових підприємств у районах, що мають сприятливі умови, зміцнювало їх економічну позицію шляхом розвитку супутніх галузей (виробничої та соціальної інфраструктури). Це явище отримало назву кумулятивного розвитку. Розвиток промисловості супроводжувався урбанізацією й утворенням центрів інтенсивного розвитку навколо великих міст. Вирішальне значення для територіальної економічної структури мала урбанізація. У Західній Європі за величиною і силою впливу виділяються дві агломерації: лондонська і паризька. Концентрація виробничої діяльності і послуг навколо регіонів Лондона і Парижа скоротила можливості розвитку інших територій Франції і Великої Британії. У Центральній Європі аналогічна ситуація склалася навколо Будапешту в Угорщині.

На сучасному етапі вирішальне значення для територіальної зміни в економіці мають технічний прогрес і структурні перетворення, в результаті яких ряд галузей промисловості втрачає колишнє значення. До них належать галузі: швейна, текстильна, взуттєва, металургійна, видобувна, кораблебудівна, а останнім часом і автомобільна. Це так звані традиційні галузі.

Зниження виробництва і зайнятості в галузях швейної, текстильної і шкіряно-взуттєвої промисловостей відбувається з двох причин: перша — це падіння значення традиційних галузей на користь більш сучасних, друга — загострення конкуренції, оскільки країни Далекого Сходу, Туреччина тощо наповнюють світовий ринок дешевшими товарами цього призначення.

Структурні зміни стали причиною регресивних змін в тих регіонах, у яких в минулому відбувалася концентрація традиційних галузей промисловості. Найбільш виразно ця проблема проявилась у Великій Британії, Франції, ФРН, країнах Бенілюкса [5].

Слід відзначити, що ще більшою мірою згладжування міжрегіональних диспропорцій в ЄС залежить від активності в сфері НДДКР. Ані поточна підтримка відстаючих територій, ані навіть створення спільного сприятливого інвестиційного клімату для підприємств (найчастіше мають середню або низьку наукоємність) не дає сталого скорочення розриву в рівні регіонального розвитку. Ліквідувати в перспективі прірву між провідними економічними центрами ЄС і периферійними або депресивними територіями можна лише одним шляхом — створюючи можливості для нарощування в регіонах власного потенціалу інноваційного розвитку.

У цілому, на НДДКР в ЄС-28 щорічно витрачається понад 224 млрд євро, або близько 2% ВВП, причому більше 3/5 цієї суми забезпечує підприємницький сектор. При цьому, витрати розподіляються вкрай нерівномірно, далеко не завжди частка витрат на дослідження і розробки залежить від загального рівня економічного розвитку регіону [7, 19].

Так, наприклад, за кількістю людських ресурсів в галузі науки та техніки в середньому по Німеччині зайнято 20 млн. осіб, проте найбільша кількість зайнятих знаходяться в розвинутих регіонах: Баварія (5 млн. осіб), Баден-Вюртемберг (2,9 млн. осіб), Нижня Саксонія (1,9 млн. осіб) та Штутгарт (1,2 млн. осіб). Аналогічною є й тенденція витрат на НДДКР [7, 19].

У Чехії розрив у рівнях витрат на НДДКР, як і у ФРН, доходить майже до десятиразового. Наприклад, якщо в Середній Чехії на дослідження і розробки витрачається 2,9% ВВП, то в північно-західній — лише 0,4%. У розвинутих країнах — Німеччині, Франції, Великій Британії — близько 2/3 витрат на НДДКР забезпечує підприємницький сектор, причому в регіонах-лідерах його частка більше [7, 19].

Таким чином, основною метою регіональної структурної політики ЄС є зменшення наявних регіональних диспропорцій і запобігання подальшим дисбалансам у рівнях розвитку країн-членів ЄС шляхом передачі наявних, насамперед фінансових, ресурсів спільноти проблемним регіонам (табл. 2.2.).

Із даних таблиці видно, що системні витрати структурних фондів на регіональний розвиток ЄС зросли, майже в 10 разів від 4,8% бюджету Співдружності в 1975 році до 46% бюджету ЄС у 2015 році і поступаються лише сільському господарству (близько 49%) [19].

При цьому регіональна політика Європейського Союзу протягом усього існування спільноти зазнала суттєвих змін, які супроводжувалися цілою низкою реформ (зокрема, у 1979 та 1984 рр.). У 1988 р. вона була сформована як окремий напрям функціонування Спільноти. У 1989 р. було започатковане середньострокове програмування регіонального розвитку (два програмних періоди — 1989—1993, 1994—1999 рр.), а з 2000 р. в ЄС запроваджене семирічне програмування здійснення регіональної політики — політики економічного, соціального та територіального єднання.

Таблиця 2.2.

Обсяги фінансування регіональної політики ЄС

Рік	Обсяги фінансування	
	Млн. єю/євро	Відсоток бюджету ЄС
1975 (єкю)	257	4,8
1992 (єкю)	18 557	25,0
2002, ЄС-15 євро	30 865	30,0
2006, ЄС-27 євро	41 270	39,0
2007-2013, ЄС-27 євро	336 100 (48 015 щороку)	43,0
2014, ЄС-28 євро	64 232	45,0
2016, ЄС-28 євро	67 736	46,1

Програмний період, розрахований на 2000—2006 рр., передбачав такі цілі регіональної політики:

ціль №1 — «підтягування» рівня економічного розвитку менш розвинутих регіонів з ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності нижчим за середній по ЄС (конвергенція);

ціль №2 — сприяння соціально-економічним перетворенням в регіонах із структурними проблемами розвитку;

ціль №3 — модернізація системи професійної підготовки і працевлаштування

На ці цілі спрямовувалося 94% коштів 4 структурних фондів — Європейського фонду

регіонального розвитку, Європейського соціального фонду,

Фонду підтримки рибальства і Гарантійного фонду для сільського господарства (сукупний розмір коштів склав понад 209 млрд євро). Крім того, фінансування масштабних проектів охорони навколишнього

середовища на національному рівні та міжнародні транспортні проекти фінансувалися через Фонд єднання. Слід відмітити, що обсяги фінансової підтримки найменш розвинутим регіонам ЄС були додатково диференційовані в залежності від рівня їх відставання від середньоєвропейського рівня: відставання регіону понад 25% гарантувало додаткову підтримку у розмірі 5% від різниці між ВВП на одну особу по ЄС-15 та даним регіоном, в межах 10—25% — у розмірі 4%, менш ніж 10% — 3%. Окрім того, якщо у регіоні, що підпадав під критерії підтримки, рівень безробіття був нижче за середній, держава отримувала річну підтримку в розмірі 100 євро на кожного офіційного безробітного. Загальна сума підтримки регіонів країни, що підпадали під ціль конвергенції обмежувалася рівнем 4% від ВВП цієї країни [4].

Особливістю нової семирічної програми на 2007—2013 рр. була переорієнтація політичних цілей та інструментів, а також збільшення фінансування у зв'язку з розширенням ЄС. Певна трансформація відбулась як у формуванні цілей, так і у визначенні фінансових інструментів, що відображено у табл. 1.

Фінансовим інструментом реалізації регіональної політики ЄС є Структурні фонди. Так, Європейська Рада ухвалила бюджет структурних програм на період 2007—2013 рр. у сумі 347 млрд євро. Кошти було розподілено між 3 основними фінансовими інструментами:

- (14) Європейським фондом регіонального розвитку.
- (15) Європейським соціальним фондом.
- (16) Фондом єдності [4, 6, 20].

Кошти даних фондів було направлено на реалізацію 3 основних цілей регіональної політики. Найбільшу частину грошей (282 млрд євро) спрямовано на реалізацію Цілі 1 — «конвергенція» у межах ЄС. Друга за пріоритетністю ціль — європейська територіальна кооперація — отримала 55 млрд євро; 10 млрд євро спрямовано на підвищення регіональної конкурентоспроможності та зайнятості в країнах ЄС [4, 20, 21].

Таким чином, фактично, ці два програмні періоди якісно не відрізняються щодо головної політичної мети — єднання, що має достатньо конкретний економічний зміст — створення умов вирівнювання за показником на основі випереджаючого зростання найменш розвинутих країн ЄС.

Позитивною тенденцією є те, що на період до 2020 рр. найбільші статті видатків з бюджету ЄС — 325 млрд євро — будуть направлені на наповнення структурних фондів на користь бідніших регіонів. В у цьому сенсі структурні фонди ЄС передбачають підтримку, переважно, Греції, Португалії, Іспанії, Італії, Ірландії, а в ширшому застосуванні — найбільш нужденних країн ЄС (Румунія, Болгарія та ін.).

Отже, регіональна структурна політика ЄС спрямована на уникнення диспропорцій та досягнення балансу в регіональних відмінностях її

держав-членів, що дозволяє пом'якшувати їх структурні проблеми. Регіональна структурна політика заснована на субсидіях, які надходять з фондів та бюджету ЄС. Із структурних фондів ЄС виділяється також додаткове фінансування на заходи, спрямовані на поліпшення володіння технологіями, збільшення зайнятості та підвищення конкурентоспроможності регіонів тощо.

Принципи виділення структурної допомоги ЄС періодично переглядаються. Це робиться для того, аби зосередити допомогу в тих регіонах, які найбільше цього потребують, адже розбіжності в рівнях розвитку регіонів зберігаються й досі. Так, статистичні дані свідчать, що майже 40% усіх ресурсів, які надійшли до найбідніших регіонів, повертаються до багатих регіонів у формі придбання ноу-хау або основного устаткування в них. Відтак, принципи виділення структурної допомоги ЄС періодично переглядаються, щоб зосередити її в тих регіонах, які найбільше цього потребують [6].

Так, на сучасний програмний період (2014—2020 рр.) Європейською спільнотою виділено ряд проблемних питань в політиці єднання.

Проблематика *першого блоку* пов'язана з необхідністю *якісно підвищити координацію усіх галузевих політик, що здійснюються країнами, а також самим Євросоюзом*. ЄС виходить з того, регіональна політика повинна розглядатися не тільки як окрема політика, що має на меті вплинути на зменшення територіальних диспропорцій розвитку. Підкреслюється її координаційна функція, яка полягає у необхідності узгодження територіального впливу різних секторальних політик, що безумовно підвищує її роль.

Так, до групи політик, що мають чіткий просторовий вимір впливу, віднесено конкурентну політику, яка має високу чутливість до державної допомоги окремим національним компаніям. Спеціально введені з 2008 р. правила, що звільняють країни ЄС від особливих процедур регулювання надання фінансової допомоги в окремих секторах економіки [22], передбачають безперешкодне фінансування лише тих видів діяльності, що не порушують принципи конкурентної політики ЄС: допомога малому та середньому бізнесу, фінансування інноваційної та дослідницької діяльності, професійна перепідготовка, зайнятість, допомога у захисті навколишнього середовища, підприємництво, започаткування підприємницької справи в регіонах, що підпадають під умови надання фінансової допомоги. Даний набір політик визначено, як такий, що безпосередньо впливає на зменшення регіональних диспропорцій. Очевидно, він ще є остаточно невизначеним.

До групи сфер політики, що мають частковий просторовий вимір і вплив на регіональні диспропорції, віднесено: політику сприяння активізації наукових досліджень та технологічного розвитку, впровадження інновацій та розвитку підприємництва, формування

інформаційного суспільства та медіа- простору, подолання бідності та соціальної відчуженості, зайнятості, освіти, охорони здоров'я, тендерної рівності, підтримки аграрного сектору та розвитку сільських територій, а також реагування на кліматичні зміни.

До третьої групи віднесено сфери політики без просторового виміру: політика єдиного ринку, торгівлі, енергетики, економічного та монетарного союзу. Запровадження виміру впливу різних сфер політики має на меті підвищення їх ефективності. Очевидним є те, що віднесення значної кількості сфер політики ЄС до тих, що мають частковий вплив на регіональні диспропорції, свідчить про запровадження по всій території Спільноти однакових базових соціальних стандартів, а також надання стандартизованих публічних послуг, і це, за даним дослідженням, може вважатися регіональною політикою у широкому розумінні. Частковість впливу означає намагання досягнути рівної доступності соціальних та публічних послуг у менш розвинутих країнах та регіонах ЄС, де існують певні територіальні особливості (прикордонні території, з певними особливостями клімату, рельєфу тощо) [4].

Другий блок проблем пов'язаний з необхідністю *суттєво покращити розповсюдження інновацій по всій території ЄС*. Центральне місце у зв'язку з цим відводиться концепції інтелектуальної спеціалізації (smart specialization), що розглядається як основа реформування всієї політики ЄС щодо регіонального розвитку і уособлює принципи «інтелектуального зростання», «зростання на екологічній базі» і «на основі всебічного зростання» [4,21]. Передбачається, що від регіонів вимагатиметься визначення секторів, технологічних зон або основних сфер можливих конкурентних переваг, на яких фокусуватиметься регіональна політика стимулювання інновацій в них. Особливо актуальним такий підхід вважається для регіонів з незначним науково-технологічним потенціалом.

Увага приділяється створенню механізмів широкого сприйняття, впровадження і розповсюдження нових технологій, у першу чергу, інформаційно- комунікаційних, а не інтенсифікації науково-дослідницьких та конструкторських розробок на регіональному рівні, у тому числі міжнародних, оскільки об'єктивно такі розробки зосереджуються на обмеженому колі територій з відповідним людським, науковим та дослідницьким потенціалом (відповідно, міжрегіональні диспропорції розвитку в такому випадку продовжуватимуть збільшуватися).

До третього блоку проблем можна віднести пошук шляхів більш ефективної, адресної «прив'язки» інтервенцій Структурних фондів до конкретної території з урахуванням її потреб.

Мова йде про розвиток агломерацій як однієї з ключових рушійних сил зростання та розвитку. Проте агломерація не є виключним двигуном розвитку. Найбільш важливим є факт, що агломерації ніколи не є результатом дії виключно ринкових сил. Державна політика, яка має прямо

чи опосередковано просторовий вплив на розвиток, також є фактором впливу на агломерацію. Тому повне та ефективне використання регіональних ресурсів можливо тільки в результаті взаємодії приватних та публічних дій, взаємодії економічних та політичних рішень й інституцій [4].

Такий підхід до формування агломерації потребує реалізації регіональної політики, що орієнтована на конкретну територію і вміщує як складову підвищення ефективності, так і сильний соціальний аспект. Одиницею моделі інтервенції цього політичного процесу є місце чи регіон, який потребує зниження неефективності та/або соціальної ізоляції територій, спричинені браком необхідних економічних інституцій, які мають бути створені, щоб прибрати залежність від умов невизначеності, в яких приватні та публічні організації роблять свій вибір.

Що стосується нерівності, зниження диспропорцій може відбуватися одночасно із зростанням нерівності в доходах. Якщо нерівність всередині відсталого регіону зростає, це може відбуватися із збільшенням росту. У будь-якому випадку зменшення нерівності в доходах нічого не говорить про те, що відбувається з іншими аспектами умов життя, тобто економічне зростання саме по собі не гарантує покращення якості життя населення і подолання бідності [23]. Подібна точка зору повністю стосується оцінок результатів регіонального та місцевого економічного розвитку. Вимір рівності щодо соціальних цілей розвитку нерідко дискутується і, як правило, розуміється як можливість усіх громадян мати рівні можливості та людські права, проте не визначається в рамках рівня доходів, а в задоволенні умов, необхідних кожному для гідного життя.

Підсумовуючи наведене вище, слід відзначити, що регіональна структурна політика ЄС насамперед спрямована на зменшення регіональних диспропорцій та підвищення конкурентоспроможності усіх країн-членів співтовариства. Цілком очевидно, що ефективна регіональна політика може й в Україні сприяти цим цілям. Тобто сучасні тенденції регіонального розвитку в ЄС мають суттєве значення для впровадження нових принципів регіонального розвитку та формування ефективної регіональної структурної політики в Україні.

Безперечно, Україна - безпосередній сусід ЄС та потенціальний учасник спільного європейського економічного простору, формування якого у ЄС визначається як перспективне (Угода Асоціація Україна-ЄС, 2014 р.). При цьому, важливим елементом і завданням зближення з ЄС є конвергенція регіональної політики України з метою ідентифікації вітчизняних регіонів з європейською моделлю, яка передбачає:

- адміністративно-територіальну реформу та визначення відповідності регіонів європейської регіональної ієрархії (N1118-2 та N1118-3);

- імплементацію європейських механізмів та інструментів регіонального розвитку (інвестиційний грант, субсидії, пов'язані з використанням робочої сили, субсидіювання відсоткових ставок);

- розвиток євро регіонального співробітництва;
- активне використання переваг в рамках співробітництва Україна-ЄС (доступ на ринки ЄС, стимул для проведення реформ, візовий режим тощо);

- створення умов для інноваційного розвитку регіонів.

Основними *проблемами регіональної конвергенції* України в ЄС є слабкий рівень галузевої і зовнішньоторговельної диверсифікації в локальній і регіональній структурі господарства України, сучасна експортна структура регіонів представлена в основному, групою високоризикових галузей (металургія, сільське господарство та харчова промисловість та деякими іншими галузями, які визначаються в ЄС як «сензитивні»).

Основна питома вага ВВП та обсягів іноземних та внутрішніх інвестицій на душу населення зосереджені менше ніж у десяти областях України. Різниця показників між найбільш депресивними регіонами (Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська, Хмельницька, Рівненська області тощо) та столицею сягає 7-10 разів.

Також необхідно особливо підкреслити, що основними *ризиками* регіональної конвергенції України в ЄС є наступні:

- висока енергомісткість експортної продукції, що впливає на ціну та перспективу здійснення торгівлі (виробництво мінеральних добрив, чорних і кольорових металів - Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька області);

- енергодефіцитність більшості регіонів, яка співпадає з технологічною відсталістю, низьким рівнем платоспроможності населення та підприємств за надану енергію (дотаційні регіони);

- можливі зміни у кон'юктурі світового ринку на чорні та кольорові метали (експорт України перевищує 40%);

- вплив робочої сили за кордон через міграцію сімей заробітчани до країн ЄС, США, Канади, Росії в середньо- та довготерміновій перспективі (загроза для західних регіонів України);

- збільшення припливу інвестицій (іноземних прямих, внутрішніх, портфельних) у промислово розвинуті регіони та м. Київ (не виключає ймовірності раптового переміщення цих інвестицій за кордон);

- підвищення санітарних, фітосанітарних та технологічних вимог щодо продукції аграрного сектору з боку традиційних імпортерів може стати причиною затоварення регіонів Центральної та Північної України (вихід із положення - підвищення стандартів якості до Європейського рівня та географічна диверсифікація експорту продуктів харчування).

Спостерігаючи за подіями, які відбуваються в нашій країні, і узагальнюючи дослідження цілого ряду авторів, ми можемо констатувати, що перерозподіл ресурсів між регіонами, який сьогодні домінує у регіональній політиці України, (фінансові трансферти територій, відмова від надання бюджетних та податкових переваг та ін.) не є достатньою умовою для досягнення ефективності чи рівності. Завдання політики, орієнтованої на регіон, полягає не в компенсуванні «вузьких місць» окремих територій, а у наданні поштовху до зміни поведінки приватних контрагентів в регіонах, де має місце неефективність або соціальна дезінтеграція.

Для підвищення ефективності реалізації програми зближення України з ЄС, на наш погляд доцільним є використання практики регіональної політики Європейського Союзу у вітчизняній регіональній політиці щодо формування нової моделі, яка включає системну координацію як різних секторальних політик, так і координацію між регіонами України та відповідними регіонами європейських країн у досягненні спільних цілей регіонального розвитку. А впровадження ідеї інтелектуальної спеціалізації та механізмів її використання у вітчизняній регіональній політиці зумовлює необхідність у визначенні територій з високою щільністю нових знань для потенційного зростання і розвитку ролі основних гравців, що використовують ці нові знання у своїй діяльності.

Таким чином дана модель для України буде інтегрувати дві складові регіональної політики — ефективність, що має на меті найповніше використання наявного потенціалу регіонів, та рівність можливостей для громадян спільноти, незалежно від місця проживання, у доступі до базових послуг, що забезпечують гідні умови життя.

Характеризуючи перспективи розвитку процесів регіоналізації у сучасній глобальній економіці необхідно підкреслити наступне:

у ХХІ столітті у зв'язку з формуванням галузевих міжрегіональних та крайових концепцій розвитку у глобальній економіки, світовій спільноті необхідно обґрунтувати п'ять найбільш значущих конкурентних парадигм «регіон як соціум», «інтегральний регіон», «регіон як ринок», «регіон як квазікорпорація», «регіон як квазідержава». Дві останні є найбільш суперечливими тенденціями сучасного розвитку: з одного боку це регіональна локалізація у вигляді інноваційно-інвестиційних моделей швидкого економічного зростання, з іншого - диференціація державного регулювання, яка призводить до посилення локальної асиметрії.

Все це потребує подальших наукових досліджень в області вирішення проблем подолання регіональних диспропорцій в економіці в умовах сучасних глобальних проблем.

2.2. Методичні підходи до оцінки співробітництва регіонів

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується інтенсифікацією розвитку процесів міжрегіональної взаємодії, що обумовлює зростання наукового інтересу до дослідження особливостей та ефективності її реалізації. В цього контексті вагомим аспектом виступають питання розробки методичних підходів до проведення аналізу інтенсивності міжрегіональної співпраці, розробки організаційних моделей такого співробітництва, оцінки економічних ефектів впливу міжрегіонального співробітництва на розвиток регіонів та країн.

Як показав аналіз, оцінка міжрегіонального співробітництва в аспекті закономірностей його розвитку та ефективності може бути проведена на основі таких груп показників [14, 21]:

По-перше, на основі загальних статистичних даних, що слід подавати в розрізі учасників міжрегіональної взаємодії та в порівнянні країн-учасниць між собою. До таких даних можна віднести розмір території, чисельність населення, дані демографічної статистики, транспорту, прикордонної комунікаційної інфраструктури, довкілля, туризму та сільського господарства, промисловості тощо.

По-друге, статистичні показники, що стосуються соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів, що взаємодіють. До цих показників належать рівень доходу на душу населення, рівень безробіття, номінальна заробітна плата, що розраховані по території та в середньому по країні; кількість суб'єктів підприємництва (за галузями); інвестиції на територію, в тому числі від учасників міжрегіонального співробітництва, їх динаміка, інвестиції з території за кордон, в тому числі на території учасників міжрегіонального співробітництва; взаємний зовнішньоторговельний оборот регіонів, обсяги прикордонної торгівлі; витрати іноземців в країні, витрати населення за кордоном; рівень забруднення території, природоохоронні заходи тощо.

По-третє, показники, що стосуються розвитку прикордонної інфраструктури, зокрема довжина спільного кордону, кількість пунктів перепуску через кордон (існуючі та запроектовані): залізничні, автомобільні, пішохідні, водні, повітряні, туристичні стежки тощо та їх статус (міжнародний, міждержавний, місцевий, спрощений); потужність переходу (з обох сторін); рівень технічного забезпечення (високий, середній, низький) з обох сторін; рівень розвитку під'їзних шляхів.

Для оцінки діяльності пунктів перепуску через кордон потрібно знати інтенсивність руху через кордон пасажирів та транспорту (кількість автобусів: рейсових та туристичних), кількість вантажних та легкових автомобілів, кількість потягів (пасажирських та вантажних, електропоїздів

тощо); прикордонний рух пасажирів та вантажів за визначений період часу через усі існуючі пункти перепуску.

По-четверте, показники оцінки заходів (проектів) у різних сферах співробітництва: політичній, екологічній, економічній, туристичній, культурно-освітній, в сфері розбудови транспортної інфраструктури тощо. Прикладами таких показників можуть бути загальна кількість реалізованих заходів (проектів) за сферами співробітництва, співвідношеннями у різних сферах (за кількістю та за витратами); соціальні наслідки реалізації заходів; використання фінансової допомоги ЄС та інших міжнародних організацій.

На думку Мікули Н. оцінка ефективності міжрегіонального та транскордонного співробітництва може бути здійснені лише опосередковано через оцінки його впливу рівень соціально-економічного розвитку регіонів, що може проявлятися у підвищенні якості життя мешканців (через реалізацію спільних заходів та проектів, збільшення обсягів валютних надходжень від прикордонної торгівлі, збільшення обсягів торгівлі між сусідніми територіями, збільшення кількості спільних підприємств тощо). Збільшення кількості пунктів перепуску через кордон, зокрема місцевого значення та туристичних стежок, вказує на розвиток туризму та рекреації у прикордонні; збільшення контактів між науковими закладами та освітніми установами в подальшому може сприяти більшій забезпеченості зайнятості та відповідно, висококваліфікованими кадрами у всіх сферах життєдіяльності тощо [14, с.199].

Як непрямі методи оцінки ефективності можна використати показники прикордонної торгівлі, взаємної зовнішньої торгівлі та інвестиційної діяльності, обсяги фінансової підтримки з міжнародних фондів та структур, суспільні ефекти від реалізації заходів та транскордонних проектів тощо. В кінцевому підсумку, розвиток транскордонного співробітництва призводить до підвищення якості життя, тому ще один напрям непрямої оцінки – це показники якості життя мешканців прикордоння, а також темпи їх зростання у порівнянні із іншими регіонами та середніми по країні.

В [18] оцінку міжрегіонального співробітництва запропоновано проводити з позиції його впливу на економічне зростання регіонів. В результаті класифіковано можливі методи оцінки на 2 групи: економіко-математичні та евристичні методи. До економіко-математичних методів відносять методи стохастичного факторного аналізу та методи економіко-математичного моделювання, що дозволяють проводити оцінку впливу різних факторів на рівень економічного зростання. Моделі дозволять формалізувати процес міжрегіональної взаємодії, що сприяє більш

кращому розумінню цього процесу. З іншого боку для більш високої точності результатів потрібні масиви відповідних статистичних показників у широкому часовому діапазоні, а складність відбору значимих факторів обумовлена їх великою кількістю.

Евристичні прийоми, зокрема метод експертних оцінок, дозволяють оцінку провести не тільки на основі кількісних, но і якісних показників. З іншого боку є певний ступінь суб'єктивності таких оцінок, що знижує їх точність. Диференціація оцінок різних експертів в свою чергу призводить до відмінностей в інтерпретації одних і тих же економічних індикаторів і явищ.

Портфельний аналіз

На нашу думку, одним з можливих прийомів оцінки міжрегіонального співробітництва з позиції визначення рівня його ефективності є застосування методики портфельного аналізу, що передбачає побудову матриць стратегічного аналізу, на основі яких можна визначає перспективні напрми та сфери співпраці. Такі матриці можуть біти застосовані в оцінці торговельно-коопераційних зв'язків на рівні регіонів як складових елементів національної економіки з одного боку [3], так і для визначення перспектив розвитку міжрегіонального торговельно-економічного співробітництва країн [11,23]. Таким чином, матриця стратегічного «портфельного» аналізу може бути використана для оцінки міжрегіонального співробітництва не тільки на макрорівні або на рівні окремих регіонів та держави, але й в оцінці особливостей і перспектив розвитку міжрегіонального співробітництва на міждержавному та глобальному рівнях.

Отже, стратегічна матриця перспектив міжрегіонального співробітництва в загальному вигляді представлена на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Стратегічна матриця перспектив розвитку міжрегіонального співробітництва

В якості вихідних параметрів стратегічної матриці використовуються такі показники:

- коефіцієнт кореляції обсягу експорту певного товару з регіону в іншій досліджуваній регіон та імпорту цього товару в базовий регіон (ось абсцис),

- темп зростання споживання (імпорту з базового регіону) даного товару у відповідний регіон (ось ординат)

В якості додаткового параметра стратегічної матриці використовується питома вага обсягу експорту товару у відповідний в загальному обсязі експорту з базового регіону.

Застосування цих показників обумовлено наступним: високий коефіцієнт кореляції означає збіг коливання темпів зростання експорту та імпорту товару з досліджуваних регіонів, збіг регіональних циклів попиту та пропозиції і, відповідно, стратегічну сумісність регіональних ринків по даному товару. Високий темп зростання регіонального ринку збуту (вісь ординат стратегічної матриці) передбачає необхідність активного розвитку торговельно-економічних зв'язків. Високий рівень коефіцієнта кореляції означає доцільність формування спільного міжрегіонального виробництва продукції, спільних узгоджених і довгострокових коопераційних зв'язків тощо.

Оптимальним є знаходження регіону у другому квадраті стратегічної матриці. У цьому випадку слід максимально зміцнювати міжрегіональне співробітництво, що реалізується, розвивати, як на рівні окремих підприємств, так рівні регіональних та загальнонаціональних органів державної влади. По суті, одним з головних завдань побудови стратегічної матриці даного типу є саме визначення тих регіонів (країн), які потрапляють в другий квадрант, тобто є найбільш бажаними з погляду подальшого нарощування та якісного вдосконалення коопераційних зв'язків і торговельно-економічних міжрегіональних відносин.

Щодо інших квадрантів, то для регіонів першого квадранту спостерігається перспективне зростання ринків збуту продукції, однак є розбіжність економічних циклів міжтериторіального ввозу-вивозу (експорту та імпорту). Для регіонів даного квадранта доцільна стратегія максимально можливого нарощування торговельних відносин, посилення коопераційної складової в економічних відносинах.

Регіони четвертого квадранта характеризуються високим рівнем співпадіння коливання обсягів експорту та імпорту товарів на регіональному ринку, але низькими темпом зростання обсягів імпорту. Для розвитку даних регіонів (в матриці названі проблемними) доцільно розробити довгострокові заходи стимулювання попиту, спільні міжрегіональні заходи з розвитку ринків, спільне міжрегіональне виробництво модифікованої продукції. Такі заходи повинні бути

диференційовані залежно від індивідуальних особливостей конкретного товару, обмін яким розглядається.

Нарешті, у третьому квадранті стратегічної матриці розташовуються найбільш депресивні регіони, що характеризуються як низькими темпами зростання ринків збуту (обсягів імпорту), так і розбіжністю темпів зростання обсягів експорту та імпорту. Відносно даних регіонів доцільно переглянути інституційну базу міжрегіональної співпраці або в крайньому випадку відмова від активної реалізації торговельно-економічних відносин.

Ще одним методологічним питанням в контексті побудови матриці є визначення кількісних критеріїв віднесення параметрів матриці до низького та високого рівнів. В загальному випадку пропонується така диференціація: за віссю абсцис матриці по параметру коефіцієнта кореляції темпів, рівному 0,5, отже менші значення даного статистичного оціночного параметра свідчать про низький рівень взаємозв'язку факторної (темп зростання експорту) і результативної (темп зростання імпорту) ознак. Вісь ординат пропонується розділяти на квадранти залежно від темпу зростання обсягів імпорту з досліджуваного регіону за досліджуваний період та критичним значенням вважається темп зростання, що дорівнює 100%. Отже, якщо темп зростання менше 100%, тобто спостерігається скорочення обсягів імпорту, то регіон потрапляє в квадрант з низькими значеннями показника, якщо більше 100% (зростання обсягів імпорту) – в квадрант з високими значеннями показника.

Даний підхід може бути використаний як один з інструментів оцінки ефективності міжрегіонального співробітництва України в контексті взаємодії з основними торговельними партнерами в розрізі окремих товарів чи товарних груп. Диференціація регіонів (країн), що є основними торговельними партнерами, на групи (квадранти) дозволить сформулювати особливі цілі розвитку міжрегіональних зв'язків та завдання для їх реалізації. Виконання цих завдань дозволить активізувати міжрегіональне економічне співробітництво України та використати його як один з вагомих факторів зростання економіки регіону.

Моделювання ефектів інтеграційного співробітництва

Експерти Всесвітньої торгової організації наголошують на тому факті, що в останні роки виокремлюється тенденція розвитку міжнародних інтеграційних процесів, пов'язана з виникненням таких інтеграційних спілок, в яких одна або декілька сторін є представниками регіональних або міжрегіональних об'єднань, співробітництво яких ґрунтується залежно від форми: міжрегіональне (inter-regional), міжблокове (bloc-to-bloc), бірегіональне (bi-regional), мультирегіональне ((multi-regional), транскордонне (cross-border) [17].

З урахуванням цього міжрегіональну інтеграцію можна розглядати як форму міжрегіонального співробітництва. В цьому контексті вагомим

аспектом виступають питання розробки методики кількісного та якісного аналізу оцінки показників розвитку інтеграційних процесів, оцінки економічних ефектів від участі країн в інтеграційних об'єднаннях з визначенням позитивних та негативних наслідків для економіки країни та регіону в цілому.

В науковій літературі аналіз розвитку інтеграційних процесів переважно орієнтований на оцінку ефективності функціонування певних інтеграційних об'єднань на основі інструментів змістовного (якісного) аналізу, що доповнюється певною сукупністю статистичних показників, що відображають різні аспекти розвитку процесів інтеграції.

В більшості досліджень аналіз розвитку інтеграційних процесів проводиться на основі розгляду історичних передумов виникнення та розвитку інтеграційного об'єднання, особливостей його структури та договірної бази, оцінки загальних соціально-економічних показників по об'єднанню та за окремими країнами-членами. Однак, такий підхід до дослідження не дозволяє отримати комплексного бачення розвитку інтеграційних процесів, особливо в аспекті отримання узагальнюючих оцінок позитивних та негативних ефектів інтеграції, визначення об'єктивних кількісних критеріїв (індикаторів) віднесення різних інтеграційних об'єднань до ефективно функціонуючих та мало діючих утворень, визначення загальних ефектів ефективності участі країн в даних об'єднаннях.

З іншого боку можна виділити ряд наукових робіт, в яких в якості інструментів виміру процесів регіональної економічної інтеграції використовується система індикаторів, які поєднують різні статистичні величини та утворюють інтегральні показники різних рівнів складності.

Одним з прикладів таких підходів є проект «Система індикаторів євразійської інтеграції Євразійського банку розвитку» (CIEI), що спрямований на сприяння кількісному аналізу коротко-, середньо- та довгострокових трендів регіональної інтеграції [19]. Головною особливістю проекту є простота індикаторів, що використовуються, оскільки розрахунок узагальнюючих індексів інтеграції оснований на даних національних та міжнародних статистичних служб. Крім того, аналіз інтеграції охоплює різні аспекти взаємодії країн, починаючи від макроекономічної політики, закінчуючи академічною мобільністю.

Система індикаторів включає дві блоки індексів, що відображають різні аспекти регіональної взаємодії:

Перший – інтеграція ринків, що оцінюється за напрямками взаємна торгівля, міграція, взаємні інвестиції; функціональне співробітництво на ключових ринках (енергетика, сільське господарство, освіта).

Другий – конвергенція економічних систем (включаються показники за напрямками макроекономіка, монетарна політика, фінансова політика, фіскальна політика).

На основі поєднання цих індексів розраховується узагальнюючий індекс інтеграції, що дозволяє оцінити в цілому картину регіональних економічних процесів на рівні країна-країна, країна-регіон, регіон.

Удосконалення та розширення системи показників оцінки розвитку процесів інтеграції на постійній основі обумовило появу баз даних щодо розвитку інтеграційної взаємодії. Прикладами таких баз даних є:

- бази даних регіональних торговельних угод COT (WTO 2014), що охоплює широкий спектр як безпосередньо торговельних угод, так й угоди, що стосується країн, розташованих в різних регіонах [40];

- база APTIAD (UNESCAP, 2014), що охоплює угоди, підписані країнами Азіатсько-тихоокеанського регіону, та база INTRADE (IADB, 2014), що містить угоди стосовно Західної півкулі; ці бази концентруються на торговельних угодах та містять ряд додаткових змінних і включають набір показників регіоналізації в рамках інтеграційних об'єднань [26];

- база Correlates of War (CoW), що містить широкий спектр різних показників і баз даних, що охоплюють різні аспекти міжнародних відносин. База характеризується найширшим охопленням різних угод (як регіональних, так і глобальних) і містить дані з початку XIX століття. На відміну від бази COT, CoW являє собою науковий проект, заснований на чіткій методології, і не залежить від політичної волі й адекватності країн, які надають інформацію. У базу входять: всі угоди, на основі яких створюється формальна організація; угоди, які включають в себе не менше трьох країн (багатосторонні угоди); угоди, які мають постійний секретаріат або інший аналогічний орган [28];

- база Yearbook of International Organizations (Union of International Associations 2014) – закрита база даних у платному доступі, що публікується Союзом міжнародних асоціацій, центром обліку та документації міжнародних організацій, що створено в 1907р., та містить інформацію щодо 66 тис. міжнародних організацій що постійно поновлюється [37];

- база даних RIKS - Regional Integration Knowledge System (UNU-CRIS, 2014), що формується Інститутом порівняльних досліджень регіональної інтеграції Університету ООН та включає широкий набір кількісних показників, що характеризують масштаби регіоналізації (масштаби взаємної торгівлі в рамках інтеграційних об'єднань) [36];

- проект БДРІ (База даних регіональної інтеграції Центра інтеграційних досліджень Євразійського банку розвитку), що містить ключову інформацію по 92 регіональним економічним об'єднанням і двостороннім торговельним угодам, а також їх порівняльний аналіз за більш ніж 130 показниками, серед яких показники, що характеризують торговельні потоки, інвестиції, бюджет, валютні питання, інституційне будівництво тощо [1].

Особливе місце в аналізі розвитку інтеграційних процесів займають інструменти економіко-математичного моделювання, які переважно багатьма дослідниками застосовуються в аспекті оцінки можливих економічних ефектів від підписання регіональних торговельних угод як для країн-учасниць, так і для решти країн світу до (*ex-ante*) та після (*ex-post*) приєднання до відповідної угоди.

Підходи до оцінки, що пропонуються, розглядають питання впливу регіональної інтеграції на торговельні потоки і економічне зростання, наявності конвергенції економічних показників між країнами-членами, визначення того, хто є найбільш бажаним партнером і яка форма даних угод найбільш ефективна і краща. Оскільки в останні роки намітилася тенденція поступового поглиблення економічної інтеграції, тобто переходу від більш простих форм, що припускають просту ліквідацію торговельних бар'єрів, до регіональних торговельних угод, які передбачають усунення нетарифних бар'єрів, а також зняття обмежень у торгівлі послугами, русі капіталу і робочої сили, гармонізацію нормативно-правового регулювання та законодавства в галузі охорони навколишнього середовища, то з'явилися теоретичні та емпіричні дослідження аналізу та оцінки ефектів від поглиблених форм інтеграційної взаємодії [2,5].

Більшість емпіричних досліджень впливу статичних ефектів на добробут країн-членів ґрунтуються на моделях загальної та часткової рівноваги, а також на оцінках економетричних моделей. При цьому перевищення ефекту створення над ефектом відхилення торгівлі розглядається, як правило, в якості індикатора виграшу для країни. В той же час ефекти від створення регіональних торговельних угод не обмежуються оцінкою впливу тільки на торговельні потоки і структуру виробництва; вони можуть бути пов'язані із зростанням інвестиційних можливостей, посиленням конкуренції, поглибленням спеціалізації і кооперації, кращим використанням економії від масштабу, передачею знань тощо.

Серед економетричних методів оцінки ефектів від вже існуючих угод про вільну торгівлю, та ефектів від угод, що планується укласти, популярними є **гравітаційні моделі**, які у прикладних дослідженнях використовуються для вирішення широкого спектра завдань в економіці торгівлі, серед яких важливе місце займають питання економічної політики, що стосуються створення різних інтеграційних об'єднань.

Вперше ці моделі були запропоновані в роботах Тінбергена та Ліннемана, які проводячи статистичне дослідження основних факторів, що обумовлюють обсяги торгівлі між двома країнами, виявили найбільш суттєві з них, а саме ВВП країни-експортера, ВВП країни-імпортера та відстань між експортером та імпортером, які були включені до відповідної економіко-математичної моделі [34,38].

В ряді інших публікаціях гравітаційні моделі використовуються як інструмент оцінки та прогнозування впливу угод про вільну торгівлю на зміну торговельних потоків між окремими країнами або групами країн. Вони дозволяють оцінити ефекти економічної інтеграції в Тихоокеанському регіоні [32], змодельовати особливості торговельної інтеграції країн БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південна Африка) [22], країн СНД [6], тощо.

Слід підкреслити, що гравітаційна модель дозволяє не тільки аналізувати ефекти від вже існуючих угод про вільну торгівлю, а й давати оцінки ефектів від угод, що планується укласти, ґрунтуючись на ретроспективної інформації та існуючих закономірностях. Серед економетричних методів гравітаційні моделі виступають основним інструментом моделювання торгових потоків [5].

В основі гравітаційної моделі лежить ньютонівський закон всесвітнього тяжіння: торгівля між двома країнами залежить від розмірів їхніх економік і відстані між країнами. Якщо спочатку гравітаційна модель представляла собою лише стійку емпіричну залежність, що описує торговельні потоки, без яких-небудь теоретичних обґрунтувань, то в подальшому вона отримала відповідні теоретичні основи [24,25,27,29,30].

У прикладних дослідженнях гравітаційні моделі використовуються для вирішення широкого спектра завдань в економіці торгівлі, серед яких важливе місце займають питання економічної політики, що стосуються створення різних інтеграційних об'єднань і валютних союзів, а також оцінки відповідних ефектів. Такі моделі використовуються для економетричної оцінки зв'язку між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням, оцінки впливу зовнішньої торгівлі на довкілля тощо.

Популярність гравітаційних моделей для вирішення зазначених вище завдань обумовлюється низкою обставин. По-перше, дані моделі характеризуються досить високою точністю (з точки зору економетрики) в поясненні взаємних торгових потоків між країнами. По-друге, вони є простим інструментом для оцінки впливу різних факторів на динаміку міжнародної торгівлі, крім стандартних змінних для базової гравітаційної моделі [5].

Саме висока пояснювальна здатність стандартних для гравітаційної моделі змінних дозволяє припустити, що статистична значимість додаткових змінних, що можуть бути включені в модель (зокрема, змінних, що характеризують ефекти від інтеграційних угод), свідчить про їхню реальну значимість для зовнішньої торгівлі країни та її економіки в цілому. Для дослідження різних заходів економічної політики в даний час гравітаційні моделі в якості додаткових змінних включають в себе змінні, що не тільки характеризують вплив наявності чи відсутності тарифів, але й відображають різні політичні та інституційні характеристики країн, які можуть впливати на міжнародну торгівлю. Крім того, гравітаційні моделі

використовуються для аналізу торгових потоків як товарів, так і послуг [33].

Щодо стосується вибірки даних, на основі яких відбувається оцінка моделі, то гравітаційна модель може бути побудована з використанням просторових (за один рік або в середньому за ряд років по кожній парі країн) і панельних (за ряд років по кожній парі країн) даних. В більшості сучасних досліджень, де застосовані гравітаційні моделі, використовуються саме панельні дані. Оскільки виключення з аналізу такого важливого фактору варіації, як час, (просторові дані) може призводити до неадекватних економетричних результатів. Крім того, використання панельних даних дозволяє врахувати взаємозв'язки між змінними в часі та індивідуальні ефекти між торговими партнерами [35].

Що стосується факторів гравітаційної моделі, то найбільш поширеними є показники ВВП, ВВП на душу населення, чисельність населення і відстань між парами країн як ключові характеристики попиту і пропозиції. В якості фіктивних змінних моделі часто використовують такі показники, як спільну мову і кордон, наявність угоди про вільну торгівлю чи наявність інших преференцій. Отже, фіктивні змінні звичайно використовуються для оцінки ефектів від різних регіональних торгових угод, митних та валютних союзів.

Що стосується економетричної методології, то метод найменших квадратів (МНК), що є найбільш поширеним при оцінці параметрів статистичних моделей, в чистому вигляді при оцінці гравітаційної моделі використовується вкрай рідко. Це пояснюється тим, що часто застосовують моделі з постійними і випадковими ефектами, які дозволяють врахувати взаємодію між країнами в просторі і часі. Встановлено, що модель з постійними ефектами краще підходить для короткострокових прогнозів; модель з випадковими ефектами також може бути використана, якщо такий підхід адекватний наявним даним і як завдання ставиться оцінка ефектів, незмінних в часі [30]. Загалом же в більшості емпіричних робіт використовуються гравітаційні моделі з постійними ефектами.

Незважаючи на те, що гравітаційна модель - традиційний і універсальний інструмент аналізу торгових потоків і ефекту від регіональних інтеграційних угод, останнім часом деякі автори піддають критиці економетричну методологію її оцінки. Так, в роботі [41] автори концентрують увагу на деяких проблемах, пов'язаних з побудовою та оцінкою моделей, а саме: 1) нестационарність даних, що використовуються для оцінки гравітаційної моделі; 2) завищені оцінки коефіцієнтів гравітаційної моделі в разі використання неадекватної економетричної методології; 3) методи оцінки гравітаційної моделі для нестационарних даних.

Щодо першої проблеми, то використання нестационарних змінних в гравітаційній моделі і відповідне використання неадекватних ситуації економетричних методів аналізу призводить до невірної специфікації моделі. Якщо застосовувати перші різниці нестационарних змінних, що роблять їх стаціонарними, то у випадку з гравітаційної моделлю втрачається важлива інформація довгострокового характеру і виявляється неможливим врахувати ефекти різних інтеграційних ініціатив, розкритих фіктивними змінними, які є стаціонарними величинами.

По-друге, використання адекватної економетричної методології при оцінці гравітаційної моделі порівняно з традиційним підходом призводить до більш низької статистичної значущості коефіцієнтів моделі і меншому абсолютному ефекту більшості змінних моделі. Зрозуміло, що завищені оцінки в традиційній гравітаційної моделі можуть давати невірні орієнтири для економічної політики. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність перегляду раніше отриманих оцінок гравітаційних моделей в цілому і щодо впливу змінних, що характеризують ефекти від регіональних торгових угод. Таким чином, незважаючи на величезну популярність гравітаційних моделей, необхідно звертати увагу на динамічні властивості даних і адекватну методологію економетричного аналізу.

В цілому на основі досвіду використання гравітаційних моделей в економічних дослідженнях було систематизовано основні переваги та недоліки цього інструменту аналізу (табл. 2.3.)

Таблиця 2.3.

Переваги та недоліки гравітаційних моделей

Можливості (переваги)	Обмеження (недоліки)
Виступають засобом ex-post аналізу, як наслідок дозволяє емпірично встановлювати стабільні взаємозв'язки, базуючись на великих масивах статистичних даних	Виступають засобом ex-post аналізу, отже, не може дати відповіді на багато питань, які виникають при аналізі можливих наслідків регіональних інтеграційних угод, а також відобразити ефекти від зміни основних макроекономічних показників і динаміки добробуту
Дозволяють екстраполювати можливий ефект і розрахувати наслідки інтеграційних ініціатив на основі аналізу ефектів, що вже проявилися в результаті різних угод про вільну торгівлю в інших країнах та їх блоках	Високий ступінь залежності результатів моделювання від якості статистичних даних, що впливає на здатність адекватним чином відобразити в моделі змінні
Дозволяють оцінити потенціал, що невикористаний, через відсутність членства в тому чи іншому інтеграційному об'єднанні	Висока залежність результатів від правильно обраної економетричної методології, що має враховувати можливу нестационарність основних змінних і наявність довгострокових зв'язків між ними

Отже, при наявності адекватної апроксимації змінних, що характеризують заходи економічної політики, гравітаційна модель може бути використана для контрафактуальних експериментів, що дозволяють імітувати наслідки того чи іншого економічного чи політичного рішення в галузі регіональної інтеграції. Оскільки гравітаційна модель не придатна для оцінки впливу інтеграційних ефектів на динаміку основних макроекономічних показників і добробуту, то для даної мети слід використовувати обчислювальні моделі загальної рівноваги. Водночас, гравітаційна модель виступає важливим аналітичним інструментом при комплексній оцінці ефектів від зняття нетарифних бар'єрів.

Таким чином, описані вище існуючі методи оцінки співробітництва мають певні переваги та недоліки з одного боку, та з іншого – самі інтеграційні процеси характеризуються постійним поглибленням форм міжрегіональної взаємодії та появою нових інструментів співпраці, що обумовлює необхідність вдосконалення та розвитку інструментарію оцінки міжрегіональних інтеграційних процесів, особливо в аспекті застосування інструментів економіко-математичного моделювання.

В рамках даного дослідження запропоновано алгоритм оцінки ефектів від поглиблення міжнародної (міжрегіональної) економічної співпраці країн світу. Розроблений підхід базується на наступних припущеннях:

- По-перше, рівень соціально-економічного розвитку країн у значному ступені залежить від характеру та масштабів міжнародної економічної співпраці. Одним з основних індикаторів рівня розвитку країни є показник валового внутрішнього продукту на душу населення (GDPpc), на зміну величини якого також впливає зовнішньоекономічна складова діяльності країни.

- По-друге, в умовах інтеграції країн відбувається поєднання їх спільних зусиль, у тому числі різних видів ресурсів, для досягнення більшого ефекту від зовнішньоекономічної діяльності, що в свою чергу впливає на зростання рівня їх спільного благополуччя.

- По-третє, основними формами міжнародної економічної діяльності, що характеризуються найбільшими масштаби розвитку та визначають темпи економічного зростання країн, є міжнародна торгівельна діяльність (обсяги міжнародної торгівлі товарами (MT) та послугами (TS), міжнародна інвестиційна діяльність (обсяги прямих іноземних інвестицій FDI) та міжнародна міграція (обсяги грошових надходжень до країни від міжнародних мігрантів (MR)).

З урахуванням наведених припущень, оцінку впливу інтеграційної співпраці країн на рівень їх соціально-економічного розвитку можна провести за таким алгоритмом (рис. 2.2).

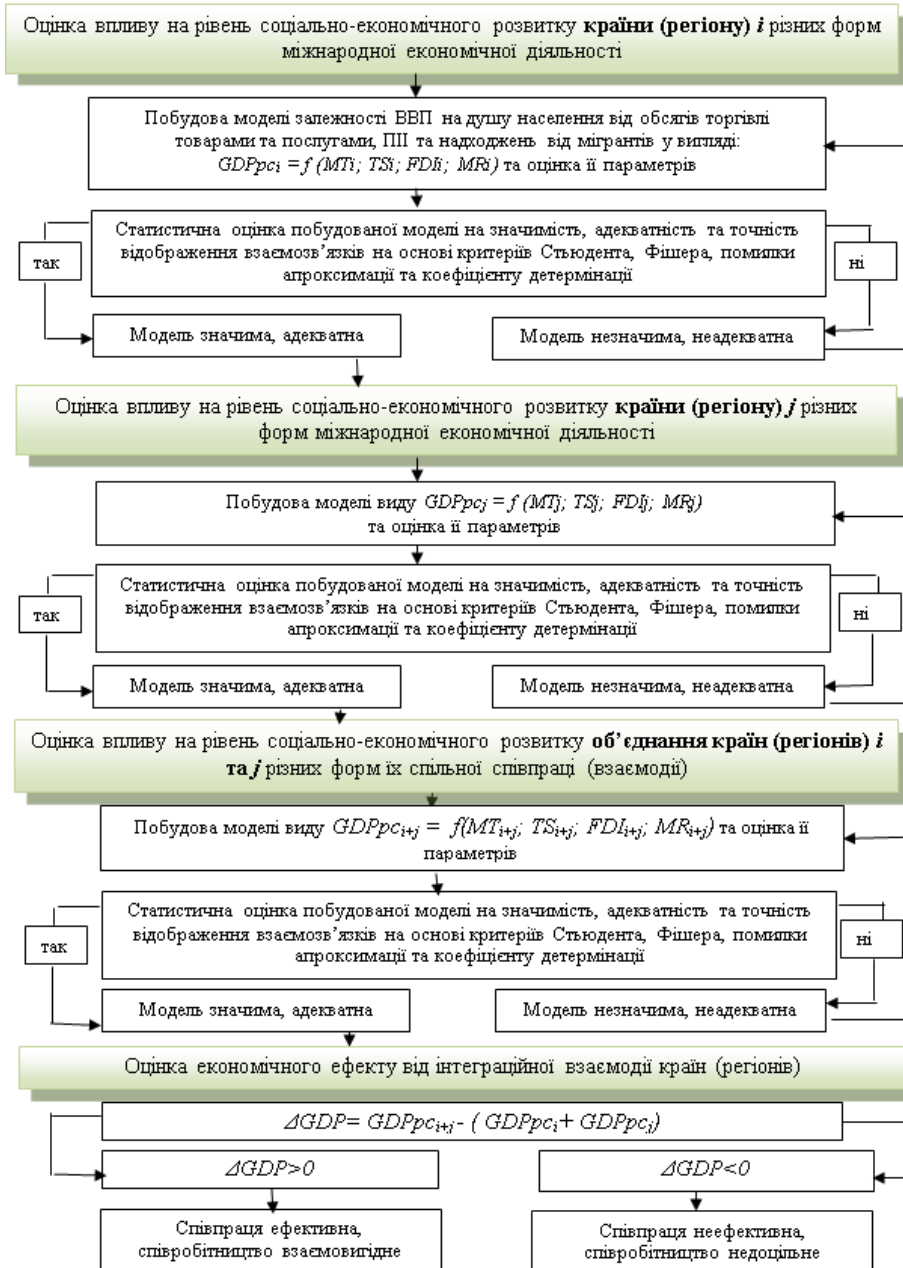

Рис. 2.2. Алгоритм оцінки ефективності міжрегіональної інтеграційної співпраці

Таким чином, запропонований алгоритм оцінки ефективності міжрегіональної інтеграційної співпраці можна розглядати в якості інструменту моделювання економічних ефектів взаємодії на рівні країна-країна, країна-об'єднання, країна-регіон, регіон-регіон, об'єднання-об'єднання.

Організаційно-економічне моделювання міжрегіональної взаємодії

Як було зазначено, одним з інструментів дослідження, що дозволить розширити розуміння специфіки та характеру взаємозв'язків, що виникають між суб'єктами міжрегіонального співробітництва, є економіко-математичне моделювання.

В деяких наукових публікаціях як напрям дослідження, пов'язаний із застосуванням економіко-математичного інструментарію, розглядається *організаційно-економічне моделювання*, що вивчає характер та особливості зв'язків між організацією певної діяльності (чи співпраці) та економічними характеристиками процесів та розробкою методів їх відтворення у моделях з метою оптимізації параметрів процесів, схем їх організації, ефективного управління і надійного планування [15].

Щодо передумов застосування організаційно-економічного моделювання до оцінки особливостей розвитку міжрегіонального співробітництва, слід визначити деякі визначальні риси. Так, якщо застосування прийомів організаційно-економічного моделювання з точки зору дослідження діяльності окремих господарських суб'єктів, має сенс на етапах розробки проектів виконання робіт, планування діяльності, розробки перспективних планів чи стратегій розвитку, то в сфері дослідження міжрегіонального співробітництва розробка, аналіз та оцінка організаційно-економічних моделей співпраці може застосовувати як на етапі попередньої оцінки можливостей реалізації спільних дій, проектів тощо, так і на етапах її подальшої реалізації з метою оцінки поточної ефективності та пошуку напрямів її підвищення.

Алгоритм формування моделей реалізації міжрегіонального співробітництва представлений на рис. 2.3 та дозволяє визначити можливі етапи розвитку міжрегіонального співробітництва та напрями його оцінки з урахуванням взаємозв'язків між ними.

Як показав проведений аналіз, процес розвитку міжрегіонального співробітництва можна представити певною послідовністю дій чи етапів. Так, по-перше, реалізується оцінка потреб та інтересів суб'єктів міжрегіональної співпраці, узгодження яких дозволяє провести пошук потенційних партнерів та визначити найбільш перспективні форми міжрегіональної взаємодії. Саме на цьому етапі найбільш обґрунтовані результати дає застосування прийомів економіко-математичного моделювання, які дозволяють провести оцінку економічного потенціалу міжрегіональної співпраці та провести аналіз конкурентних переваг

регіонів-партнерів. В цьому аспекті заслуговує на увагу запропонована методика оцінки рівня міжнародної регіональної конкурентоспроможності з позиції основних елементів (локальних потенціалів), що формують загальну оцінку потенціалу розвитку та з використанням прийомів економіко-математичного моделювання дозволяють виокремити найбільш вагомні складові впливу на рівень конкурентоспроможності потенційних регіонів-партнерів [12].

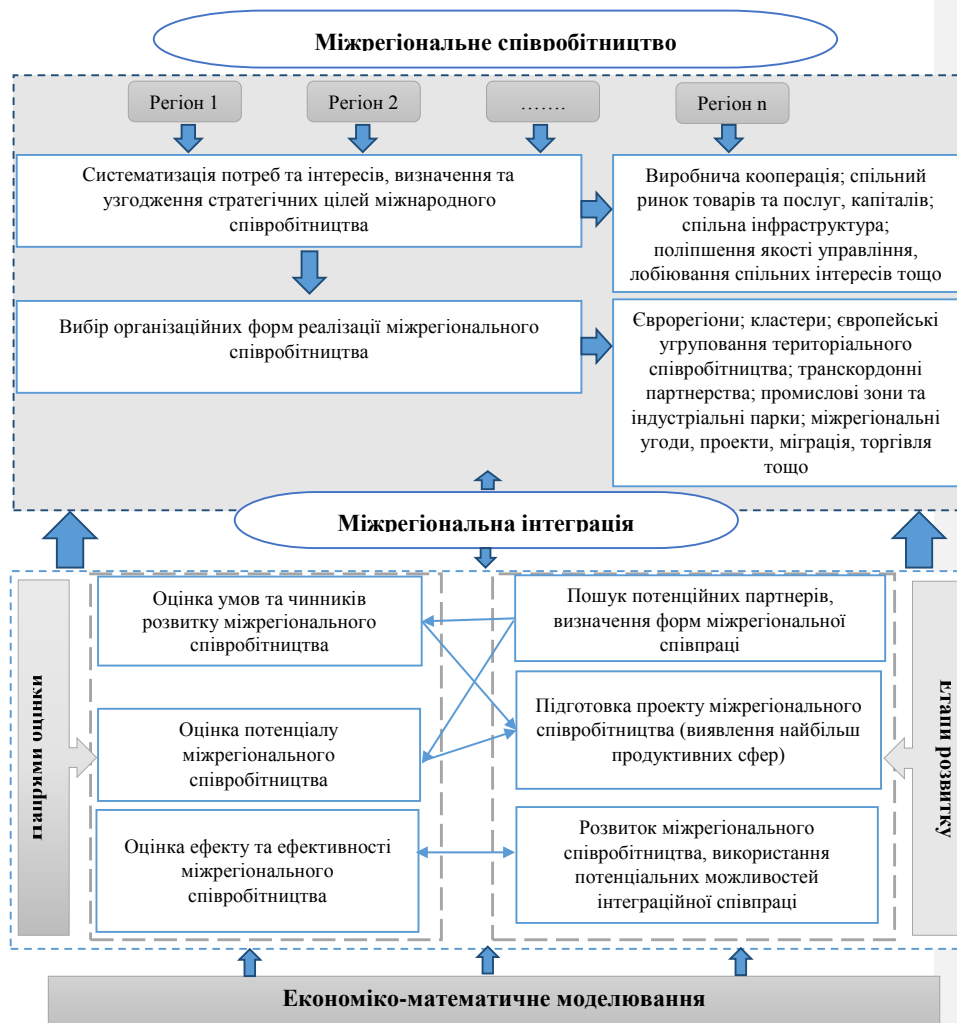

Рис. 2. 3. Формування моделей міжрегіонального співробітництва

По-друге, як результат аналізу на попередньому етапі, створюється проект міжрегіонального співробітництва, що відображає найбільш продуктивні сфери співпраці, пріоритетні організаційні форми взаємодії. Проект базується на існуючій нормативно-правовій базі та визначених необхідних шляхів впровадження інструментів та форм взаємодії. Даний проект є основою розробки та впровадження концепції та стратегії розвитку міжрегіонального співробітництва.

По-третє, здійснюється програма співпраці та досягнення поставлених цілей співпраці на основі оцінки результатів (показників ефектів та ефективності міжрегіональної взаємодії). Застосування інструментів моделювання та прогнозування дозволить виявити сильні та слабкі сторони співробітництва, кількісно визначити рівень недовикористання визначеного на попередньому етапі потенціалу взаємодії, сформувати вектори розвитку співпраці на перспективу.

Таким чином, міжрегіональне співробітництво можна розглядати як вид діяльності, що поетапно реалізовується суб'єктами різного рівня у мінливому економічному середовищі та має певний економічний механізм здійснення та певні економічні, фінансові, ресурсні, виробничо-технологічні характеристики, що формують економічні результати (ефекти) такого співробітництва для всіх його учасників. Отже, економіко-математичне моделювання процесів міжрегіональної взаємодії передбачає побудову відповідних організаційно-економічних моделей, що відображатимуть взаємозв'язки і залежності між результатами діяльності суб'єктів співробітництва та всіма видами ресурсів і показниками їх використання.

Відповідно організаційно-економічне моделювання процесів міжрегіонального співробітництва набуває рис системності, тобто його об'єктом є міжрегіональна співпраця як система елементів, які мають свої економічні характеристики, функціональну спрямованість та тісний зв'язок із зовнішнім економічним середовищем, а предметом - взаємозв'язки і залежності між окремими суб'єктами у цій системі. Оскільки у просторовому відношенні регіони виокремлюються на різних рівнях, а саме внутрішньодержавному, державному та наднаціональному [4], що в свою чергу обумовлює диференціацію та специфіку масштабів, рівнів соціально-економічного розвитку, форм взаємодії, інституційної бази, то застосування інструментів економіко-математичного моделювання вимагає врахування відповідних рівнів, що яких варто використовувати різні організаційно-економічні моделі.

Таким чином, організаційно-економічне моделювання процесів міжрегіонального співробітництва є різновидом економічного моделювання економічних процесів, що передбачає відтворення організаційної структури різних форм співпраці на різних таксономічних регіональних рівнях та умов їх реалізації з урахування факторів

зовнішнього середовища. Результатом застосування інструментів моделювання є побудова організаційно-економічних моделей, що виступатимуть аналогом процесів міжрегіонального співпраці, що описує структуру організаційних форм співпраці, склад її елементів (учасників), їх соціально-економічні та інші характеристики, структуру процесу із зв'язками між його елементами та зовнішнім середовищем, результатом сумісного функціонування яких у часі, просторі і в конкретних економічних умовах є забезпечення певного ефекту, вираженого в досягненні економічного зростання.

Отже, визначення та формування загальної стратегії просторового розвитку є універсальною сферою спільних інтересів для учасників будь-якого міжрегіонального співробітництва. Так, міжрегіональне співробітництво має сприяти зниженню або нівелюванню соціально-економічних диспропорцій між найбільш розвиненими і відсталими регіонами країни. Формування ж нової моделі міжрегіонального співробітництва України повинно враховувати велику кількість напрямків і мати різнорівневу орієнтацією.

2.3. Інструментарій моделювання процесів міжрегіональної інтеграції

Процес економічної інтеграції найчастіше поділяють на три чітко розмежовані фази: перша передбачає лише скасування мит, і нетарифних торговельних обмежень між країнами-учасниками економічного союзу. На другій фазі вільне переміщення товарів доповнюється вільним рухом капіталів. І нарешті, третя фаза передбачає повне скасування обмежень на пересування всіх факторів виробництва, включаючи й робочу силу. Таким чином, базовою, вихідною формою економічної інтеграції вважається створення зони безмитної торгівлі, або так званого митного союзу.

Один з основоположників теорії економічної інтеграції канадський економіст, представник нового класицизму Чиказької економічної школи, консультант американського уряду з питань міжнародної торгівлі Дж.Вінер, в своїй праці «Питання митного союзу» (1950 р.), до найбільш істотних рис митного союзу відносить: ліквідацію імпорتنих тарифів у торгівлі між членами союзу; встановлення загального митного тарифу для товарів, що надходять з решти світу; створення системи пропорційного розподілу митних доходів між країнами союзу на основі погоджених формул [1, с.13].

Здійснення цих заходів змінює структуру цін на внутрішніх ринках країн-членів митного союзу, що в свою чергу впливає на торгівлю, виробництво й споживання. Кінцевим результатом, як правило, повинно бути зростання добробуту в країнах-членах, оскільки більш раціональним стає розподіл ресурсів і глибшою міжнародна спеціалізація виробництва,

зростає економія від масштабу, поліпшуються умови торгівлі, підвищується продуктивність факторів виробництва, прискорюється економічне зростання, змінюється економічна стабільність і змінюється розподіл доходів. Саме ця фаза, а точніше, акт вступу країн у митний союз і привертає найбільшу увагу економетриків, оскільки саме цей перший вирішальний крок і визначає долю подальшого економічного розвитку країни, тоді як наступні фази являють собою лише логічний розвиток цього процесу.

Численні кількісні концепції, що створили теорію митного союзу, відповідно до визначень їхніх авторів ставлять за мету вивчення характеру впливу митного союзу на темпи зростання економічного, суспільного добробуту, а також на рівень економічної активності, платіжний баланс і інфляцію. Теорія митного союзу являє собою як би характеристику всіх вигід і витрат від економічного об'єднання держав в результаті наступних п'яти процесів:

1. виробничої спеціалізації кожної країни-члена союзу, що відбувається в умовах вільної торгівлі в результаті використання відносних переваг у забезпеченні ресурсами;
2. реалізації переваг великомасштабної економіки над малою;
3. змін в умовах торгівлі, тобто встановлення більш вигідного й справедливості для кожного члена союзу співвідношення між експортними й імпортованими цінами;
4. підвищення ефективності виробництва, що відбувається в результаті загострення конкуренції між фірмами всіх країн-членів союзу;
5. зростання темпів промислового розвитку [2, С. 132-133].

З приводу умов функціонування митного союзу й ефекту від його створення економістами був висунутий ряд концепцій, які згодом створили два напрямки теорії митного союзу. Зміст першого полягає в тому, що вільна, безмитна, торгівля створює максимально сприятливі умови для найкращого використання світових ресурсів і призводить, в результаті цього, до найбільш швидкого зростання світового суспільного добробуту. Будь-який митний союз, зменшуючи й скорочуючи тарифи в окремих регіонах світового ринку, являє собою наближення до таких ідеальних умов. На підставі цього робиться висновок, що створення митного союзу завжди або майже завжди сприяє росту світового суспільного добробуту.

Інший напрямок теорії митного союзу по-іншому оцінює ефект від регіонального економічного об'єднання країн. Його прихильники, зокрема Дж.Вінер, вважають, що створення митного союзу являє собою два одночасних протилежних процесів: розширення торгівлі з одною групою країн і згортання зовнішньоторговельних відносин з іншою.

Відповідно до теорії митного союзу Дж.Вінера в результаті його створення в економіці виникають два типи ефектів:

1. статичні ефекти – економічні наслідки, що виявляються негайно після створення митного союзу як його безпосередній результат;

2. динамічні ефекти – економічні наслідки, що виявляються на більш пізніх стадіях функціонування митного союзу.

Внаслідок виникнення даних ефектів, міжнародна економічна інтеграція передбачає два типи доходів і збитків:

1. статичні доходи та витрати внаслідок перерозподілу існуючого капіталу, праці та інших ресурсів економік-учасниць;

2. динамічні наслідки, що впливають на виробничі потужності, продуктивність і зростання інтегрованих економік [3, С.284-291].

Серед статичних ефектів найбільше значення мають ефекти створення торгівлі і відхилення торгівлі. У результаті створення митного союзу може виникнути ситуація, коли товари, які традиційно закуповувалися на внутрішньому ринку, виявляться дорожче, ніж такі ж товари, але вироблені закордоном. Якщо до створення митного союзу місцеві виробники знаходилися під захистом імпорتنих мит, що робило невигідним закуповувати товар закордоном, то після їхнього скасування в рамках митного союзу закордонний товар виявився дешевше місцевого, і споживачі стали купувати його з-за кордону. В результаті виник імпорتنий товарний потік, якого раніше не було, і ресурси стали використовуватися більш ефективно. Створення торгівлі – це переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела постачання товару на більш ефективне, зовнішнє джерело (імпорт), що стало можливим в результаті усунення імпорتنих мит в рамках митного союзу.

Створення митного союзу означає надання взаємних торговельних преференцій його членами один одному, але не іншим країнам. У результаті взаємного усунення мит може виникнути як ефект створення торгівлі, так і ефект відхилення торгівлі, за змістом протилежний ефектові створення торгівлі, оскільки джерело постачання товарів із країн, що беруть участь в інтеграції, далеко не завжди є самим ефективним джерелом. Найчастіше країни, які не беруть участі в інтеграції, але є відгородженими від неї загальним митним бар'єром країн, що інтегруються, могли б забезпечити постачання того ж товару по значно більш низьких цінах. Відхилення торгівлі – це переорієнтація місцевих споживачів із закупівлі товару в більш ефективного поза інтеграційного джерела постачання на менш ефективне внутрішньо-інтеграційне джерело, яка відбулася в результаті усунення імпорتنих мит в рамках митного союзу.

Отже, якщо в результаті створення митного союзу виникає ефект відхилення торгівлі, то суспільний добробут країн, які не беруть участі в ньому однозначно погіршиться, оскільки обмежені ресурси використовуватимуться менш ефективно, чим це могло б бути за умов свободи торгівлі. З іншого боку, суспільний добробут країн-учасниць може

або погіршитися, якщо ефект відхилення торгівлі по своїх вартісних розмірах перевершить ефект створення торгівлі, або покращиться, якщо ефект відхилення торгівлі по своїх вартісних розмірах буде менше ефекту створення торгівлі.

До виникнення теорії митного союзу вважалося, що свобода торгівлі як модель торговельної політики однозначно забезпечує підвищення сукупного суспільного добробуту всіх країн світу. Теорія митного союзу показала, що такі союзи підкріплюють позитивний ефект політики свободи торгівлі, тільки, якщо в результаті впровадження митного союзу тариф по відношенню до третіх країн не підвищується. Усунення тарифів усередині митного союзу розглядається як регіональний крок на шляху свободи торгівлі. Однак, як було показано Дж.Вінером, в результаті створення митного союзу крім позитивного ефекту створення торгівлі може виникнути негативний ефект – відхилення торгівлі, який може переважити позитивний ефект. Отже митний союз, як механізм забезпечення вільної торгівлі в рамках регіонального об'єднання, не може гарантувати досягнення суспільного добробуту, а його вплив сконцентровується на економічному добробуті індивідів, який не може бути оптимально узгоджений дією ринку. Така ситуація свідчить, що митний союз як модель торговельної політики не може розглядатися, як однозначно позитивне явище в міжнародній економіці [1].

На відміну від Дж.Вінера, який акцентував увагу на виробничому ефекті митного союзу, інший економіст-дослідник, лауреат Нобелівської премії Дж.Мід показав, що митні союзи мають строго паралельний вплив на розміщення і, як наслідок, на “корисність” світового споживання [4]. Припускаючи, що світове виробництво є постійним, Дж.Мід відокремлює “ефекти споживання” митних союзів. У цьому випадку поставлена Дж.Вінером проблема впливу митного союзу на витрати світового виробництва не з'являється. Дж.Мід стверджує, що при таких обставинах митний союз буде сприяти підвищенню економічного добробуту, стимулюючи торгівлю між країнами-членами, але, у той же час, буде знижувати його через сповільнення обтяженої торгівлі між союзом і рештою світу. В кінцевому підсумку митний союз підвищить, понизить або залишить незмінним економічний добробут залежно від відносного впливу цих двох протилежних тенденцій. Висновки Вінера-Міда дають нам одне із застосувань негативного наслідку загальної теореми, що полягає в тому, що наперед нічого не можна сказати про вплив на суспільний добробут і соціально-економічну ефективність зміни стану економічної рівноваги, який передбачає задоволення деяких, але не всіх умов Парето-оптимуму.

У процесі обговорення проектів і програм інтеграції як учені-теоретики, так і державні діячі безперервно зіштовхуються з питанням про те, у якій залежності перебуває ефективність союзу від його величини.

Одні вважають, що між розміром митного союзу і його ефектом існує лінійна залежність, у результаті якої ефект зростає пропорційно розширенню зони вільної торгівлі. До цієї групи відносяться Б.Балаша, Дж.Вінер, Д.Мід і Я.Тінберген. Друга точка зору полягає у тім, що існує якийсь оптимальний розмір союзу, при якому його відносний ефект досягає найбільшої величини. Цей оптимальний розмір у кожному окремому випадку може бути різним, оскільки він визначається розміром і рівнем економічного розвитку країн-кандидатів (Т.Сцітовский, Р.Ербе) [5,6]. І нарешті, третя група економістів (Г.Дункан, Р.Гаутрей, К.Ротшильд і В.Репке) стверджують, що зі збільшенням кількості країн, що входять у митний союз, його відносний ефект буде знижуватися. Якщо перша група економістів виходить із того, що економічна структура країн-учасниць союзу залишається незмінною і вступ у митний союз прирівнює умови зовнішньоекономічного співробітництва до умов вільної торгівлі, то представники другої й третьої груп дивляться трохи інакше на речі й доводять, що в умовах розширення митного союзу будуть прогресувати протекціоністські тенденції [7, 8, 9,10].

Розглянемо, як приклад, доказ голландського економіста Я.Тінбергена – одного із представників першої групи, який вважає, що ефект від союзу пропорційний його розміру. На підтвердження своєї точки зору він будує макроекономічну модель [11**Ошибка! Закладка не определена.**, С.153]. Модель моделі – показати зміну ефекту митного союзу внаслідок збільшення числа його членів і розподіл цього ефекту між членами й нечленами союзу. У якості вихідних умов автором моделі встановлені наступні припущення: по-перше, кожна країна, що входить у союз, виробляє один продукт – національний, котрий вона продає як усередині країни, так і за кордоном; по-друге, кожна країна імпортує продукти всіх інших країн, ціна яких визначається предметами споживання і дорівнює витратам виробництва; по-третє, ціни національних продуктів визначають відносний і сукупний попит на них, і, нарешті, по-четверте, митні союзи, впливають на ціни, по яких споживачі й виробники можуть купувати національні продукти та визначають відносний попит на них. Передбачається повна рівноправність і відсутність будь-якої дискримінації щодо використання продуктів країн-членів союзу. Товарні потоки між країнами позначаються як $V_{ki}=v_{ki}p_k$ – тобто експорт із країни k у країну i дорівнює добутку обсягу товарів, що вивозиться, v_{ki} та ціни p_k .

При побудові моделі всі розрахунки ведуться у відносних величинах: передбачається, що загальний грошовий дохід, одержуваний від реалізації всіх N продуктів в умовах вільної (безмитної) торгівлі, дорівнює одиниці. Вихідною точкою моделювання вважається стан, при якому митного союзу ще не існує й кожна з N країн стягує однакове імпортне мито. Далі дві із цих країн вступають у митний союз, скасовуючи мита на взаємний імпорт.

Слідом за цим союз збільшується до n країн-членів. Літерою m позначається число країн, що не вступили в союз.

Автор представляє подальший збільшення складу цього союзу доти, поки він не охопить всі країни (N) і не виникне “стан загальної вільної торгівлі”, тобто $n \rightarrow N$, а $m \rightarrow 0$.

Для кількісної оцінки ефекту, одержуваного кожною окремою країною від вступу в митний союз, автор пропонує метод визначення сукупного продукту для всіх N країн і реального доходу кожної країни окремо. Побудова моделі здійснюється в кілька етапів і починається з визначення функції попиту та пропозиції.

Функція попиту на продукт країни k з боку країни i визначається величиною товарного потоку із країни k у країну i з урахуванням вартості продукту й середнього рівня цін на ринку. Ця функція записується у вигляді рівняння

$$V_{ki} = \frac{1}{N} V_{i0} - \frac{\varphi}{N^2} (p_k T_{ki} - \frac{1}{N} \sum_h p_{hi} T_{hi}) \quad (2.1)$$

Тут V_{ki} – величина товарного потоку (експорт) із країни k до країни i ; V_{k0} (або V_{i0}) – повний експорт продукту країни k (або i) до усіх інших.

При цьому встановлено, що повний обсяг експорту дорівнює величині попиту на цей продукт, внаслідок чого він є національним доходом країни k ; $p_k T_{ki}$ – ціна, виплачувана споживачем (у цьому випадку країною i) за ввезений із країни k товар, де $T_{ki} = 1 + t$, тобто добуток $p_k T_{ki} = p_k + p_{kt}$; p_k – вартість виробництва продукту в країні k , а p_{kt} – величина мита на цей продукт (у тому випадку якщо країни k і i є членами союзу, то $t=0$, а отже, і p_{kt} – величина мита – дорівнює нулю, тобто $T_{ki}=1$); N – кількість країн; φ – еластичність, за якою змінюється обсяг продукту країни k у відповідь на відносну зміну цін. Ця величина показує ступінь заміщення товарів і визначається в ситуації вільної торгівлі.

Середній рівень цін пропозиції всіх продуктів країні виражається як $\frac{1}{N} \sum_h p_{hi} T_{hi}$, де h – індекс, використовуваний як для країн-членів, так і для країн-нечленів союзу. Якщо рівень цін, на якому пропонується країні i продукт країни k , відповідає загальному середньому рівню, то величина товарного потоку із країни k у країну i дорівнює величині попиту на цей продукт, тобто $V_{ki} = \frac{V_{i0}}{N}$. У випадку ж невідповідності рівня ціни продукту країни k загальному рівню, величина товарного потоку із країни k до країни i змінюється на величину $\frac{\varphi}{N^2} (p_k T_{ki} - \frac{1}{N} \sum_h p_{hi} T_{hi})$.

Функція пропозиції представлена в моделі наступним рівнянням

$$V_{k0} = \frac{\bar{\sigma}}{N} - \bar{\sigma} \frac{\sum_h p_h T_{hk}}{N^2 p_k} \quad (2.2)$$

де $\frac{\bar{\sigma}}{N}$ – виробничі можливості однієї країни, які вважаються однаковими для всіх N країн,
 $\frac{\sum_h p_h T_{hk}}{N}$ – середня вартість імпортованих продуктів,
 $\frac{\sigma}{N}$ – величина еластичності функції пропозиції, наведена до однієї країни.

На підставі рівняння (2.2) робиться висновок, що повна величина експортованого (пропонованого) продукту країни k визначається виробничою потужністю цієї країни з урахуванням впливу відносних цін імпортованих продуктів.

Сукупний продукт Я.Тінберген визначає як суму національних доходів всіх країн, тобто як $V_{00} = \sum_h v_{k0}$. Підставляючи замість v_{k0} рівняння (2.2), автор одержує наступне рівняння для сукупного продукту

$$V_{00} = \sum_{k=1}^N \left(\frac{\bar{\sigma}}{N} - \frac{\sigma}{N^2} \frac{\sum_h p_h T_{hk}}{p_k} \right) = \bar{\sigma} - \frac{\sigma}{N} \sum_k \frac{\sum_h p_h T_{hk}}{p_k} \quad (2.3)$$

Для визначення ефекту, одержуваного країною k від участі в міжнародній торгівлі, автор вводить поняття реального доходу w_k , який являє собою суму грошових надходжень від реалізації національного продукту на зовнішньому ринку. Цей дохід виражається як відношення величини національного продукту країни $v_{k0} p_k$ до середнього рівня цін на ринку

$$w_k = \frac{v_{k0} p_k}{\sum_h p_h} N \quad (2.4)$$

На підставі математичних розрахунків автор робить висновок, що економічний ріст розподіляється нерівномірно між членами й нечленами митного союзу. Цю думку він ілюструє кривими залежності реального доходу країни від числа членів митного союзу й графічно показує, що реальний дохід країни, що вступила в митний союз, збільшується. Швидкість його зростання визначається співвідношеннями коефіцієнтів φ і σ . Якщо $\varphi = \sigma$, зростання реального доходу йде по прямій; у всіх же інших випадках ($\varphi > \sigma$; $\varphi < \sigma$) він йде по параболі.

В останній фазі процесу інтеграції спостерігається деяке падіння реального доходу, однак автор вважає його незначним. Для країн, що не входять до складу митного союзу, реальний дохід збільшується дуже повільно, а при $\varphi > \sigma$ зменшується. Якщо процес інтеграції включає будь-яку країну з низьким рівнем добробуту, то її реальний дохід у момент вступу в митний союз різко змінить свою величину до середнього рівня реального доходу союзу.

Таким чином, Я.Тінберген своєю моделлю як би ілюструє непохитність ідей вільної торгівлі. Всі його міркування ґрунтуються на презумпції, що при будь-яких умовах безмитна торгівля ефективніша й вигідніша торговельних відносин з обмеженнями. Відмінність ж його моделі від традиційного “класичного” доказу переваг вільного ринку лише

в тім, що він розглядає цей процес у динаміці, що охоплює всі стадії переходу національної економіки від режиму митного захисту промисловості до космополітичної економіки. Таким чином, будучи переконаним прихильником вільної торгівлі, Я. Тінберген вважає, що будь-яке розширення митного союзу точно так само, як будь-яке зниження митних тарифів у країнах, що не входять у союз, буде сприяти загальному збільшенню виробництва й росту світового добробуту. Більше того, він навіть пропонує, мінаючи регіональну інтеграцію, переходити відразу до вільної торгівлі в масштабі всього світового ринку [11, Р.151].

Описана модель Я.Тінбергена носить чисто ілюстративний характер. Вона зовсім непридатна для практичних розрахунків. Автор, очевидно, і не призначав її для цього, оскільки вихідні передумови й ряд допущень у ході міркувань зовсім виключають цю можливість. Рівність виробничих потенціалів, єдиний для всіх країн коефіцієнт еластичності виробництва й інших умов роблять модель абстрактною, проте вона є вагомим доказом теоретичних ліберальних концепцій.

Теорія митних союзів, порівняно нова галузь економічної науки, демонструє розширення теорії тарифів на багатонаціональні диференційовані системи. Ця теорія аналізує статичні, одноразові зміни в торгівлі і добробуті, зумовлені формуванням митного союзу або зони вільної торгівлі.

Сучасні емпіричні дослідження впливу вищезгаданих ефектів на економічний добробут країн-членів ґрунтуються на моделях загальної й часткової рівноваги, гравітаційній моделі а також економетричних оцінках, при цьому перевищення ефекту створення над ефектом відхилення торгівлі розглядається, як правило, як індикатор виграшу для країни.

Література з даного питання досить широка. Великий досвід такого роду досліджень є в США, Нідерландах, Австралії, ФРН, у Франції, ряді міжнародних організацій, наприклад ОЕСР, Міжнародному інституті аналізу прикладних систем (Австрія) і т.д. Серед безлічі існуючих досліджень наведемо найбільш значні розробки, які становлять інтерес для формування методології дослідження впливу інтеграції на розвиток національних економік, зокрема: *моделі часткової рівноваги*. В інституті вивчення продовольства й сільськогосподарської політики (*Food and Agricultural Policy Research Institute, FAPRI*) при Центрі вивчення розвитку сільського господарства й сільської місцевості Університету штату Айова (*Center for Agricultural and Rural Development, CARD*) проводилися дослідження з аналізу впливу на функціонування сільського господарства торгівельної політики США, а також інших країн. Були проаналізовані різні сценарії, пов'язані з варіаціями в торгівельній політиці (наявність й обсяг експортних субсидій, торгівельних і митних субсидій, а також повна лібералізація торгівлі). Проводилася оцінка макроекономічних параметрів, таких як курс долара, рівень інфляції й т.д. Головним напрямком

досліджень є щорічна розробка десятилітніх прогнозів попиту, пропозиції, а також інших показників для потреб громадських організацій і державних відомств США. В основі досліджень лежить система моделювання *FAPRI* (*FAPRI Modeling System*). Система включає поквартальні моделі тваринництва, рослинництва, а також моделі міжнародної торгівлі для країн і регіонів – основних споживачів і виробників продукції. Відмітною рисою системи є її деталізація й можливість оцінки впливу зовнішніх шоків, наприклад, зміни клімату.

В цілях проведення аналізу політики в галузі міжнародної торгівлі Службою Економічних досліджень Міністерства сільського господарства США (*USDA/ERS*) розроблена система моделей, що одержала назву – *SWOPSIM* (*A Static World Policy Simulation Modeling Framework*). Система включає потужну базу даних, що містить інформацію в галузі виробництва, споживання й торгівлі продовольчими товарами для більшості країн світу. У цей час *SWOPSIM* безупинно вдосконалюється й широко використовується в практиці. Логічним продовженням проекту *SWOPSIM* з'явилося створення *DWOPSIM* (*A Dynamic World Policy Simulation Model Building Framework*). В останньому проекті досліджувався динамічний аспект проблеми. Даний проект дозволяє конструювати залежно від мети дослідження, багатотоварні й міжнаціональні (міжрегіональні) динамічні моделі в зручному для користувача виді; *моделі загальної рівноваги*. Даний вид моделей одержав широке поширення в багатьох країнах. Так, Службою економічних досліджень Міністерства сільського господарства США (*USDA/ERS*) - розроблена 10-секторна модель загальної рівноваги країни, а так само 30-секторна модель аграрної політики США. Говорячи про моделі загальної рівноваги, не можна не згадати про так звану модель *ORANI* (*Multisectoral Model of The Australian Economy*), розробленої в Мельбурнському університеті (Австралія) за підтримкою ряду державних агентств. На відміну від інших моделей загальної рівноваги, *ORANI* містить ряд особливостей. По-перше, це істотні розміри моделі. У порівнянні з іншими *CGE* (*Computable General Equilibrium*) моделями, *ORANI* включала 113 виробничих галузей, 115 категорій товарів, вироблених національною економікою й така ж кількість імпортованих товарів, 9 категорій трудових ресурсів, 7 типів оброблюваних земель. Модель була створена в часи, коли ще не було ефективних програмних засобів для рішення завдань такого класу, містила колосальну базу даних, параметри якої оцінити належним чином було практично неможливо. Про це говорили й самі розробники моделі. Однак досвід, що був отриманий у ході розробки даної моделі, був повною мірою використаний у самому великому, напевно, у цей час проекті, що постійно розвивається в галузі зовнішньої торгівлі *GTAP* (*Global Trade Analysis Project*) [12].

Стандартна модель *GTAP* розроблена Т.Гертельом і М.Цігасом у 1997р.

– статична, мультирегіональна модель загальної економічної рівноваги в якій міжрегіональні зв'язки описані потоками двосторонньої торгівлі. В моделі встановлення цін відбувається в умовах досконалої конкуренції [13]. Разом з тим предмети споживання регіонально диференційовані. Регіональне диференціювання предметів споживання дає можливість моделі розглядати внутрігалузову торгівлю. Для одержання емпіричного результату модель *GTAP* спеціально адаптована для використання її на основі програмного забезпечення *GEMPACK* розробленого Центром політичних досліджень при університеті Монаш (Мельбурн, Австралія) [13].

Практичне використання такого роду моделей пов'язане з розробкою програмного забезпечення *GAMS* (*General Algebraic Modeling System* – загальна алгебраїчна система моделювання), що представляє собою систему, що реалізує мову завдань у зручній для користувача формі математичного програмування. Першою моделлю загальної рівноваги, реалізованою за допомогою даної системи, була модель Камеруну, яка стала прототипом для моделей багатьох країн, що розвиваються. У цілому, говорячи про моделі загальної рівноваги, не можна не відзначити, що даний клас моделей у розвинених країнах використовується, головним чином, для дослідження питань зовнішньої торгівлі, податкової політики, структурних зрушень в економіці й розподілу доходів, у той час як у країнах, що розвиваються, акцент робиться на проблему економічної стабілізації.

Завдяки експериментуванню на моделях загальної економічної рівноваги є можливим вказати на потенційні ефекти від укладення різного рівнів інтеграційних угод. Ці моделі є методом, що широко використовуються при аналізі результатів різних видів економічної політики. На основі них вже тривалий час здійснюють прогнозування ефектів зміни торговельної політики. Вони зіграли важливу роль при оцінці результатів багатосторонньої лібералізації в рамках Уругвайського раунду СОТ.

Перше покоління даних моделей було досить статичним і служило виміру ефективності в результаті перерозподілу ресурсів після торговельного шоку (наприклад, зниження тарифів). Вимірювані ефекти виявилися слабкими, що викликало критику щодо їхньої здатності повноцінно оцінити наслідки процесу відкриття національної економіки. Включення нових елементів, наприклад таких, як недосконала конкуренція, розвиток аграрного сектора, існування резерву додаткової робочої сили, дозволило значно поліпшити оцінку економічних вигод від таких змін, і навіть на секторному рівні. Розвиток методів прикладного економічного

моделювання дає можливість економістам брати активну участь у розгляді різних аспектів економічної інтеграції.

Кожна з розглянутих вище моделей (систем моделей) має свої безсумнівні переваги. На наш погляд загальним недоліком цих систем є відсутність у їхньому складі модуля України, що по багатьом позиціям відіграє помітну роль у світовій торгівлі. У найкращому разі бази даних деяких моделей включають застарілі дані по СРСР або по країнах СНД у цілому, дуже часто Україна попадає в групу країн: “решта світу”.

Становленню сучасних уявлень про природу міжнародної економічної інтеграції та її соціально-економічну ефективність передували теоретичний доробок в цій галузі за останні два століття, який сприяв тому, що сьогодні проблема міжнародної інтеграції належить до центральних в теорії міжнародних економічних відносин та є важливою складовою сучасної світової економічної системи.

Еволюція європейської економічної інтеграції має ряд теоретичних та практичних етапів. Сучасні соціально-економічні взаємовідносини в Європейському Союзі визначаються як негативною так і позитивною інтеграцією, що з одного боку усуває перешкоди на шляху формування економічного союзу, а з іншого створює спільні узгоджені правила функціонування національних економік в межах даного союзу. Як вказують сучасні теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції, створення будь-яких інтеграційних об'єднань безпосередньо впливає на загальну економічну рівновагу країн-учасниць, що в свою чергу вимагає оцінки даного процесу на основі її соціально-економічної ефективності.

Проаналізувавши теоретичні положення про сутність поняття соціально-економічної ефективності, розглянувши еволюцію суспільного добробуту як парадигми теорії економічної теорії добробуту, враховуючи сучасні тенденції розвитку європейської економічної інтеграції, автор пропонує дати найбільш адекватне визначення цієї категорії: *соціально-економічна ефективність європейської інтеграції* – це досягнення такого стану європейської економічної системи, при якому економічний розвиток підпорядкований досягненню стратегічних соціальних цілей суспільства: високого рівня суспільного добробуту при розумній його диференціації по групах населення, зберігання і поліпшення екологічних умов життя, доступності культури, освіти, тощо.

Методологія дослідження соціально-економічної ефективності міжнародної економічної інтеграції здебільшого використовує три емпіричні підходи: економетричний метод, гравітаційний метод міжнародної торгівлі та метод часткової і загальної економічної рівноваги.

Розвиток методів прикладного економічного моделювання дає можливість економістам брати активну участь у розгляді різних аспектів економічної інтеграції. Завдяки експериментуванню на моделях загальної економічної рівноваги є можливим вказати на потенційні ефекти від

укладення різного рівнів інтеграційних угод. Ці моделі широко використовуються при аналізі результатів різних видів економічної політики. На основі них вже тривалий час здійснюють прогнозування ефектів зміни торговельної політики.

2.4. Організаційно-економічна модель міжрегіонального співробітництва

З динамічним розвитком економіки перед управлінням лежить одне завдання – розроблення такого організаційно-економічного механізму управління виробничо-господарською діяльністю суб'єкта (регіону), який дозволить би зберігати та зміцнювати його стійку позицію на ринку, задовольняти потреби споживачів, адекватно та оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та стабільно розвиватися. Постійні зміни середовища, висока конкуренція, розвиток технологій стимулюють керівників перебудовувати та покращувати організаційно-економічний механізм управління таким чином, щоб забезпечити збалансовану виробничо-господарську, інвестиційну, інноваційну діяльність.

Дослідженню питань міжрегіонального співробітництва та взаємовідносин прикордонних територій присвячено праці наступних провідних вчених: В. Андрійчука, П. Беленького, О. Гонти, М. Долішнього, Є. Кітовського, П. Луцишина, Н. Мікули, А. Мокія, О. Оксанича, С. Писаренко, В. Поповкіна, С. Романова, О. Шаблія, М. Янків та інших. Складності у розвитку інституту міжрегіональної співпраці регіонів різних країн пов'язані з функціонуванням різних моделей взаємодії органів влади країни з регіональними та одночасним недоліком у вивченні інститутів і механізмів міжрегіональної співпраці. Регіони будь якої країни, мають певний соціально-економічний потенціал, що пояснює їх активну участь у міжрегіональному співробітництві, яке реалізується в умовах зростаючої глобалізації та світової взаємозалежності, а також в умовах міжнародного поділу праці.

Розвитку організаційно-економічного моделювання присвячено роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених Р.Е. Беллман., Д. Форрестер, Л.С. Понтрягін, А.І. Орлов, С.С. Резніченко, ФМ. Русінов та ін., проте їх роботи в основному спрямовано на розробку шляхів вирішення завдань щодо організації виробничих процесів на підприємстві. В галузі досліджень міжрегіонального співробітництва вчені акцентують увагу на підвищенні ефективності організаційно-економічних механізмів активізації співробітництва. Все вищевикладене зумовлює необхідність розробки теоретичних основ організаційно-економічних моделей саме, міжрегіонального співробітництва.

Головною метою, що стоїть сьогодні перед державним регулюванням розвитку регіонів, залишається прискорення і підвищення

ефективності соціально-економічного розвитку за рахунок комплексу фінансово-економічних, організаційних та інших заходів, в тому числі організації системи міжрегіональних зв'язків у галузі економіки, соціальної сфери, спільного вирішення екологічних та інших загальних і гострих для регіонів проблем. Для досягнення визначеної мети необхідно удосконалення системи взаємодії суб'єктів міжрегіонального співробітництва, до яких можна віднести державні і громадські структури, приватні підприємства (середній та малий бізнес), домогосподарства. Потрібна поступова скоординована діяльність регіональних виконавчих органів влади в процесі пошуку та впровадження відповідних форм міжрегіонального співробітництва.

Поняття “механізм” в економічному словнику окреслене як “послідовність станів, процесів, що визначають собою будь-яку дію, явище”, або ж “система, пристрій, що визначає порядок будь-якого виду діяльності”. Механізм управління містить цілі управління, елементи об'єкта та їх зв'язки, на які здійснюється вплив заради досягнення цілей [1]. Інституціональна теорія визначає економічний механізм як сукупність множин варіантів поведінки суб'єктів економічних відносин, форм та методів господарювання, і який служить ув'язці та узгодженню суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечує функціонування та розвиток національної економіки [2].

Моделювання – один із прийомів вивчення економічних явищ і процесів, за допомогою якого можна чітко уявити досліджуваний об'єкт, описати його внутрішню структуру й охарактеризувати зовнішні зв'язки, дослідити та визначити вплив факторів на результативний показник [3]. Згідно визначення С.О. Попова, «організаційно-економічне моделювання – це різновид економічного моделювання виробничих процесів, при якому економічні характеристики процесу і його продукції визначаються на основі відтворення організаційної структури процесу, технічних і економічних умов його здійснення» [4, с. 257]. Зауважимо, що організаційно-економічне моделювання дозволяє вирішувати дуже складні організаційно-економічні завдання виробництва за економічними критеріями його ефективності [5, с. 18; 3, с. 142; 6, р. 25].

Процес реалізації міжрегіонального співробітництва вимагає з'ясування двох основних питань – вибору конкретних форм за видами діяльності міжрегіонального співробітництва та організаційно-економічної структури.

Під міжрегіональним співробітництвом розуміють взаємоузгоджені дії спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, мінімум двох регіонів, або декількох, як всередині країни так і за її межами, що не обов'язково мають спільні

кордони, у межах компетенції визначеної їх національним законодавством з метою отримання ефекту від нарощення їх конкурентних переваг [6].

Таким чином, для вибору конкретної форми міжрегіонального співробітництва потрібно провести аналіз сукупності складових необхідних для реалізації та забезпечення міжрегіональних зв'язків [7], який передбачає:

оцінку рівня соціально економічного розвитку регіонів (ступінь інтегрованості регіонів, можливість взаємного посилення конкурентних переваг регіонів від участі процесі міжрегіонального співробітництва, ефект від взаємодії);

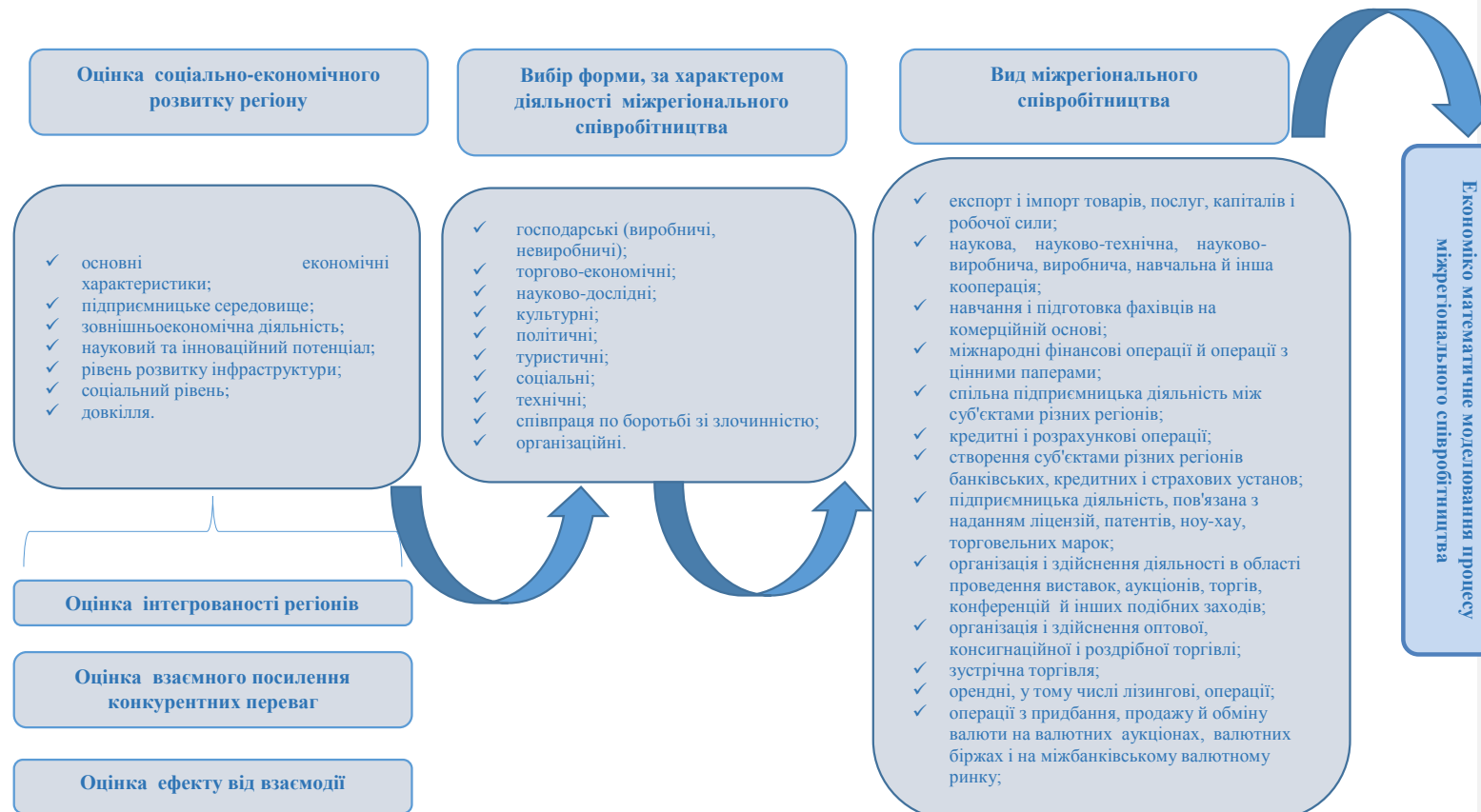
вибір форми та на цій основі виду міжрегіонального співробітництва;

здійснення економіко-математичного моделювання процесу міжрегіонального співробітництва для конкретного виду з відповідною, притаманною цьому виду співробітництва організаційно-економічною структурою. (рис 2.4.)

Загальна модель міжрегіонального співробітництва віддзеркалює послідовність дій спрямованих на вибір конкретного виду співробітництва для якого буде побудована конкретна організаційно-економічна модель, що буде реалізована суб'єктом господарювання.

Одним із важливих етапів в процесі реалізації міжрегіонального співробітництва, яке здійснюється на рівні конкретного суб'єкта господарювання за вже обраним видом є прогнозування отриманого ефекту та визначення чинників, що можуть посилити чи зменшити його. Так як наслідок, пошук інструментів, що можуть максимізувати позитивний вплив, чи мінімізувати негативний вплив на бажаний результат.

Структура організаційно-економічної моделі виробничого процесу конкретного суб'єкта господарювання, як правило складається з трьох основних елементів: структурні елементи процесу (у вигляді їх переліку), модель організаційної структури процесу (у вигляді схеми організації його виконання – схеми зв'язків між елементами), економіко-математичних моделей кожного із структурних елементів виробничого процесу, з яких формується економіко-математична модель загального процесу. З огляду на те, що в якості процесу ми розглядаємо механізм міжрегіонального співробітництва, треба враховувати природу та особливості міжрегіонального співробітництва.

Співробітництво в будь якій формі – це складна система, що функціонує в притаманному їй економічному середовищі, має свій внутрішній економічний механізм функціонування та фінансово-економічні характеристики, що формують економічні результати від співробітництва [2]. З огляду на це, організаційно-економічне моделювання набуває ознак системності, та його об'єктом виступає міжрегіональне співробітництво, як сукупність організаційних та економічних важелів, що діють на організаційні та економічні параметри системи управління та сприяють отриманню конкурентних переваг, формуванню та посиленню організаційно-економічного потенціалу та ефективності діяльності регіонів загалом. Тому структурними елементами організаційно-економічної моделі міжрегіонального співробітництва виступатимуть показники соціально-економічного розвитку регіонів, модель організаційної структури процесу залежатиме від форми міжрегіонального співробітництва за характером діяльності взаємозв'язків (господарські (виробничі, невиробничі); торгово-економічні; науково-дослідні; культурні; політичні; туристичні; соціальні; технічні; співпраця по боротьбі зі злочинністю; організаційні).

Організаційно-економічна модель дозволяє чітко уявляти порядок виконання процесу співробітництва завдяки опису його структури у графічному вигляді (організаційних схем, сітьових графіків, тощо). Такі схеми дозволяють проводити дослідження можливих варіацій при перебудові схеми виконання чи змінах обраних елементів (параметрів), аналізувати і синтезувати структуру процесу, прогнозувати економічні результати, що можуть бути отримані в результаті змін, що відбулися.

Достовірність отриманих результатів залежить від ступеня деталізації структурних елементів та їх взаємозв'язків.

Організаційно-економічні моделі формуються з використанням методів, що дозволяють перевірити їх виконання з застосуванням пасивних і активних експериментів.

Сутність пасивного експерименту полягає у тому, що спостереження відбувається протягом певного часу без втручання в процес реалізації. Для виконання моделі використовуються параметри структурних елементів, що були закладені в модель під час моделювання, незважаючи на те що вони під впливом деяких факторів могли змінитися. При пасивному експерименті бажані результати отримати можна дуже рідко, але це дозволяє визначити ті фактори, вплив яких не було враховано під час моделювання.

Сутність активного експерименту полягає в безпосередньому впливі на організаційну структуру та процес реалізації співробітництва і визначення отриманих результатів, що обумовлені здійсненим впливом. Такий експеримент застосовується для з'ясування поводження процесу, що моделюється в різних умовах, при різних станах зовнішнього середовища і

самої організаційно-економічної системи та різних управлінських діях при здійсненні процесу реалізації. Для цього при моделюванні відповідні значення параметрів для обраних структурних елементів задають на вході моделі і одночасно вводять параметри від яких залежить стан самої системи, дозволяє визначити реакцію на кінцевий результат. Особливість активного експерименту, полягає в тому, що виникає можливість визначити поведінку моделі під дією конкретного управлінського впливу, активно коригувати управлінські дії і надавати системі властивостей шляхом зміни організаційної структури, які забезпечать максимальну економічну ефективність її функціонування під таким впливом.

Ще однією зі специфічних властивостей організаційно-економічного моделювання є можливість визначення часових характеристик формування економічних параметрів процесу співробітництва. Результати виконання будь-яких процесів організаційно-економічного співробітництва суттєво залежать від їх часових характеристик. Це обумовлено тим, що процес реалізації міжрегіонального співробітництва є динамічним. Час є важливим параметром процесу співробітництва, який відіграє одну з головних ролей у визначенні їх динамічних характеристик. Час має свої параметри (тривалість процесу міжрегіонального співробітництва, тривалість запланованого періоду реалізації певного проекту, часовий лаг, час виконання конкретного етапу міжрегіонального співробітництва). Відповідно часові параметри мають свої обмеження, тобто процес реалізації конкретного проекту не може виконуватись нескінченно довго без отримання результатів та ці результати мають бути отримані за чітко заданий часовий період (період планування). Одним з головних важелів керування часовими параметрами співробітництва є його організація. Від того яким чином буде організовано виконання процесу реалізації міжрегіонального співробітництва і залежить те, чи будуть отримані необхідні результати на потрібний момент часу.

Таким чином, зважаючи на сучасний стан соціально-економічного розвитку регіонів України, необхідним є використання переваг від міжрегіонального співробітництва з метою отримання ефекту від нарощення їх конкурентних переваг. Організаційно-економічне моделювання міжрегіонального співробітництва, як сукупність організаційних та економічних важелів, що діють на організаційні та економічні параметри системи управління сприятиме отриманню конкурентних переваг, формуванню та посиленню організаційно-економічного потенціалу українських суб'єктів господарювання та ефективності діяльності регіонів загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РЗДІЛУ 2

Підрозділ 2.1.

1. Ільєнко О.В. Стратегія мінародної економічної безпеки в умовах глобалізації (маркетинговий аспект): монографія/ О.В. Ільєнко.- К.: НАУ, 2013.- 360 с.
2. Трансформації в глобальній економіці та Україна: Монографія / За заг. ред. І.М. Школи та О.В. Бабінської; Чернів. торг.-екоп. ін-т КНТЕУ. - Чернівці: Друк Арт, 2014. - 416 с.
3. Структурні зміни та економічний розвиток України: Монографія / В.М. Геєць, Л.В. Шинкарук, Т.І. Артьомова та ін.; За ред. д-ра екоп. наук Л.В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екоп. та прогнозув. - К., 2011. - 696 с.
4. Романюк С.А. Основні напрями трансформації регіональної політики Європейського Союзу /С.А. Романюк.- Экономика и управление.- 2013.- №2. - С. 76-82.
5. Региональные диспропорции как барьер на пути интеграции // www.xserver.ru.
6. Луцків О.М. Аспекти регіональної структурної політики ЄС, 2013 /О.М. Луцків.- www.rusnauka.com.
7. Кузнецов А. Межрегиональные контрасты в Европейском союзе /А. Кузнецов.- www.perspektivy.info.
8. Євросоюз пояснив пріоритети бюджету на 2014—2020 роки // dt.ua.
9. Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ. - К.: АртЕк, 2000. - С. 304.
10. Ohlin B. Interregional and International Trade. - Cambridge (Mass.), 1967. - 439 p.
11. Леш А. Географическое размещение хозяйства. - М.: Прогресс. 1959. - 456с.; Изард Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. -М.: Прогресс, 1966. - 5 с.; Moses L. M. Location and the Theory of Production (Spatial Economic Theory). - New Yoi London, 1970. - 526 p.
12. Портер М. Международная конкуренция.-М.: Междунар. отношения, 1993 - 896 с.
13. Grafton Q., Pendleton L., Nelson H. A Dictionary of Environmental Economics, Scienc and Policy. - Cheltenham, 2001. - P. 14.
14. Божидарнік Н. В. Регіональна асиметрія в Європейському Союзі та механізми її регулювання. Автореф. дис. к.е.н. - К.: КНЕУ, 2006. - С. 8.
15. Unctad handbook of statistcs 2015.- New York: United Nations, 2016-468p.- Access mode. Режим доступу: <http://www.UNCTAD.org>
16. Лавровский Б. Измерение региональной асимметрии на примере России /Б. Лавровский.- Вопрось экономики. - 1999. - № 3. - С. 42-52.
17. Гоффе Н.В. Социальная составляющая региональной политики на Западе /Н.В. Гоффе.- Мировая экономика и международные отношения.—

2003.— №4. — С. 63—70.

18. Федорук А. Диспропорції регіонального розвитку в ЄС /А. Федорук.-www.dy.nayka.com.ua.

19. Eurostat Regional Yearbook 2011. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. 241 p.

20. Cohesion policy to deliver the Lisbon Strategy (2007-2013) // europa.eu.

21. Regional Policy Contributing to Smart Growth in Europe [COM(2010)553] // www.academia.edu.

22. General Block Exemption Regulation (GBER) // ec.europa.eu.

23. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. - К.: Академія, 2000. - Т. 1. - 864 с.

Підрозділ 2.2.

1. База даних регіональної інтеграції Євразійського банку розвитку: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eabr.org/r/research/centre/projectsСП/projects_cii/?id_4=41398

2. База даних регіональної інтеграції: состав и показатели /Под ред. В. С. Перебоева. – ЦИИ ЕАБР, 2014. – 34 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eabr.org/r/research/centre/projectsСП/>

3. Булатов А.Н. Стратегическая матрица перспектив промышленно-торговой межрегиональной кооперации/ а.н. Булатов: [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-rej.ru/Articles/2010/Bulatov4.pdf>

4. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: монографія / О.В. Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.

5. Винокуров Е. Количественный анализ экономической интеграции Европейского союза и Евразийского экономического союза: методологические подходы / Е. Винокуров, И. Пелипась, И. Точицкая. – ЦИИ ЕАБР, 2014. – 62 с.

6. Гурова И. Региональная торговля СНГ: «модель тяготения» / И. Гурова // Международная экономика. - 2010. - № 3. - С. 43-46.

7. Захарова О.В. Особливості застосування гравітаційних моделей в аналізі міжнародного торговельного співробітництва / О.В. Захарова // Вісник МДУ. Серія: Економіка. – Маріуполь: МДУ, 2014. – Вип. 8. – С. 145-152.

8. Захарова О.В. Особливості розвитку міжрегіонального співробітництва України в умовах глобальної регіоналізації / О.В. Захарова // Вісник МДУ. Серія: Економіка. – Маріуполь: МДУ, 2014. – Вип. 9. – С. 125-137.

9. Захарова О.В. Особливості оцінки рівня інтеграційної взаємодії країн та регіонів світу / О.В. Захарова // Вісник МДУ. Серія: Економіка. – Маріуполь: МДУ, 2015. – Вип. 10. – С. 95-103.

10. Захарова О.В. Роль економіко-математичного моделювання у формуванні моделі міжрегіонального співробітництва / О.В. Захарова, Х.С. Мітюшкіна // Вісник МДУ. Серія: Економіка. – Маріуполь: МДУ, 2017. – Вип. 13. – С.100-107.

11. Лукин Е.В. К вопросу об оценке перспектив развития межрегиональных связей региона / Е.В. Лукин // Экономика и менеджмент инновационных технологий. - 2014. - № 2: [электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ekonomika.snauka.ru/2014/02/3677>;

12. Методика розрахунку інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону / О.В. Булатова, О.В. Захарова, Т.В. Марена, О.А. Беззубченко, Х.С. Мітюшкіна, Т.І. Ніколенко, Н.В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2013. – 31с.

13. Міжрегіональне співробітництво у системі нової регіональної політики України / С. О. Біла, І. Г. Бабець, І. В. Валюшко, Я. А. Жаліло [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2011. – 32 с.

14. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

15. Попов С.О. Теоретичні основи організаційно-економічного моделювання виробничих процесів з непотоковою технологією / С.О. Попов // Вісник КТУ. – 2009. – № 24. – С. 256–262.

16. Реутов В.Є. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку [Електронний ресурс] / В. Є. Реутов // Електронне наукове фахове видання „Ефективна економіка”. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912> /

17. Рогозян Ю. С. Міжрегіональне співробітництво як форма економічної інтеграції: закордонний досвід / Ю. С. Рогозян // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка. - 2016. - Т. 24, вип. 10(1). - С. 122-126. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumov_2016_24_10%281%29__18

18. Рогозян Ю. С. Теоретичні аспекти розвитку міжрегіонального співробітництва / Ю. С. Рогозян // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - 2015. - № 6. - С. 134-138. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSUNU_2015_6_19

19. Система индикаторов евразийской интеграции II. Доклад №22/ Под ред. Е. Ю. Винокурова.- ЦИИ ЕАБР, 2014. — 110 с.

20. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як крок до визначення концепції регіональної політики [Електронний ресурс]/ І. Студенніков. – Режим доступу: <http://ewi.org.ua/chastyna-7-transkordonne-spirovbitnytstvo-yak-krok-do-vyznachennya-kontseptsiji-rehionalnoji-polityk-y/>

21. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції : монографія / Н. А. Мікула, В. В. Засадко. – К. : НІСД, 2014. – 316 с.

22. Троекурова И. Гравитационные модели внешней торговли стран БРИКС / И. Троекурова, К. Пелевина // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер.

Сер. Экономика. Управление. Право. - 2014. - Т. 14 (вып. 1, ч. 2). - С.133-142.

23. Ускова Т.В. Межрегиональное сотрудничество: оценка и перспективы развития / Т.В. Ускова, Е.В. Лукин: [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhregionalnoe-sotrudnichestvo-otsenka-i-perspektivy-razvitiya>

24. Anderson J. E. A theoretical foundation of the gravity equation / J. E. Anderson // American Economic Review. – 1979. - №69. – P. 106–116

25. Anderson J. Gravity with gravitas: a solution to the border puzzle / J. Anderson, E. van Wincoop // American Economic Review. - 2003. - №93. – P. 171–192

26. Asia-Pacific Research and Training Network on Trade [Electronic resource]. – URL: <http://artnet.unescap.org/databases.html>

27. Bergstrand J. H. The gravity equation in international trade: Some micro economic foundations and empirical evidence / J. H. Bergstrand // Review of Economics and Statistics. – 1985. - № 67. – P. 474–481

28. Correlates of war Project [Electronic resource]. – URL: <http://www.correlatesofwar.org/>

29. Deardorff A. V. Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neoclassical world? / A. V. Deardorff [Electronic resource]. – URL: <http://www.nber.org/chapters/c7818.pdf>

30. Egger P. An econometric view on the estimation of gravity models and the calculation of trade potentials/ Egger P. // The World Economy. – 2002. - No 25. – P. 297–312

31. Helpman E. Market structure and foreign trade / E.Helpman, P. Krugman. - MIT Press, Cambridge, MA, 1985. – 283 p.

32. Karemera D. Gravity Model Analysis of the Benefits of Economic Integration in the Pacific Rim / D. Karemera, I. Smith Wilbur, Kalu Ojah, John A. Cole // A Journal of Economic Integration. - 1999. – No 14(3). – P. 347– 367

33. Kimura F. The gravity equation in international trade in services / F. Kimura, H. H. Lee // Review of World Economics. -2006. - No 142. – P. 92–121.

34. Linnemann H. An Econometric Study of International Trade Flows.by / H. Linnemann // The Economic Journal. – 1967. - Vol. 77 (No. 306). - P. 366-368.

35. Nowak-Lehmann F. The impact of a customs union between turkey and the EU on Turkey's exports to the EU / F. Nowak-Lehmann, D. Herzer, I. Martinez-Zarzoso, S. Vollmer // JCMS: Journal of Common Market Studies. – 2007. - No 45. – P. 719–743.

36. Regional Integration Knowledge System [Electronic resource]. – URL: <http://www.cris.unu.edu/riks/web/>

37. The Yearbook of International Organizations [Electronic resource]. – URL: <http://www.uia.org/yearbook>

38. Tinbergen J. Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy / J. Tinbergen.- New York: The Twentieth Century Fund, 1962. – 330 p.

39. UNCTAD Statistics [Electronic resource]. – URL: <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>

40. WTO Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS) [Electronic resource]. – URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>

41. Zwinkels R. C. J. Gravity equations: Workhorse or Trojan horse in explaining trade and FDI patterns across time and space? / R. C. J. Zwinkels, S. Beugelsdijk // International Business Review. -2010. - No 19. – P. 102–115.

Підрозділ 2.3.

1. Viner J. The Custom Union Issue. – N.Y.: Garland Pub, 1983. – 221 p.

2. Фомин Б.С. Эконометрические теории и модели международных экономических отношений – М.: Мысль, 1970. – 268 с.

3. Рут Ф., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції. - К.: Основи, 1998. – 750 с.

4. Meade, J. E. The Theory of Custom Unions. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1980. – 121 p.

5. Scitovsky T. International Trade and Economic Integration as a Means of Overcoming the Disadvantages of a Small Nation // The Economic Consequences of the Size of Nation / Ed. by Robinson E.A.G. - L.: Macmillan, 1960. – 282 p.

6. Erbes R. Espaces économiques et théorie de l'integration // Economie appliquée. – 1966. – Vol. 19, No.3-4. – P.101-127.

7. Duncan G.A. The Small State and International Economic Equilibrium // *Economia Internazionale*. – 1950. – Vol. 3, No. 10. – P. 933-943

8. Hawtrey R.G. Economic Destiny. – L., N. Y.: Longmans, Green and Co., 1944. – 388 p.

9. Rotschild K. W. The Small Nations and World Trade // *Economic Journal*. – 1954. – April. – P. 26-40

10. Ropke W. International economic disintegration. – Philadelphia.: Porcupine Press, 1978. – 283 p.

11. Tinbergen J. On the Theory of Economic Integration // *Selected Papers* / Ed.by Klaassen L.H.–Amsterdam: North Holland Publishing Co.,1959.–403 p.

12. Hertel T., Tsigas M. Structure of GTAP // *Global Trade Analysis: Modeling and application* / Ed. by T.Hertel. – CUP, 1997. – 403 p.

13. Harrison J., Pearson K. An Introduction to GEMPACK, GEMPACK Document No.1. – Clayton: Monash University, 2000. – 57 p.

14. При написанні розділу було використано матеріали викладені у статті: Шамборовський Г. Соціально-економічна ефективність

європейської економічної інтеграції: концепційні засади дослідження // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – Вип. 16. – Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2006. – С. 174-180

Підрозділ 2.4.

1. Dictionary of Economics. Retrieved April 15, 2014, from http://yandex.ua/yandsearch?text=http%3A%2F%2Fabc.informbureau.com%2Fhtml%2Foicssenoaaiiue_iaoaieci.html.&clid=1959251&lr=28539&msp=1.

2. Матвеев Є. Е. Теоретичні основи дослідження механізмів взаємодії суб'єктів економічних відносин / Є. Е. Матвеев // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Механізми взаємодії суб'єктів економічних відносин у транскордонному просторі: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Вип. 4 (102). – 448 с.

3. Моделирование, виды моделей, что засто совуются в экономическому анализі. [Елек тронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ahd.vlynko.com/modeli.htm>.

4. Попов С.О. Теоретичні основи організаційно-економічного моделювання виробничих процесів з непотоковою технологією / С.О. Попов // Вісник КТУ. – 2009. – № 24. – С. 256–262. – Режим доступу: http://knu.edu.ua/Files/24_2009/st_43.pdf

5. Орлов А.И. Организационно-экономическое моделирование: теория принятия решений / А.И. Орлов. – М., 2010. – 568 с. – Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/Orlov2010.pdf>

6. Беззубченко О.А. Міжрегіональне співробітництво: сутність, форми та процес реалізації/ О.А. Беззубченко //Вісник Маріупольського державного університету Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 9.- С. 96-102. – Режим доступу: <http://visnyk-economics.mdu.in.ua/uk/visnik-9.pdf>

7. Клімович О. Зміст та форми міжрегіонального співробітництва / О.Клімович //Економічний аналіз. 2013 рік. Випуск 12. Частина 1. – С. 145-149. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/ecan_2013_12\(1\)__30.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/ecan_2013_12(1)__30.pdf)

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Теоретичні аспекти дослідження фінансової складової розвитку міжрегіонального співробітництва

Зростаючі потреби у ефективному використанні економічного потенціалу регіонів, прагнення досягти високого рівня їх економічної незалежності та стабільності актуалізують питання розвитку міжрегіонального співробітництва – як внутрішньодержавного, так і міжнародного. Встановлення та поглиблення міжрегіональних економічних зв'язків має спиратися на створені у країнах та їх інтеграційних об'єднаннях фінансові умови та механізми, що забезпечуватимуть потреби розвитку регіонів відповідного рівня.

Беручи до уваги багатогранність фінансових аспектів міжрегіонального співробітництва, необхідно розрізняти:

- співробітництво у фінансовій сфері (зокрема, у валютній, грошово-кредитній, банківській, страховій та інших сферах);
- фінансові умови та систему фінансового забезпечення розвитку міжрегіонального співробітництва.

У свою чергу, враховуючи те, що суб'єкти міжрегіонального співробітництва можуть належати до різних таксономічних регіональних рівнів (внутрішньодержавного, державного та наднаціонального) [1, с.66], фінансова складова розвитку міжрегіонального співробітництва може охоплювати:

- співробітництво у фінансовій сфері на внутрішньодержавному рівні (між мікро- та мезорегіонами);
- співробітництво у фінансовій сфері на державному та наднаціональному рівнях (між макро- та мегарегіонами).

На внутрішньодержавному рівні міжрегіональне співробітництво переважно розвивається у напрямі співпраці у виробничій, торговельній, інфраструктурній, інноваційній, освітньо-науковій, туристичній сферах. Відтак, фінансові аспекти такої міжрегіональної співпраці на внутрішньодержавному рівні зводяться, передусім, до формування системи фінансового забезпечення реалізації міжрегіональних проектів.

Фінансове забезпечення міжрегіонального співробітництва включає різноманітні форми та джерела фінансування міжрегіональних проектів. Зокрема, Копилук О. зазначає, що «основою фінансового забезпечення транскордонного співробітництва є наявні та потенційні фінансові ресурси, які є достатньо диверсифікованими, залучаються із різних джерел фінансування, характеризуються різноманітними формами та принципами акумуляції» [2]. Софішенко І. трактує систему фінансового забезпечення більш широко, зокрема, розглядаючи її (в контексті функціонування

єврорегіонів) як «сукупність методів та форм фінансування, фінансових важелів впливу на учасників єврорегіонів, джерел надходження коштів для забезпечення життєдіяльності єврорегіону як економічного простору» [3]. При цьому з точки зору специфіки фінансування серед джерел формування фінансових ресурсів, призначених для фінансування міжрегіональних проектів, виокремлено офіційні (кошти державних та місцевих бюджетів, кошти Європейського Союзу тощо) та приватні джерела (кошти суб'єктів господарювання, неурядових організацій), а серед механізмів фінансового забезпечення виділено бюджетне фінансування, проектне фінансування, позики, гранти [3]. Інші автори розширюють перелік джерел фінансування міжрегіональних проектів, розподіляючи їх на наступні: кошти державного бюджету, кошти місцевих бюджетів, міжнародна допомога, кредитні ресурси міжнародних організацій, цільові банківські кредити, ресурси суб'єктів економіки [2].

На нашу думку, фінансові аспекти міжрегіонального співробітництва на внутрішньодержавному рівні мають розглядатися через призму створення у державі відповідних фінансових умов реалізації міжрегіональних, у тому числі, транскордонних проектів. Такі умови, крім системи фінансового забезпечення реалізації міжрегіональних проектів, включають також загальне макроекономічне фінансове середовище, у якому функціонують мікро- та мезорегіони. Зазначені фінансові умови формують стабільне або нестабільне фінансово-економічне середовище (рівень інфляції у країні, рівень процентної ставки, стабільність валютних курсів тощо), можуть виступати як стимулюючі (зниження рівня оподаткування, «податкові канікули», пільгове фінансування тощо) або дестимулюючі (велике податкове навантаження, ускладнена бюрократична система отримання фінансування і т.і.) чинники розвитку міжрегіонального співробітництва.

На державному та наднаціональному рівнях фінансові аспекти співробітництва між макро- та мегарегіонами, крім безпосередньо створених на відповідних рівнях умов фінансового середовища, також охоплюють співпрацю з широкого переліку фінансових питань. У цьому контексті в залежності від глибини інтеграційної взаємодії між регіонами відповідного рівня міжрегіональне співробітництво у фінансовій сфері може приймати наступні форми:

- двосторонніх угод з окремих питань фінансової співпраці;
- регіональної валютно-фінансової інтеграції, результатом якої стає створення регіональних валютних зон;
- створення регіональних фінансових механізмів (ініціатив);
- співробітництва на рівні міжнародних фінансово-кредитних установ;
- глобальних механізмів забезпечення фінансової стабільності.

Базовою формою фінансового співробітництва між макрорегіонами є співпраця з окремих питань проведення монетарної, валютної, кредитної, інвестиційної політики, функціонування банківської системи, фондового, страхового ринків тощо. Таке співробітництво, як правило, оформлюється двосторонніми міждержавними угодами, які можуть передбачати: надання фінансування у формі фінансової допомоги, грантів, пільгових кредитів; узгодження конкретного напрямку фінансової політики; координацію окремих її інструментів, зокрема, узгодженого регулювання процентних ставок, спільної девальвації або ревальвації національних валют, встановлення єдиних обмежень на фінансові операції тощо.

Традиційною багатосторонньою формою міжрегіональної фінансової співпраці є співробітництво на рівні міжнародних фінансово-кредитних установ, які особливо важливу роль відіграють при вирішенні фінансових проблем країн, що розвиваються. Сьогодні у світі сформувалася розгалужена система таких інституцій, яка включає: міжнародні фінансово-кредитні організації широкого профілю, які розробляють рекомендації щодо удосконалення фінансової, монетарної, кредитної та валютної політики країн-членів (Міжнародний валютний фонд, група Світового банку); міжнародні організації, які розробляють стандарти банківської діяльності та нагляду, встановлюють вимоги щодо прозорості фінансових операцій (Банк міжнародних розрахунків, Базельський комітет з питань банківського нагляду, Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням «брудних» грошей); міжнародні установи, які розробляють стандарти бухгалтерського обліку та аудиту у сфері фінансової діяльності (Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, Міжнародна федерація бухгалтерів); міжнародні інституції, сфера діяльності яких має галузеву спрямованість (Міжнародна асоціація органів нагляду за страховою діяльністю, Міжнародна організація комісій з цінних паперів, Базельський комітет з платіжних систем і розрахунків, Постійний комітет із євровалют тощо).

Необхідність розвитку міжрегіонального співробітництва у формі створення глобальних механізмів забезпечення фінансової стабільності актуалізувалася у зв'язку із загостренням проблеми фінансової стабільності, зростанням частоти, ймовірності настання та масштабів прояву фінансових криз на національному, регіональному та глобальному рівнях. У результаті створено глобальні ініціативи, діяльність яких спрямована на укріплення світової фінансової архітектури та досягнення глобальної фінансової стабільності. Так, з кінця 90-х рр. функціонує Велика двадцятка (G-20), а з 2008 р. – Рада з фінансової стабільності.

Останнім часом в умовах інтенсифікації процесів регіональної інтеграції швидкими темпами розвивається міжрегіональне інтеграційне співробітництво у валютно-фінансовій сфері, у результаті чого у світі формуються регіональні валютні зони. Крім того, на рівні регіонів

світового господарства глобальна криза активізувала створення регіональних фінансових ініціатив – міждержавних механізмів з фінансової стабілізації. Зазначені валютно-фінансові утворення є відносно новими формами прояву процесів регіоналізації. З урахуванням поглиблення та поширення процесів регіональної інтеграції, з одного боку, та підвищення ступеня нестабільності світового фінансового середовища, з іншого боку, роль та значення вказаних напрямів міжрегіонального співробітництва макро- та мегарегіонів у фінансовій сфері буде зростати.

3.2. Фінансові механізми міжрегіональної інтеграційної взаємодії

Важливою умовою ефективного розвитку міжрегіонального співробітництва на всіх його рівнях є стабільний стан економіки регіонів, що розвивають співпрацю. Глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. та її наслідки довели, що серйозною загрозою стабільного економічного розвитку країн, їх регіональних об'єднань і світу в цілому є фінансові дисбаланси. Причому, враховуючи зростаючу ймовірність виникнення та масштаби фінансових загроз, а також глобальний характер чинників, що викликають розвиток криз, їх врегулювання часто знаходиться поза межами можливостей національної фінансової політики. Перетворення завдання фінансової стабілізації на спільну проблему країн та регіонів світу вимагало посилення координації між національними регулюючими інститутами у цій сфері, що втілюється у формуванні розгалуженої системи міжнародних інституцій.

Водночас, незважаючи на наявність достатньо розвинутої мережі міжнародних фінансово-кредитних установ (МВФ, група Світового банку, БМР, Базельський комітет, Група G-20 тощо), самих глобальних механізмів виявилось недостатньо для вирішення специфічних фінансово-економічних проблем того чи іншого регіону. Активізація процесів регіональної інтеграції проявляється не тільки у торговельній, але й у фінансовій сфері і викликає необхідність заснування багатосторонніх фінансових механізмів на рівні регіонів.

Питання функціонування окремих регіональних фінансових механізмів, історії їх утворення та результатів роботи досліджуються, передусім, спеціалістами міжнародних фінансових установ [18-20]. Разом з тим, відсутнім є комплексний погляд на роль регіональних фінансових механізмів у глобальній фінансовій архітектурі та переваги, що отримують від їх впровадження країни-члени. Усі вищезазначені питання актуалізують необхідність визначення передумов створення регіональних фінансових механізмів; дослідження специфіки діяльності та порівняння найбільш впливових регіональних фінансових ініціатив сучасності; визначення переваг створення регіональних фінансових механізмів та

напрямів узгодження їх діяльності з іншими складовими глобальної мережі фінансової безпеки.

Однією з причин розробки фінансових механізмів на регіональному рівні стало невдоволення багатьох країн щодо результатів діяльності міжнародних фінансово-кредитних установ. По-перше, ці установи зазвичай пропонують країнам досить стандартні механізми врегулювання фінансових протиріч і криз без необхідного врахування регіональних особливостей. По-друге, міжнародним фінансовим інститутам стає все важче впоратися з покладеними на них завданнями. Перегрупування сил між економічними центрами світу і вільний перелив капіталу з країни в країну з використанням нових комунікаційних технологій можуть дестабілізувати світові, регіональні та національні фінансові ринки, оскільки регулювання таких великих потоків капіталу є дуже складним. По-третє, ці установи часто неспроможні у повному обсязі здійснювати фінансування країн, що переживають кризу, тим більше, що нарощування капіталу цих установ є тривалим і складним процесом. Тому альтернативним напрямом ефективного розв'язання фінансових проблем, специфічних для конкретного регіону, запобігання регіональним фінансовим кризам та досягнення стабільності фінансового розвитку є створення регіональних фінансових механізмів.

У науковій літературі регіональні фінансові механізми також називають регіональними фінансовими ініціативами [21] або «страховими мережами» (safety nets) [19]. Створення регіональних фінансових ініціатив обумовлене прагненням регіональних інтеграційних об'єднань мати власні гнучкі інструменти антикризового регулювання. Зазвичай регіональні фінансові механізми виконують завдання підтримки рівноваги платіжних балансів і бюджетів країн-учасниць та подолання наслідків кризи. Висока швидкість розвитку і вагомі результати діяльності окремих регіональних фінансових механізмів призвели до значного зростання їх ваги у глобальній фінансовій архітектурі та глобальній страховій мережі. Відтак, сучасна глобальна страхова мережа набуває вигляду чотирирівневої структури, яка включає: 1) національні резерви; 2) двосторонні свопи; 3) регіональні фінансові механізми; 4) МВФ.

Причини створення регіональних фінансових механізмів у кожному конкретному випадку значно варіювалися, починаючи від невдоволення функціонуванням сучасної глобальної фінансової архітектури і міжнародних фінансово-кредитних установ і закінчуючи потребою у залученні значних фінансових ресурсів на регіональному рівні.

Сьогодні відповідні фінансові механізми діють практично у всіх регіонах світу, зокрема, найбільш розвинутими є наступні регіональні ініціативи:

– Арабський валютний фонд (AMF) (Алжир, Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Йорданія, Ірак, Ємен, Катар, Коморські Острови, Кувейт, Ліван,

Лівія, Мавританія, Марокко, ОАЕ, Оман, Держава Палестина, Саудівська Аравія, Сирія, Сомалі, Судан, Туніс);

– Багатостороння Чіангмайська ініціатива (CMIM) (Бруней, В'єтнам, Гонконг, Індонезія, Камбоджа, Китайська Народна Республіка, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Південна Корея, Японія);

– Європейський стабілізаційний механізм (ESM) (країни Єврозони);

– Латиноамериканський резервний фонд (FLAR) (Болівія, Венесуела, Колумбія, Коста-Ріка, Перу, Уругвай, Еквадор);

– Північноамериканська рамкова угода (NAFA) (Канада, Мексика, США);

– Південно-Азійська асоціація регіонального співробітництва (SAARC) (Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдіви, Непал, Пакистан, Шрі Ланка);

– Пул валютних резервів країн БРІКС (CRA) (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка);

– Євразійський фонд стабілізації та розвитку (Вірменія, Білорусія, Казахстан, Киргизстан, Росія і Таджикистан).

Найстаріші регіональні фінансові механізми, що діють сьогодні, почали створюватися близько 40 років тому арабськими (Арабський валютний фонд) та латиноамериканськими країнами (Латиноамериканський резервний фонд). Наймолодші регіональні фінансові механізми створені європейськими країнами (Європейський стабілізаційний механізм) та країнами БРІКС (Пул валютних резервів). Ставлячи перед собою приблизно однакові завдання, сучасні регіональні фінансові механізми тим не менш значно різняться з точки зору змістової наповненості їх функціонування та використовуваних інструментів, як це відображено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Регіональні фінансові ініціативи

Регіональний фінансовий механізм	Рік заснування, кількість країн-членів	Головні завдання	Зміст механізму та його фінансові інструменти
Арабський валютний фонд	1976 р. (22)	Коригування і гармонізація платежів країн-учасниць; боротьба з платіжними обмеженнями між членами Фонду; покращення монетарної взаємодії; сприяння розвитку арабських фінансових ринків; розвиток торговельних відносин всередині Ліги арабських держав.	1) фінансування дефіциту державного бюджету країн-учасниць; 2) резервування коштів під секторальні реформи.
Латиноамериканський резервний фонд	1978 р. (7)	Підтримка платіжних балансів країн-учасниць шляхом надання кредитів та/або гарантій по кредитах; покращення умов для	Багатосторонній своп-механізм: 1) розпорядження частиною валютних

		міжнародного інвестування резервів країнами-учасницями; сприяння гармонізації валютних курсів, грошово-кредитної і фінансової політик країн-учасниць.	резервів країн-учасниць; 2) стимулювання впровадження умовних кредитних ліній для обмеження чутливості економік, що розвиваються до фінансових криз.
Південно-Азійська асоціація регіонального співробітництва	1985 р. (8)	Забезпечення співпраці країн-членів у соціально-економічній сфері.	Система двосторонніх своп угод
Північноамериканська рамкова угода	1994 р. (3)	Паралельна фінансова угода до Північноамериканської угоди про вільну торгівлю.	Тристороння своп угода
Багатостороння Чіангмайська ініціатива	2009 р. (14)	Підтримка золотовалютних резервів країн і сприяння роботі інших регіональних фінансових механізмів та організацій на кшталт МВФ.	Система багатосторонніх свопів
Євразійський фонд стабілізації та розвитку (до 2015 р. – Антикризисний фонд ЄврАзЕС)	2009 р. (6)	Сприяння державам-учасницям у забезпеченні довгострокової економічної і фінансової стабільності і розвиток економічної інтеграції між ними.	1) фінансові кредити; 2) інвестиційні кредити; 3) гранти з частки чистого прибутку ЕФСР для фінансування державних програм у соціальній сфері.
Європейський стабілізаційний механізм	2012 р. (19)	Надання фінансової підтримки країнам єврозони у разі фінансових труднощів.	1) стабілізаційний кредит в рамках макроекономічної адаптаційної програми (суверенна позика); 2) програма банківської рекапіталізації; 3) превентивна фінансова допомога; 4) первинна ринкова допомога; 5) вторинна ринкова допомога.
Пул валютних резервів країн БРІКС	2014 р. (5)	Запобігання або подолання короткострокових криз платіжного балансу шляхом укладення валютних свопів між центральними банками держав-учасниць.	Система двосторонніх своп угод

Примітка. Складено автором на основі джерел [18, 19, 22, 23]

Інструменти взаємодії між учасниками регіональних фінансових механізмів можуть варіювати від більш простих форм фінансування у

вигляді кредитування, надання грантів та фінансової допомоги і укладання двосторонніх своп-угод до створення системи багатосторонніх свопів.

За кількістю країн-учасниць існуючі регіональні фінансові механізми також значно різняться. Найбільш чисельним наразі є Арабський валютний фонд, найменшою за кількістю учасників є Північноамериканська рамкова угода.

Розмір країн, що формують регіональні фінансові механізми, може також варіювати. Так, Латиноамериканський резервний фонд представляє собою невелике тісне співтовариство, що включає сім малих та середніх за розміром економіки країн, які пов'язані міцними соціально-культурними та економічними зв'язками та широким спектром спільних економічних інтересів. Крім створення власне ЛАРФ, ці країни за останні 60 років спромоглися впровадити механізми клірингу за внутрішньорегіональними розрахунками та заснувати два банки розвитку.

Більше того, членами навіть одної регіональної фінансової ініціативи можуть бути різні за розміром країни. Зокрема, з 14 країн, що формують Чіангмайську ініціативу, на частку Китаю, Гонконгу та Японії припадає 64% фінансових внесків до АСЕАН + 3, що відображає значну вагу економіки цих країн. Враховуючи розмір зазначених країн, вони виступають переважно у якості донорів, а не позичальників. Водночас, частка їх квот підкреслює важливу функцію регіональних фінансових механізмів як засобу управління регіональними вторинними ефектами і врегулювання наслідків проблем, що виникли поза межами регіону. Використання можливостей регіонального фінансового механізму дозволяє зрівноважити внутрішні регіональні торговельні та інвестиційні потоки, що виникли внаслідок проблем у малих та середніх країнах, а відтак, - досягти стабільності регіонального розвитку.

Іншою перевагою, що отримують країни від створення регіональних фінансових механізмів, є зростання можливостей отримання ними доступу до більш дешевих фінансових ресурсів. Так, Латиноамериканський резервний фонд має більш високий кредитний рейтинг порівняно з окремими країнами-членами, завдяки чому може залучати на фінансових ринках кошти за більш низькими цінами та розподіляти отримані ресурси у відповідності до регіональних потреб і пріоритетів.

В процесі функціонування регіональних фінансових механізмів їх завдання та функції часто перетинаються із напрямками діяльності міжнародних фінансово-кредитних установ, зокрема, МВФ. З метою підвищення ефективності глобальної страхової мережі необхідним є більш чітке узгодження діяльності МВФ та регіональних фінансових механізмів і розподіл повноважень між ними. Так, зважаючи на відносно невеликий розмір фінансових ресурсів, якими розпоряджуються регіональні фінансові механізми, їм доцільно діяти до розгортання кризи або на початкових її етапах, коли витрати на реалізацію антикризових заходів є меншими. Для

цього в рамках регіональних фінансових ініціатив необхідним є, з одного боку, розвиток систем раннього попередження фінансових криз, а з іншого – укріплення їх технічного потенціалу, у тому числі їх можливостей здійснювати моніторинг та оцінку результатів реалізації антикризових заходів в країнах-учасниках. Нарешті, коли масштаби кризи є незначними, антикризове регулювання на рівні регіональних фінансових ініціатив може виявитися цілком достатнім. Однак врегулювання системних криз загальнорегіонального характеру може потребувати спільних дій регіональних фінансових механізмів та міжнародних фінансових установ. Впровадження програми МВФ може потребувати більше часу і має застосовуватися за умов невідомості заходів, реалізованих регіональними механізмами.

Крім того, регіональним фінансовим механізмам доцільно зосередитись на підтримці відносно невеликих країн, які не відчувають постійної потреби у фінансуванні і економічні кризи у яких не справлятимуть помітного впливу на економіку відповідного регіону або світове господарство в цілому. З іншого боку, МВФ спроможний працювати з великими країнами, реалізація антикризових заходів в яких є більш витратною і фінансові дисбаланси в яких можуть суттєво вплинути на світову фінансову архітектуру.

Отже, завдяки регіональним фінансовим механізмам як форми міжрегіональної взаємодії на рівні макрорегіонів з'являється можливість отримання значного синергетичного ефекту від антикризового регулювання відразу на двох рівнях: регіональному (через антикризові інструменти регіональних фінансових ініціатив) та глобальному (через відповідні програми міжнародних фінансово-кредитних установ, зокрема, МВФ). Оптимальним напрямом укріплення глобальної фінансової стабільності є подальший розвиток у структурі глобальної фінансової архітектури регіональної складової у вигляді регіональних фінансових ініціатив і активізація взаємодії між глобальними та регіональними фінансовими механізмами. Вже існуючі регіональні фінансові механізми довели свою необхідність як з точки зору їх сприяння розвитку інтеграційної взаємодії в регіонах світу, так і з позиції їх ролі у антикризовому регулюванні фінансових дисбалансів країн.

3.3. Регіональні валютні зони як форма прояву процесів регіональної інтеграції

Формування регіональних інтеграційних об'єднань є однією з об'єктивних тенденцій розвитку сучасних міжнародних економічних відносин. Складовою частиною регіональної інтеграції є валютно-фінансова інтеграція, якій у системі світогосподарських зв'язків належить особливе місце. Це обумовлено тим, що, по-перше, валютно-фінансова

інтеграція виступає невід'ємною частиною регіональної інтеграції в цілому, в основі якої лежить інтеграція виробництва; по-друге, регіональна валютно-фінансова інтеграція є підсистемою світової валютної системи. Виступаючи наслідком посилення взаємозалежності економік інтегрованих країн, інтернаціоналізації господарського життя, валютна інтеграція одночасно є передумовою поглиблення економічної інтеграції, оскільки передбачає ліквідацію обмежень валютного і фінансового характеру, що заважають найбільш повному переплетенню ринків, які інтегруються. В процесі валютної інтеграції створюється специфічний валютний механізм на міждержавній основі, формуються регіональні угруповання з метою колективного регулювання валютних відносин. Активізація процесів регіональної валютної інтеграції останнім часом також пояснюється прагненням країн подолати негативний вплив фінансової глобалізації та зміцнити свої позиції на світових ринках. Зважаючи на те, що у процесі регіональної валютної інтеграції переважно залучені окремі країни, тобто макрорегіони, ці процеси можна розглядати як один з проявів та одночасно результат міжрегіонального співробітництва у валютно-фінансовій сфері.

Ідеї об'єднання грошових і валютних систем країн, що належать до одного регіону, особливого поширення набули на території Європи. Так, питання використання загальних грошей народами Європи піднімало чимало полководців, вчених і мислителів, починаючи з Олександра Македонського і римського імператора Августа. У середньовічній Європі вже були спроби ввести загальну валюту. У 1392 р. північно-німецькі міста уклали монетарний союз і почали карбувати загальну монету. У XIX столітті ідею створення загальноєвропейських грошей висували Наполеон Бонапарт і Віктор Гюго. Практичні варіанти реалізації цієї ідеї з'явилися у другій половині XIX століття. Швидкий розвиток капіталізму і інтернаціоналізація господарства підштовхували європейські країни до об'єднання грошових систем. У 1865 р. Франція, Бельгія, Італія і Швейцарія заснували Латинський монетарний союз, на території якого до оплати приймалися будь-які грошові знаки країн-учасниць. Створений слідом за ним у 1873 р. Скандинавський монетарний союз (до нього увійшли Швеція, Норвегія і Данія) передбачав введення спільної грошової одиниці – золотої крони – і карбування золотих і срібних монет єдиної ваги і проби. У Скандинавському монетарному союзі допускався вільний обіг монет і банкнот одних країн на території інших, а пізніше була введена уніфікована крона із золотим вмістом в 0,4 грама чистого золота.

У XX столітті валютні об'єднання приймають форму валютних блоків і валютних зон. Після Першої світової війни в світі був встановлений золотодевізний стандарт, що стало передумовою для утворення валютних блоків. Валютний блок розглядається як угруповання країн, залежних в економічному, валютному і фінансовому відношенні від держави, яка

очолює блок, диктує їм єдину політику в сфері міжнародних відносин і використовує їх як привілейований ринок збуту або джерело дешевої сировини [4, с.28]. Цей тип валютного об'єднання ґрунтується на валютно-економічному домінуванні держави, яка очолює блок, через прикріплення до її валюти валют інших країн-учасниць блоку [5, с.71]. Валютний блок як угруповання країн мав ряд особливостей: курс валют всіх країн блоку прикріплювався до валюти країни, яка очолює блок; міжнародні розрахунки країн-членів здійснювалися у валюті країни-лідера; валютні резерви країн-учасниць зберігалися в країні-лідері.

У період функціонування золотостандарту утворилося три валютних блоки: 1) стерлінговий (створений в 1931 р., об'єднував країни Британської співдружності держав, за винятком Канади і Ньюфаундленду, а також Гонконг, Єгипет, Ірак, Португалію, Данію, Норвегію, Швецію, Фінляндію, Японію, Грецію і Іран); 2) доларовий (створений в 1933 р., включав Канаду і країни Центральної і Південної Америки і очолювався США); 3) золотий (створений в 1933 р., об'єднував Францію, Бельгію, Нідерланди, Швейцарію, Італію, Чехословаччину і Польщу). Принциповою відмінністю валютного блоку від інших форм валютних об'єднань була наявність держави-лідера, яка здійснювала централізоване регулювання валютно-фінансових і загальноекономічних відносин в рамках блоку. Під час Другої світової війни всі валютні блоки перестали існувати.

Валютними угрупованнями більш високого порядку в порівнянні з валютними блоками стали валютні зони, які утворилися під час і після Другої світової війни з метою проведення узгодженої політики в сфері міжнародних валютних відносин. У зазначений період з'явилося шість основних валютних зон: британського фунта стерлінгів; долара США; французького франка; португальського ескудо; іспанської песети; голландського гульдена. Найбільшими валютними зонами були стерлінгова, доларова і зона франка.

Валютна зона представляє собою об'єднання групи держав, які дотримуються правил взаємних валютних відносин і визнають за валютою провідної країни визначальну роль у розрахунках між країнами зони і рештою країн. Основними особливостями валютної зони є наступні: провідна валюта використовується як платіжний засіб і як резервний засіб, за допомогою цієї валюти здійснюються зовнішні платежі, допускається вільне переміщення валют з однієї країни в іншу.

У валютну зону могли об'єднуватися кілька країн, які були суттєво диференційованими за рівнем економічного розвитку. Таке об'єднання було засноване на існуванні тісних економічних зв'язків і політичної залежності між домінуючою державою і країнами-учасницями зони. Як і у випадку валютних блоків, основні вигоди у виробничій, торговельній та фінансовій сферах від участі у валютних зонах отримували країни, що їх очолювали, забезпечуючи доступ до джерел сировини і ринків збуту інших

країн, що входять у валютну зону, а також закріплюючи свій вплив і свої позиції на світових фінансових ринках через розширення зони функціонування національної валюти.

Таким чином, валютні блоки і валютні зони були початковими формами регіональної валютної інтеграції і ґрунтувалися на домінуванні країн, які очолюють такі об'єднання. В даний час регіональна валютна інтеграція виходить на якісно новий рівень розвитку, що вимагає більш глибокого осмислення її сутності та форм прояву.

У вітчизняній науковій літературі термін «валютна інтеграція» використовується вже кілька десятиліть. При цьому валютна інтеграція визначається як об'єктивно обумовлений процес створення (за активного сприяння держав-учасниць) регіональних зон, в межах яких забезпечується відносно стабільне співвідношення курсів валют, спільне регулювання валютних взаємозв'язків країн-учасниць і єдина валютна політика щодо третіх країн [5, 6].

Валютна інтеграція також розглядається як процес координації валютної політики, формування наднаціонального механізму валютного регулювання, створення міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій [7]. Це визначення є більш загальним, оскільки крім регіонального рівня воно охоплює наднаціональний і глобальний рівні узгодження валютної і монетарної політики.

Регіональна валютна інтеграція у більш конкретному визначенні розглядається як стадія регіональної економічної інтеграції, яка є об'єднанням двох і більше держав у регіональні інтеграційні угруповання з введенням нової єдиної валюти, координацією грошово-кредитної і валютної політики і створенням наднаціональних механізмів валютного регулювання. Регіональна валютна інтеграція – це процес удосконалення фінансових відносин і підвищення ефективності грошового обігу і фінансового менеджменту в усіх ланках господарського і державного управління внаслідок введення єдиної валюти [8].

На наш погляд, таке визначення є досить вузьким, оскільки введення нової єдиної валюти не є обов'язковою ознакою регіональної валютної інтеграції. Інтеграція країн у валютній сфері може розвиватися також на основі спільного використання валюти однієї з них зі збереженням національних валют інших країн-учасниць (механізм спільної валюти), створення нової спільної валюти (а не єдиної) або вільного обігу на території всього об'єднання валют усіх країн-учасниць.

Валютну інтеграцію як складовий елемент економічної інтеграції розглядають у контексті послідовності декількох основних етапів організації валютних відносин, а саме: 1) гармонізації (зближення і взаємної адаптації національних економік і валютних систем); 2) координації (узгодження цілей валютної політики); 3) уніфікації (проведення єдиної валютної політики) [9].

Розвиток інтеграційних процесів у валютній сфері передбачає високий ступінь координації головних аспектів економічної політики країн-членів інтеграційного об'єднання. Матеріальною основою узгодження цілей та інструментів державного регулювання економіки служить вирівнювання економічних показників і зближення рівнів економічного розвитку країн. Таким чином, однією з умов розвитку регіональної валютної інтеграції є економічна конвергенція, під якою розуміється тісна координація макроекономічних політик і зближення економічних показників на базі їх загального покращення.

Слід зазначити, що для позначення інтеграційних валютних об'єднань в сучасній науковій літературі часто застосовується термін «валютна зона». Однак сучасне трактування цього поняття суттєво відрізняється від визначення валютної зони, розглянутого вище.

В даний час валютна зона розглядається як група з двох або більше держав із закритими грошовими зв'язками, які можуть виникнути на основі трьох основних форм інтеграції:

1. Валютна інтеграція (передбачає взаємну стабілізацію обмінних курсів національних валют, яка може бути досягнута через перехід до офіційної доларизації, впровадження спільної валюти або прив'язку до якірної валюти).

2. Інтеграція фінансових ринків (включає зняття обмежень на рух капіталу між країнами і об'єднання національних фінансових ринків).

3. Політична інтеграція (передбачає злиття урядових установ і уніфікацію державного регулювання з метою розробки та реалізації спільної монетарної і валютної політики) [10, с.301].

Валютна зона може виникнути завдяки будь-якій з трьох перерахованих форм інтеграції або їх комбінації. Типи валютних зон можуть варіювати від вільних асоціацій з роздільним грошовим регулюванням до об'єднань із загальною або єдиною валютою. Для окремо взятої країни ухвалення рішення про входження в валютну зону будь-якого типу залежить від співвідношення потенційних переваг і недоліків приєднання до зони.

Кожен тип валютної зони має певні переваги. Так, валютна інтеграція дозволяє збільшити корисність грошей як засобу обігу за рахунок зниження трансакційних витрат; як засобу заощадження за рахунок усунення валютного ризику і економії на його хеджуванні. Інтеграція фінансових ринків стимулює зростання реального добробуту завдяки підвищенню ефективності фінансового посередництва. Політична інтеграція збільшує впливовість грошово-кредитної і валютної політики, а також дає можливість економії валютних резервів. Основним недоліком валютної зони для окремо взятої країни є зниження її грошово-кредитної незалежності.

Таким чином, сучасне значення терміна «валютна зона» є більш широким, що охоплює різні типи регіональних валютних об'єднань. Теоретичною концепцією, що пояснює формування окремих типів валютних об'єднань, є теорія оптимальних валютних зон, розроблена Р. Манделлом. Дана теорія в якості центрального ставить питання, за яких обставин для певної кількості регіонів доцільно відмовитися від монетарного суверенітету на користь загальної (єдиної) валюти. Основною умовою створення валютної зони Р. Манделл вважає високий рівень мобільності праці. Він визначає валютну зону як групу регіонів, серед яких схильність до міграції є досить високою, щоб забезпечити повну зайнятість, коли один з регіонів переживає асиметричний шок [11]. Пізніше Р. Маккіннон і П. Кенен розвинули теорію Р. Манделла, встановивши додаткові критерії оптимальності валютної зони: мобільність капіталу, регіональна спеціалізація, загальна система податків, субсидій та фінансової допомоги [12].

Вивчення теоретичних підходів зарубіжних вчених до формування оптимальних валютних зон дозволяє виділити критерії, на основі яких країна може прийняти рішення про приєднання чи неприєднання до валютної угруповання. Так, створення валютної зони в різних формах може бути доцільним, якщо країни ставлять перед собою наступні цілі:

- зменшення витрат, пов'язаних з емісією та підтримкою національної валюти;
- досягнення рівня інфляції, встановленого у валютній зоні;
- розвиток автоматичного механізму підтримки грошово-кредитної і фінансової дисципліни;
- зменшення трансакційних витрат у торгівлі з країнами-партнерами;
- зменшення негативних наслідків валютно-фінансових криз шляхом розподілу ризику між країнами-учасниками зони;
- отримання можливості брати більш активну і рівноправну участь на фінансовому ринку валютної зони;
- подальший розвиток інтеграційних процесів між членами валютної зони.

Разом з тим, приєднання до валютної зони є недоцільним у наступних випадках:

- для досягнення рівня інфляції, відмінного від рівня інфляції у валютній зоні;
- у разі, коли велика країна ставить за мету обмежити доступ інших країн до використання переваг позитивного ефекту масштабу, який досягається в рамках великої валютної зони, або існує небезпека того, що приєднання іншої валюти до валютної зони зробить проведення національної макроекономічної політики складнішим;
- з метою використання валютного курсу як інструменту регулювання ринку праці для підвищення або зниження заробітної плати;

- для збереження доходу у вигляді сеньйоражу від використання національних грошей у якості міжнародного платіжного засобу (особливо це стосується великих країн);

- з метою фінансування державних витрат за рахунок грошової експансії;

- у зв'язку з тим, що монетарна інтеграція з іншими країнами значно знизить рівень національного суверенітету, в тому числі, зменшить незалежність грошово-кредитної політики;

- в умовах, коли в країні недостатньо розвинені механізми підтримки фіксованого курсу на встановленому рівні;

- у разі, якщо інші країни валютної зони є біднішими і очікують від більш розвинених країн істотної фінансової допомоги;

- у разі неприйняття країною умов інтеграції, передбачених у валютній зоні, таких як загальні стандарти, єдина міграційна політика, єдине трудове та податкове законодавство тощо.

Створення валютного союзу найчастіше розглядається як вищий етап розвитку процесу економічної інтеграції [6, 8]. Однак існує думка, що валютні зони можуть формуватися без проходження країнами всіх попередніх етапів інтеграції і офіційного затвердження економічного і політичного союзу. На наш погляд, залежність валютної інтеграції від досягнутого рівня розвитку загальноекономічної інтеграції визначається конкретним типом регіонального валютного об'єднання.

У науковій літературі систематизація валютних об'єднань здійснюється на основі виділення наступних валютних угруповань:

1. Одностороннє рішення країни про заміну національної грошової одиниці валютою іншої країни.

2. Взаємна угода між державами про перехід на грошову одиницю однієї з них.

3. Взаємна угода між державами про використання їх національних грошових одиниць як законного платіжного засобу на території кожної з них.

4. Об'єднання з колективною розрахунковою одиницею, яка існує одночасно з національними грошима держав-членів і використовується, переважно, для зовнішніх розрахунків.

5. Економічний і валютний союз з єдиною валютою, яка замінює національні грошові одиниці країн-членів [6].

У цьому контексті необхідно зазначити, що регіональна валютна інтеграція, особливо на початковій стадії розвитку, не обов'язково ґрунтується на використанні загальної або єдиної валюти. У зв'язку з цим, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку світового господарства доцільно виділяти такі форми регіональної валютної інтеграції:

1. Узгодження і координація окремих напрямків, форм і інструментів грошово-кредитного та валютного регулювання (на двосторонній або багатосторонній основі).

2. Введення в одній країні грошової одиниці іншої держави в якості законного платіжного засобу (офіційна чи напівофіційна доларизація, яка може реалізовуватися як в односторонньому порядку, так і на основі укладення офіційної угоди з країною-емітентом).

3. Створення валютних (грошових) союзів з використанням паралельно з національними валютами країн-учасниць спільної валюти (спеціально створеної нової розрахункової одиниці, валюти однієї з держав-членів або однієї зі світових валют).

4. Створення валютних (грошових) союзів з паралельним використанням національних валют країн-учасниць як законних платіжних засобів на території всього об'єднання.

5. Створення валютних (грошових) союзів з вилученням національних валют країн-учасниць і використанням єдиної валюти.

Перші два типи валютних об'єднань можуть існувати навіть при відсутності тісних інтеграційних зв'язків між країнами. Для формування валютних зон третього і четвертого типів проходження попередніх стадій інтеграції (зони вільної торгівлі, митного союзу, єдиного ринку) є бажаним, проте вони можуть існувати і самотійно. Тільки створення валютного союзу з введенням єдиної валюти вимагає проходження всіх етапів економічної інтеграції та виконання певних критеріїв конвергенції національних економік.

На початкових етапах розвитку інтеграційних процесів у валютній сфері здійснюється міждержавне співробітництво з валютно-фінансових питань, яке, як правило, має двосторонній (рідше – багатосторонній) характер і оформлюється міждержавними угодами. Двосторонні валютні угоди можуть укладатися як на основі узгодження всіх основних форм проведення валютної політики, так і координації окремих її інструментів (загального управління валютними резервами, узгодженого регулювання процентних ставок, спільної девальвації або ревальвації валют, встановлення єдиних валютних обмежень).

Достатньо ефективною формою розвитку валютної інтеграції на рівні окремих країн, яка дозволяє встановлювати більш довгострокові міждержавні відносини і сприяє подальшому поглибленню економічної інтеграції, є офіційна доларизація. Офіційна (повна) доларизація має місце при відмові держави від емісії національних грошей і використанні у якості законного платіжного засобу іноземної валюти (найчастіше долара США або іншої світової валюти).

Впровадження доларизації може відбуватися з оформленням офіційної угоди між країнами або без нього. Так, Панама і Ліберія використовують доларизацію без підписання офіційної угоди з США.

Незалежно від способу, яким країна вводить доларизацію, вона втрачає можливість регулювати грошову пропозицію, валютний курс і процентну ставку, і всі повноваження здійснення монетарної політики переходять до центрального банку країни-емітента валюти доларизації.

З економічної точки зору вибір на користь офіційної доларизації доцільний лише тоді, коли переваги від її впровадження переважають над її витратами. Впровадження офіційної доларизації може мати наступні позитивні наслідки для доларизованої країни:

- відбувається зниження рівня інфляції і процентної ставки, підвищення рівня зайнятості та прискорення економічного зростання;
- доларизація дозволяє запобігати валютним кризам та кризам платіжного балансу. За відсутності національної валюти неможливе її різке знецінення або неочікуваний відтік капіталу через ризик девальвації;
- зниження вартості операцій і гарантія стабільності доларових цін забезпечують більш тісну інтеграцію з глобальною економікою і економікою країни-емітента;
- приймаючи доларизацію і повністю відмовляючись від можливості інфляційного фінансування, країни створюють стабільну базу функціонування фінансових установ і позитивний клімат для внутрішнього та зовнішнього інвестування;
- доларизація підвищує бюджетну дисципліну. З одного боку, неможливість здійснення додаткової емісії в умовах доларизації зменшує загрозу зростання рівня інфляції. З іншого боку, позбавлений права емісії, уряд буде шукати більш ефективних засобів фінансування бюджетного дефіциту;
- стан державних фінансів покращується внаслідок зменшення витрат на зовнішні запозичення уряду через зниження валютних ризиків.

Водночас, економіка країни може певним чином постраждати внаслідок відмови від грошово-кредитного суверенітету, зокрема, можуть мати місце наступні негативні наслідки офіційної доларизації:

- втрата можливості проведення незалежної грошово-кредитної та валютної політики, у тому числі можливості використання кредитів центрального банку для підвищення ліквідності банківського сектора у надзвичайних випадках. При цьому єдиним (або основним) інструментом регулювання економіки стає бюджетна політика, що значно зменшує здатність країни протидіяти економічним шокам;
- неотримання урядом сеньйоражу;
- країни часто не бажають відмовлятися від власної національної валюти як символу державності, особливо на користь валюти іншої країни. Тому на практиці впровадження офіційної доларизації може супроводжуватись достатньо сильною політичною протидією;
- центральний банк країни-емітента може приймати рішення, що не відповідають конкретній економічній ситуації у доларизованій економіці;

- доларизація позбавляє уряд важливого інструменту врівноваження державного бюджету. В умовах зростання дефіциту бюджету уряду необхідно мати змогу проводити власну монетарну політику, зокрема, здійснювати додаткову емісію з метою фінансування бюджетного дефіциту.

Країна, грошова одиниця якої впроваджується в якості валюти доларизації, також отримує суттєві вигоди, а саме:

- країна отримує додатковий сеньйораж від зростання грошової бази;
- країна отримує переваги у зовнішній торгівлі: по-перше, зменшуються витрати на встановлення та здійснення зовнішньоекономічних зв'язків із доларизованою країною; по-друге, доларизована країна не зможе більше проводити девальвацію власної валюти для отримання цінових переваг при здійсненні експорту;

- розширення зони функціонування національної валюти є вигідним для країни, оскільки дозволить запобігти її витісненню з позицій найбільш використовуваних валют.

Для країни-емітента ризик впровадження власної валюти в економіку іншої країни полягає в тому, що доларизована країна може намагатися здійснювати тиск на центральний банк країни-емітента для проведення монетарної, валютної та інших напрямів економічної політики, що суперечить її цілям. Політичні ризики будуть тим вищими, а тиск – тим більш значним, якщо він виходитиме від великого торговельного партнера країни-емітента. Можливі також випадки, коли погіршення економічної ситуації в доларизованій країні буде справляти негативний вплив на економіку країни-емітента. Так, безконтрольне використання доларової маси за кордоном може знижувати ефективність грошово-кредитної політики Федеральної Резервної Системи США.

Останнім часом відзначається тенденція до збільшення кількості офіційно доларизованих країн. Якщо наприкінці 90-х рр. XX ст. її використовували тільки 6 країн, то на початку XXI ст. тільки долар США у якості законного платіжного засобу використовували 12 країн, серед яких Панама, Ель-Сальвадор, Мікронезія, Пуерто-Ріко, Палау, Гуам, Віргінські острови, Маршаллові острови тощо. Зазвичай в якості найбільш ймовірних претендентів на введення долара США у законний внутрішній обіг розглядаються країни, тісно інтегровані з США в плані торгівлі та фінансових відносин (перш за все, країни Латинської Америки). З іншого боку, доларизація може також ефективно використовуватися країнами, що розвиваються, які постійно стикаються зі змінами в русі капіталу, проте не обов'язково є тісно інтегрованими з США. Для цих країн, чим ширше долар США вже використовується на їх товарних і фінансових ринках, тим менше залишається переваг від збереження власної валюти.

З огляду на останні зміни в кошику світових валют, у майбутньому, швидше за все, відбудеться певна переорієнтація доларизованих країн з

долара США на інші світові валюти, зокрема, буде спостерігатися більш активне використання євро як законного платіжного засобу в країнах за межами Європейського Економічного і Валютного Союзу.

Більш високою формою організації валютних зон є валютні союзи. У найбільш загальному значенні валютний союз розглядається як один з типів міжнародних валютних систем, представлений групою країн, які встановили межі взаємних коливань курсів своїх національних валют і використовують однакові інструменти валютного регулювання [9].

Характерними ознаками валютного союзу є постійна фіксація валютних курсів, логічним (але не обов'язковим) завершенням якої є введення єдиної валюти; наявність розвиненої інституційної інфраструктури та єдиного центрального банку союзу; вільний рух капіталу між країнами-учасниками валютного союзу.

Валютний союз як форма регіональної валютної інтеграції може розвиватися як на основі двосторонніх договорів, так і на основі багатосторонніх договорів країн-учасниць інтеграційних угруповань. Валютний союз дозволяє уникнути коливань обмінних курсів валют країн-членів і створює умови для розвитку їх взаємної торгівлі та інвестування. Формування валютних союзів сприяє вирішенню проблеми забезпечення глобальної фінансової стабільності. При меншій кількості валют міжнародна фінансова система спрощується і за рахунок цього стає більш стійкою [13]. З іншого боку, учасники валютного союзу не можуть проводити незалежну грошово-кредитну політику, а з втратою національної валюти вони втрачають і можливість використовувати валютний курс як буфер для протидії економічним кризам. Це означає, що валютно-фінансові потрясіння в країнах-членах валютного союзу можуть мати різні за масштабами і характером прояву наслідки, але країни змушені будуть приймати однакові заходи в сфері протидії кризам.

Незважаючи на певні недоліки валютного союзу, ця форма валютної інтеграції досить широко використовується в світі. Найбільш розвиненим є валютне співробітництво європейських країн: в 1950 р. був створений Європейський платіжний союз, в 1972 р. – «валютна змія», в 1979 р. – Європейська валютна система, з 1999 р. функціонує Економічний і валютний союз.

На основі використання досвіду валютного співробітництва європейських країн формуються валютні союзи і в інших регіонах світу. У 1964 році було підписано угоду про Центральноамериканський валютний союз (Гватемала, Коста-Ріка, Нікарагуа, Сальвадор); у 1965 р. створено Східнокарибський валютний союз; в 1975 році 16 країн Економічного співтовариства Західної Африки створили Західноафриканську клірингову палату, а в 1994 р. утворився Західноафриканський економічний і валютний союз; у 1997 році 14 країн Південно-Східної Азії створили Манільську рамкову групу з метою розробки механізму управління

кризами; в 1998 році було укладено своп-угоду за позиками для проведення валютних інтервенцій (Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд) [14].

Розвиток інтеграції викликав появу колективних валют, які обслуговують регіональні потреби окремих інтеграційних угруповань. Найбільш відомим прикладом є введення єдиної європейської валюти. Введення євро призвело до активізації обговорення в Азії питання про необхідність створення єдиної валютної одиниці регіону. Створення азіатського валютного союзу може підвищити фінансову стабільність в регіоні і дозволить скоротити численні витрати; прив'язка валют азіатських країн до долара виявилася не тільки занадто дорогою, але також викликала значні диспропорції і коливання валютних курсів [15]. Єдина валюта країн Азії дозволила б усунути ці проблеми. Тим більше, що при підписанні угоди про створення зони вільної торгівлі АСЕАН передбачалося, що ця угода може з часом перерости у створення єдиної азіатської валюти. Поки що у регіоні у якості клірингової розрахункової одиниці використовується Asian Currency Unit (ACU). Відповідно до альтернативного сценарію, регіональна валютна зона у Азії може бути створена навколо китайського юаню. На думку експертів, через 20-25 років юань зможе стати не лише провідною регіональною валютою, а й однією з резервних валют [16]. З 2016 р. Міжнародний валютний фонд увів китайський юань у валютний кошик, що використовується для розрахунку вартості SDR, таким чином визнавши зростання ролі Китаю у світовій економіці.

На 2010 рік планувалося введення єдиної валюти в країнах Перської затоки (Саудівська Аравія, Бахрейн, Катар, Кувейт). Однак враховуючи ускладнення, які на той час спостерігалися у зоні євро, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки прийняла рішення відкласти впровадження єдиної валюти (халіджи) спочатку до 2013 р., а потім і до 2015 р. у зв'язку з недостатнім рівнем гармонізації фінансових систем країн – майбутніх членів валютної зони. Станом на кінець 2016 р. єдину валюту країн Перської затоки ще не було впроваджено.

Про наміри введення єдиної валюти заявляють і африканські країни. Так, при створенні Організації африканської єдності у якості однієї з цілей функціонування організації називалося введення єдиної африканської валюти. У 2005 р. стало відомо про плани Асоціації керівників Центральних банків країн Африки щодо введення єдиної валюти та створення спільного центрального банку до 2021 року [16].

У 2008 р. країни-члени Боліваріанського альянсу прийняли рішення про перехід з 2010 р. до єдиної валюти – умовної грошової одиниці взаєморозрахунків (сукре). На думку країн-учасників об'єднання, нова грошова одиниця дозволить протидіяти фінансовій кризі і відмовитися від долара США у регіональних операціях [17].

Уже кілька років обговорюється можливість введення єдиної валюти в Північній Америці (на території країн НАФТА), яка забезпечила б валютну стабільність, необхідну для розвитку фінансових ринків, економічного зростання і отримання найбільшого ефекту від спільного ринку. Однак створення єдиної валюти країн НАФТА (за прикладом євро) не може бути здійснено в короткостроковому періоді, оскільки існує значна різниця в рівнях економічного розвитку США, Канади і Мексики. Тому необхідним є перехідний період, в рамках якого пропонується використовувати офіційну доларизацію економік Канади і Мексики.

Таким чином, в процесі еволюції регіональної валютної інтеграції змінюється характер міжрегіонального співробітництва у фінансовій сфері та відповідним чином видозмінюються форми, які приймають валютні угруповання — починаючи від валютних блоків та валютних зон і закінчуючи валютними союзами. Сучасні форми валютних об'єднань відрізняються як ступенем загальноекономічної інтегрованості національних ринків країн-учасниць, так і характером узгодження грошово-кредитної та валютної політики. Формування валютних союзів як особливого типу валютних зон та вищої форми розвитку регіональної валютної інтеграції не тільки дозволяє країнам протидіяти негативному впливу фінансової глобалізації, а й призводить до зменшення кількості валют, що має фундаментальне значення для створення умов забезпечення фінансової стабільності як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РЗДІЛУ 3

1. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [монографія] / О.В. Булатова. – Донецьк: Дон НУ, 2012. – 368 с.
2. Копилук О. Застосування комплексного підходу до формування системи фінансового забезпечення транскордонного співробітництва / О. Копилук, П. Куцаб // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. - № 4. – С. 77-81.
3. Софіщенко І.Я. Проблеми фінансового забезпечення транскордонного співробітництва в єврозоні / І.Я. Софіщенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euroregion2013.blogspot.com/2013/04/blog-post_807.html
4. Міжнародні валютно-кредитні відносини: [Підручник] / [За ред. А.С. Філіпенка]. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
5. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: [Підручник] / С.Я. Боринець. – 2-ге вид., перероб. й доп. – К.: Т-во «Знання», 1999. – 305 с.
6. Буторина О.В. Международные валюты: интеграция и конкуренция / О.В. Буторина. – М.: Деловая литература, 2003. – 367 с.
7. Попырин В.И. Содружество независимых государств: валютная интеграция и механизмы валютных курсов / В.И. Попырин // Экономика XXI века. – 2004. - № 3. – С. 7-10.
8. Бовтрук Ю. Валютна інтеграція як сучасна риса розвитку світового господарства / Ю. Бовтрук // Персонал. – 2007. - № 11. – С. 33-38.
9. Фінанси: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К., 2012. – 687 с.
10. Зикова О.І. Доларизація у контексті теорії оптимальних валютних зон / О.І. Зикова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1, Том 1. – С. 300-306.
11. Mundell R.A. The Monetary Dynamics of International Adjustment under Fixed and Flexible Exchange Rates / R.A. Mundell // Quarterly Journal of Economics. – 1960. – Vol. 74. – P.227-257.
12. McKinnon R.I. Optimum Currency Areas / R.I. McKinnon // American Economic Review. – 1963. – Vol. 53. – P. 717-724.
13. Козюк В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності / В. Козюк // Вісник Національного банку України. – 2007. - № 4. – С. 34-39.
14. Буторина О. Прийдешні зміни в міжнародній валютній системі / О.В. Буторина // Фінансовий ринок України. – 2004. - № 9 (11). – С. 38-42.

15. Thiam Hee NG. Should the Southeast Asian countries form a currency union? / NG. Hee Thiam // *The developing economies*. – 2002. – Vol. XL. - № 2. – P. 113-116.

16. Прохорова М.Е. Регіональні валютні ініціативи / М.Е. Прохорова, А.О. Пукас // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2010. – Випуск 93 (Частина II). – С.190-197.

17. Замість долара вводять нову валюту – сукре. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/213090/zamist-dolara-vvodyat-novu-valyutu-sukre>

18. Каваи М. Финансовый регионализм / М. Каваи, Д. Ломбарди // *Финансы и развитие*. – 2012. – Сентябрь. – С. 23-25. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье: <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2012/09/pdf/kawai.pdf>.

19. Региональные финансовые механизмы / Евразийский фонд стабилизации и развития. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://efsd.eabr.org/r/partners/Regional_finance_mechanism/

20. Региональные финансовые механизмы: их роль в международной финансовой архитектуре и сотрудничество с МВФ: Резюме семинара «Группы 20» - МВФ, 17 апреля 2013 г. – 7 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.g20russia.ru/load/782215756>.

21. Улюкаев С. С. Современное состояние и перспективы развития регионального финансового сотрудничества стран ЕврАзЭС / С. С. Улюкаев, К. И. Шеряй // *Евразийский экспертный клуб*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eurasianclub.ru/sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-regionalnogo-finansovogo-sotrudnichestva-stran-evrazes/>

22. Арапова Е. Я. Региональные инициативы финансового сотрудничества в АТР / Е. Я. Арапова, А. А. Байков // *Международные процессы*. – 2012. - № 3., Т. 10. – С. 98-107. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье: <http://www.intertrends.ru/thirtieth/Arapova.pdf>.

23. Арсланханова З. М. Межнациональные механизмы антикризисной стабилизации / З. М. Арсланханова // *Современные наукоемкие технологии*. – 2013. – № 10 (часть 1). – С. 102-104. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье: www.rae.ru/snt/?section=content&op=show_article&article_id=10001952.

РОЗДІЛ 4. РЕГІОНИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ РОЦЕСАХ

4.1. Територіальні відмінності регіонів України як об'єкт державної політики

Значний рівень регіональних відмінностей в економіці України обумовлюють актуальність вирішення задач державної регіональної політики, спрямованої на подолання негативних тенденцій та послідовне зниження в країні рівня територіальної асиметрії.

З одного боку, регіональні диспропорції є природним явищем з урахуванням відмінностей територій у географічних, природно-кліматичних факторах, яке є характерним як для всієї світової економіки, так і для окремих регіонів та країн. З іншого – територіальна диференціація в різних країнах має свої особливості, які виникли як результат відмінностей у характері та рівні розвитку виробничих сил.

Дослідженню проблематики соціально-економічного регіонального розвитку присвячено чимало наукових праць вітчизняних авторів. Серед фахівців України слід зазначити таких авторів: З. С. Варналій, В. Є. Воротін, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, Ю. В. Макогон, А. І. Мокій, О. М. Нижник, В. С. Кравців, С. А. Романюк, В. І. Чужиков.

Важливою тезою в ідеології регіональної політики є уявлення про те, що до головних її об'єктів відносяться різного роду територіальні відмінності, зокрема, у рівні економічного розвитку, зайнятості або доходів населення, структурі економіки, різні умови ведення бізнесу та розвитку підприємництва та ін. Відповідно державна регіональна політика повинна бути спрямована на подолання диспропорцій економічного розвитку регіонів та створення умов, що дозволяють регіонам повністю реалізувати свій потенціал. До основних причин регіональних диспропорцій можна віднести (рис.4.1):

В даний час існує дуже багато різних методик оцінки дисбалансів розвитку регіонів, всі вони свідчать про значні диспропорції в регіональному розвитку. При цьому, яку б мету не ставили перед собою автори методик, в разі якщо оцінюються економічні показники, при відмінності у підходах регіони-лідери і регіони-аутсайтери залишаються практично незмінними.

Регіональні відмінності можна оцінити за різними критеріями. З урахуванням того, що метою є оцінка рівнів економічного розвитку регіонів, то в якості базових використані різні показники: валовий регіональний продукт, валовий регіональний продукт на душу населення; обсяги реалізованої продукції суб'єктами господарювання; обсяги реалізованої промислової продукції; обсяги експорту товарів; обсяги експорту послуг; дохід у розрахунку на одну особу; обсяги капітальних

інвестицій; рівень безробіття. Зазначені та інші характеристики застосовуються різними дослідниками для оцінки диспропорцій регіонального розвитку.

Рис.4.1. Основні причини регіональних диспропорцій

Диференціація регіонів України за 2015 рік за представленими показниками здійснювалась за допомогою показників розмаху варіацій, коефіцієнту варіації та коефіцієнту асиметрії (табл.4.1)

Таблиця 4.1.

Окремі показники для оцінки диспропорцій розвитку регіонів України (2015 р.)

Показник	Середнє значення	Мінімальне значення	Максимальне значення	Розмах варіації	Коефіцієнт варіації	Коефіцієнт асиметрії
Валовий регіональний продукт, млн.грн	79541,8	18506	451700	433194	112,43	3,34
Валова додана вартість, млн.грн	67575,5	17086	392402	375316	112,95	3,53
Валовий регіональний продукт на душу населення, грн	41509,6	1078	155904	154826	66,74	3,06
Обсяги реалізованої продукції суб'єктами господарювання, млн.грн	228657,2	26732,2	2131613,2	2104881	183,33	4,24
Обсяги реалізованої промислової продукції, млн.грн	70397,2	8635,1	324367,5	315732,4	104,76	2,14
Обсяги експорту товарів, тис.дол.США	1450535,6	119319,1	8568787	8449467,9	133,36	2,75
Обсяги експорту послуг, тис.дол.США	241402,6	18133	2594787,4	2576654,3	216,58	4,14
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	29436,8	14882,5	75794,4	60911,9	36,75	3,42
Обсяги капітальних інвестицій, млн.грн	13046,5	2444,9	96810,7	94365,8	145,67	3,89
Рівень безробіття, %	10,4	6,6	16,9	10,3	23,69	0,54

На основі аналізу представлених показників можна стверджувати наявність значної диференціації між регіонами України. Якщо коефіцієнт розмаху варіації дає лише умовне уявлення про відмінності у всьому розподілі, так як він спирається на крайні значення, то коефіцієнт варіації характеризує розподіл в цілому [1]. По всім досліджуваним показникам рівень варіації значень за окремими регіонами значно перевищує однорідні розподіли (коефіцієнт варіації більше 33%), причому найзначніші відмінності регіональних значень виявлено за такими економічними параметрами як обсяги валового регіонального продукту (112,43%), обсяги реалізованої продукції суб'єктами господарювання (183,33%), обсяги експорту товарів (133,36%), обсяги експорту послуг (216,58%) та обсяги капітальних інвестицій (145,67%).

Регіонами-лідерами за показником валового регіонального продукту є Дніпропетровська (10,83%), Донецька (5,78%), Київська (5,23%), Львівська (4,76%), Полтавська (4,82%), Харківська (6,28%) області та м.Київ (22,72%), які разом виробляють майже 61% сукупного ВРП (рис.4.2)

Рис.4.2. Розподіл валового регіонального продукту за регіонами України, 2015 р. (млн.грн)

Майже ці ж регіони лідирують за показником валового регіонального продукту на душу населення, значення якого перевищує середній рівень за регіонами (41509,6 гривень): Дніпропетровська область (65897), Київська область (60109), Полтавська область (66390), Харківська область (45816) та м.Київ (155904) (рис.4.3.).

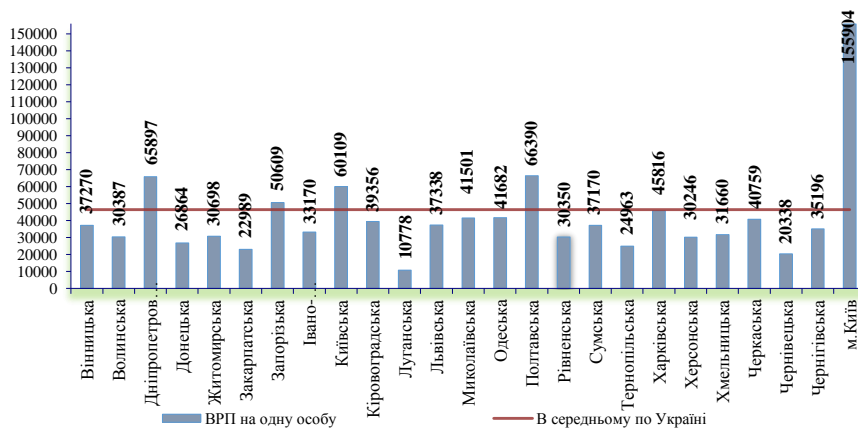

Рис.4.3. Розподіл валового регіонального продукту на душу населення за регіонами України, 2015 р. (грн.)

Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005) запроваджено механізм підтримки депресивних територій, який передбачає виділення бюджетних коштів на реалізацію програми подолання депресивності територій, що визнані такими, а також залучення міжнародної технічної допомоги та інших джерел фінансування. Депресивними згідно зазначеного документа визнаються регіони, у яких протягом останніх п'яти років було зафіксовано найнижчі середні показники валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу.

За середньою величиною валового регіонального продукту на одну особу протягом 2011-2015 рр. територіями з найнижчим її рівнем є Закарпатська, Луганська, Тернопільська, Херсонська та Чернівецька області. Та якщо для Луганської області значне зниження величини валового регіонального продукту на душу населення обумовлене змінами геополітичної ситуації у країні, то для інших територій зазначена ситуація є досить типовою (таблиця 4.2).

Таблиця 4.2.

Регіони-аутсайтери за середньою величиною валового регіонального продукту на одну особу, 2011-2015 рр. (грн.)

Рейтинг з-поміж 25 регіонів	Регіон (область)	Середнє значення ВРП на одну особу за 2011-2015 рр. (грн.)	Відношення до середнього по Україні, %	Зростання ВРП на одну особу у 2015 р. порівняно з 2011 р. (разів)
21	Херсонська	22298	67,6	1,7
22	Тернопільська	19664	59,6	1,5
23	Закарпатська	19073	57,8	1,3
24	Луганська	18830	57,1	0,4
25	Чернівецька	16643	50,5	1,4

Результати діагностики регіональних асиметрій за обсягами експорту товарів та послуг показали, що найвагомішими експортерами послуг є Донецька (5,77% загального обсягу експорту послуг країни), Львівська (6,6%), Миколаївська (6,98%), Одеська (12,87%) області та м.Київ (43%). В цілому на зазначені регіони приходить більше 75% загального регіонального експорту послуг. Сім регіонів – Дніпропетровська (16,17%), Донецька (9,46%), Запорізька (6,32%), Київська (4,7%), Миколаївська (4,6%), Одеська (4,19%) області та м.Київ (23,63%) забезпечують 45% сукупного регіонального експорту товарів.

Схожі тенденції у співставленні між регіонами спостерігаються і щодо обсягів капітальних інвестицій, де регіонами-лідерами є Дніпропетровська (9,45% загального регіонального обсягу капітальних інвестицій), Київська (9,52%), Львівська (5,21%), Одеська (4,6%), Харківська (4,81%) області та м.Київ (29,7%).

Виявлені дисбаланси економічного розвитку регіонів України є досить стійкими, адже вони не тільки зберігаються на протязі тривалого періоду, а й мають тенденцію до посилення. Так, наприклад, коефіцієнт варіації за показником валового регіонального продукту у 2004 році складав 103,4%. Отже, диспропорції між регіонами не тільки збереглися, а й посилюються, адже за результатами 2015 року розмах варіації склав 112,43%.

Основною тенденцією функціонування регіональних господарських комплексів в Україні є існування певної деформації галузевої структури у розрізі регіонів, яка з роками посилюється, зменшуючи віддачу галузей із високим наявним потенціалом. Сучасні процеси глобалізації, які супроводжуються посиленням регіоналізації, вказують на необхідність підвищення ефективності функціонування регіональних господарських комплексів та визначення раціональної спеціалізації як умови забезпечення сталості регіонального соціально-економічного розвитку [3].

Аналіз наукової літератури дозволив визначити, що автори, досліджуючи спеціалізацію регіонів, перш за все, акцентують увагу на групі показників, розрахунок яких певною мірою дозволяє визначити конкурентну стійкість регіону у окремих галузях та їх пріоритетність з точки зору забезпечення максимального задоволення потреб регіону за мінімальних витрат ресурсів та які переважно базуються на виявленні питомої ваги участі регіону у загальному поділу праці. До таких показників відносять коефіцієнт локалізації галузі на території регіону (коефіцієнт концентрації), коефіцієнт спеціалізації регіону в даній галузі та коефіцієнт локалізації виробництва на території регіону на одного мешканця.

Коефіцієнт локалізації виробництва на території регіону (K_L) представляє собою відношення питомої ваги кожної галузі в структурі виробництва до питомої ваги тієї ж галузі країни.

Коефіцієнт локалізації виробництва на одного мешканця (або коефіцієнт душевого виробництва) (K_d) розраховується як співвідношення частки галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю в національних масштабах до частки населення регіону в загальній чисельності населення країни [4].

Коефіцієнт спеціалізації регіону в даній галузі (K_c) визначається як відношення питомої ваги галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю в національних масштабах і питомої ваги регіону у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни [3].

Таблиця 4.3.

Показники галузевої спеціалізації

Показник	Формула для розрахунку
Коефіцієнт локалізації виробництва (K_l)	$K_l = \langle Op \div Pr * 100 \rangle \div \langle Ok \div Pk * 100 \rangle$
Коефіцієнт локалізації виробництва на одного мешканця (K_d)	$K_d = \langle Op \div Oc * 100 \rangle \div \langle Hp \div Hc * 100 \rangle$
Коефіцієнт спеціалізації регіону в даній галузі (K_c)	$K_c = \langle Op \div Ok * 100 \rangle \div \langle Pr \div Pk * 100 \rangle$
Op – обсяг промислового виробництва за певною галуззю регіону, од.вим.; Pr – загальний обсяг промислового виробництва регіону, од.вим.; Ok – обсяг промислового виробництва за певною галуззю країни, од.вим.; Pk – загальний обсяг промислового виробництва країни, од.вим.	
Позначення складових	

Вважається, що якщо розрахункові показники дорівнюють чи більші від одиниці, то аналізовані галузі виступають як галузі ринкової спеціалізації і на їх основі можливе комплексотворення.

Враховуюче те, що прибуток на рівні регіону вимірюється не кількістю природних ресурсів і підприємств, розміщених на його території, які є тільки чинниками створення прибутку, а показником валової доданої вартості (ВДВ) у розрахунку на душу населення [5] доцільно розрахувати показники галузевої спеціалізації регіонів України на основі ВДВ за видами економічної діяльності, допускаючи, що галузь вважається пріоритетною, якщо питома вага ВДВ, створеної в ній, дорівнює або перевищує питому вагу ВДВ в цій галузі по країні:

$$K_c = \frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} \div \frac{x_j}{\sum_{j=1}^n x_j} \quad (3.1)$$

де, $i, j=1, \dots, n$ – види економічної діяльності

x_i (x_j) – валова додана вартість у галузі регіону (країни);

Таблиця 4.4.

**Отримані значення коефіцієнтів спеціалізації регіонів України за
рівнем валової доданої вартості, 2015 р.**

Область	Вид економічної діяльності													
	сільське господарство	добувна промисловість	переробна промисловість	постачання енергії	будівництво	торгівля	транспорт	готельно-ресторанна сфера	фінанси	нерухомість	сфера державного управління	охорона здоров'я	інформація та телекомунікації	наукова та технічна діяльність
Вінницька	2,11	0,17	1,12	1,27	0,65	0,60	0,68	0,63	0,36	0,95	1,34	1,16	0,64	0,28
Волинська	1,45	0,07	1,07	0,40	1,01	1,06	0,97	0,83	0,51	1,23	1,26	1,09	0,26	0,52
Дніпропетровська	0,65	3,39	1,58	0,72	0,61	0,75	0,79	0,69	0,71	0,88	0,73	0,85	0,46	0,50
Донецька	0,56	2,50	1,64	1,30	0,95	0,57	1,57	0,40	0,78	0,98	0,95	0,74	0,37	0,20
Житомирська	1,70	0,87	0,85	0,58	0,49	0,59	0,61	0,72	0,81	1,11	2,33	1,22	0,46	0,26
Закарпатська	1,25	0,09	0,90	0,46	1,05	0,91	1,14	2,09	0,68	1,34	1,49	1,64	0,26	0,33
Запорізька	1,04	0,39	1,96	2,97	0,41	0,66	0,52	0,93	1,10	0,75	1,02	1,09	0,34	0,39
Івано-Франківська	1,04	1,33	0,71	2,66	3,27	0,89	0,81	1,34	0,65	0,97	0,85	1,13	0,25	0,40
Київська	1,19	0,06	1,20	0,87	1,51	1,11	1,47	0,93	0,32	1,19	1,15	0,76	0,42	0,58
Кіровоградська	2,56	0,90	0,82	0,51	0,37	0,50	1,19	0,37	0,34	0,76	1,20	0,91	0,19	0,24
Луганська	1,44	2,76	0,96	0,65	0,46	0,31	0,64	0,38	0,52	1,10	1,98	1,03	0,50	0,48
Львівська	0,79	0,49	0,87	1,08	1,07	0,95	1,18	1,76	0,72	1,40	1,28	1,34	1,24	0,62
Миколаївська	1,78	0,07	0,90	2,15	0,74	0,79	1,35	0,85	0,48	0,76	1,35	0,89	0,36	0,37
Одеська	0,87	0,00	0,80	0,74	1,35	0,83	2,48	1,94	0,58	1,25	1,25	1,29	0,64	0,58
Полтавська	1,51	4,41	1,17	0,62	0,62	0,39	0,75	0,46	0,59	0,68	0,67	0,70	0,17	0,23
Рівненська	1,42	0,25	0,93	3,57	0,81	0,93	0,68	0,73	0,33	0,93	1,27	1,16	0,25	0,22
Сумська	1,84	1,47	1,09	0,57	0,37	0,70	0,58	0,53	0,52	1,00	1,33	1,02	0,26	0,27
Тернопільська	2,06	0,20	0,80	0,50	0,70	0,70	0,93	0,81	0,57	1,16	1,14	1,28	0,39	0,25
Харківська	1,01	1,52	1,04	0,90	0,90	0,80	0,98	0,91	0,67	1,03	0,95	1,04	1,13	0,83
Херсонська	2,66	0,04	0,70	0,68	0,36	0,61	0,72	1,14	0,62	0,96	1,26	1,18	0,31	0,32
Хмельницька	2,23	0,12	0,83	1,90	0,87	0,62	0,61	0,69	0,38	1,05	1,36	1,16	0,23	0,28
Черкаська	1,95	0,09	1,48	0,85	0,52	0,70	0,72	0,72	0,52	1,10	0,88	0,97	0,35	0,37
Чернівецька	1,81	0,06	0,44	1,20	1,46	0,66	0,76	1,33	0,62	1,38	1,52	1,58	0,42	0,40
Чернігівська	2,16	1,02	0,81	1,01	0,44	0,60	0,52	0,58	0,46	1,00	1,69	1,05	0,40	0,32
м.Київ	0,00	0,00	0,49	0,51	1,39	1,89	0,89	1,30	2,31	0,95	0,57	0,91	2,70	2,92

Слід зазначити, що розрахунок коефіцієнтів доцільно здійснювати в динаміці з метою дослідження тенденції до розвитку (або навпаки) галузевої спеціалізації регіонів та визначенні змін, які відбуваються протягом досліджуваного періоду.

За результатами розрахованих коефіцієнтів регіони України можна умовно поділити на три типи: ті, що передбачають сільськогосподарську, промислову спеціалізацію та спеціалізацію на наданні послуг. Спеціалізація на виробництві сільськогосподарської продукції є характерною переважно для центральних та західних регіонів, зайнятість в несільськогосподарському секторі є досить обмеженою. Основна частина промислового потенціалу сконцентрована у східних областях: Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській, а також Полтавській та Сумській. Формування валової доданої вартості переважно у сфері послуг є характерним для Харківській, Київській, Закарпатській,

Житомирській областей та Київ. Саме існуюча спеціалізація у коротко- та середньостроковій перспективі визначатиме напрями розвитку регіонів.

З метою визначення ролі галузей спеціалізації у формуванні валової доданої вартості регіонів України досліджено, які з них мають найбільшу питому вагу у структурі ВДВ та забезпечують найбільш істотний внесок у регіональний розвиток. Слід зазначити, що деякі автори виходять з того, що рівень провідних галузей (галузей спеціалізації регіонального господарського комплексу) повинен бути більшим від 7 % [3] (таблиця 4.5).

Таблиця 4.5.

Міжрегіональні порівняння формування валової доданої вартості за видами економічної діяльності, 2015 р.

Область	Вид економічної діяльності														
	сільське господарство	добування	переробна промисловість	постачання енергії	будівництво	торгівля	транспорт	готельно-ресторанна сфера	фінанси	нерухомість	сфера державного управління	охорона здоров'я	інформація та телекомунікації	наукова та технічна діяльність	освіта
Вінницька	30,91	0,97	16,24	4,17	1,55	10,00	5,66	0,46	1,51	7,18	7,82	3,67	2,84	0,96	6,07
Волинська	21,29	0,39	15,57	1,30	2,41	17,75	8,01	0,61	2,11	9,27	7,35	3,45	1,15	1,77	7,57
Дніпропетровська	9,56	19,78	22,88	2,35	1,46	12,53	6,56	0,50	2,94	6,59	4,26	2,67	2,05	1,70	4,18
Донецька	8,16	14,55	23,77	4,26	2,25	9,54	12,99	0,30	3,23	7,41	5,52	2,34	1,64	0,68	3,35
Житомирська	25,00	5,08	12,29	1,91	1,16	9,98	5,03	0,53	3,34	8,37	13,58	3,84	2,06	0,87	6,97
Закарпатська	18,42	0,52	13,00	1,50	2,50	15,27	9,41	1,53	2,82	10,06	8,66	5,16	1,14	1,14	8,86
Запорізька	15,22	2,28	28,44	9,72	0,97	11,13	4,31	0,68	4,55	5,62	5,91	3,42	1,50	1,34	4,91
Івано-Франківська	15,29	7,74	10,30	8,70	7,80	14,99	6,70	0,98	2,67	7,33	4,96	3,56	1,11	1,38	6,50
Київська	17,44	0,36	17,40	2,86	3,59	18,57	12,11	0,68	1,32	8,96	6,71	2,39	1,85	1,98	3,78
Кіровоградська	37,60	5,22	11,95	1,68	0,88	8,39	9,85	0,27	1,40	5,74	7,00	2,87	0,86	0,82	5,46
Луганська	21,15	16,05	13,89	2,13	1,09	5,21	5,28	0,27	2,16	8,28	11,55	3,25	2,23	1,64	5,81
Львівська	11,54	2,84	12,65	3,54	2,56	15,98	9,76	1,29	2,99	10,53	7,47	4,23	5,52	2,10	6,99
Миколаївська	26,09	0,42	12,98	7,04	1,75	13,25	11,16	0,62	1,97	5,71	7,87	2,80	1,61	1,27	5,45
Одеська	12,75	0,01	11,62	2,43	3,21	13,94	20,46	1,42	2,40	9,38	7,29	4,07	2,85	1,99	6,18
Полтавська	22,15	25,71	16,94	2,02	1,49	6,56	6,20	0,34	2,46	5,14	3,92	2,19	0,76	0,78	3,35
Рівненська	20,81	1,47	13,50	11,68	1,93	15,63	5,60	0,53	1,37	6,98	7,40	3,64	1,12	0,74	7,60
Сумська	27,02	8,56	15,86	1,86	0,88	11,80	4,79	0,39	2,14	7,57	7,74	3,22	1,14	0,93	6,11
Тернопільська	30,23	1,18	11,61	1,63	1,66	11,79	7,73	0,59	2,36	8,75	6,64	4,05	1,75	0,85	9,20
Харківська	14,83	8,86	15,03	2,95	2,14	13,36	8,10	0,67	2,78	7,74	5,54	3,27	5,03	2,84	6,86
Херсонська	39,11	0,22	10,14	2,21	0,85	10,18	5,93	0,84	2,58	7,26	7,31	3,72	1,38	1,10	7,18
Хмельницька	32,74	0,70	12,10	6,21	2,07	10,34	5,04	0,50	1,56	7,94	7,92	3,65	1,03	0,95	7,26
Черкаська	28,60	0,53	21,44	2,78	1,25	11,81	5,97	0,53	2,13	8,26	5,12	3,06	1,54	1,27	5,71
Чернівецька	26,63	0,33	6,30	3,92	3,48	11,13	6,29	0,97	2,58	10,37	8,87	4,98	1,88	1,35	10,92
Чернігівська	31,78	5,95	11,72	3,30	1,04	10,13	4,26	0,43	1,90	7,53	9,82	3,30	1,80	1,10	5,94
м. Київ	0,02	0,00	7,13	1,68	3,31	31,66	7,37	0,95	9,56	7,14	3,30	2,86	11,99	9,98	3,06

Так, за отриманими значеннями питомих ваг окремих видів діяльності у структурі формування валової доданої вартості регіонів України сільське господарство, переробна промисловість, торгівля, сфера державного управління та інформація і телекомунікації здійснюють істотний внесок у регіональний розвиток і більшістю регіонів країни. Зокрема, в сфері сільського господарства в середньому по регіонах формується 22,7% валової доданої вартості (виключенням є м.Київ, де цей показник складає 0,02%); вклад переробної промисловості забезпечує в середньому

формування 14,7% ВДВ (виключенням є Чернівецька область, де питома вага складає 6,3%); сфера торгівлі формує 12,9% ВДВ регіонів (у Луганській області – 5,2%, у Полтавській – 6,56%).

Формування валової доданої вартості у таких сферах діяльності, як добувна промисловість, постачання електроенергії та транспорт має більш специфічну регіональну диференціацію. Так, добувна промисловість здійснює значний вплив на регіональний розвиток таких областей, як Дніпропетровська (19,78%), Донецька (14,55%), Луганська (16,05%), Полтавська (25,7%), Харківська (8,9%). А такі напрями діяльності як наукова та технічна діяльність та інформація та телекомунікації забезпечують формування істотної частини ВДВ тільки для м.Києва.

Порівнюючи структурні стандарти за показником частки окремих видів діяльності у ВДВ країн «великої сімки», країн «тривалого економічного зростання» та «трансформаційних країн» можна дійти висновку, що структура економіки України суттєво відрізняється від цих груп країн [6] (табл.4.6).

Таблиця 4.6.

Структурні стандарти за часткою валової доданої вартості

Вид економічної діяльності	Внутрішні структурні стандарти	Зовнішні структурні стандарти		
		Короткострокова перспектива	Середньострокова перспектива	Довгострокова перспектива
		Групи країн		
	Україна	Трансформаційні країни	Країни лідери економічного зростання	Країни «великої сімки»
Сільське господарство	14,2	3,6	2,5	1,5
Промисловість	19,7	28	24,9	20,6
Будівництво	2,3	6,7	8,2	5,7
Транспорт і торгівля	24,2	24,7	19,7	19,9
Фінансові та страхові послуги	4	18,8	24,7	29,6
Інші послуги	35,6	18,2	20	22,7

Найменше розходжень із показниками виділених груп країн спостерігається у сфері промисловості, транспорту і торгівлі, проте частка фінансового сектору є значно меншою, ніж в усіх групах країн, а сектор сільського господарства – значно вищим, що свідчить про невідповідність структури економіки України світовим структурним стандартам.

Характерною ознакою структури економіки України є домінування третинного сектору економіки, частка якого у 2015 р. становила 60,23%. Міжрегіональні порівняння свідчать, що найвищі показники питомої ваги третинного сектору спостерігаються у м. Києві (88%), Закарпатській (65%), Львівській (68%), Одеській (71%) та Чернівецькій (60,3%) областях. Індустріальні галузі, що формують вторинний сектор економіки регіонів

традиційно сконцентровані у Запорізькій (38,7%), Донецькій (30%), Дніпропетровській (26,8%), Івано-франківській (26,4%) та Рівненській (26,8%) областях. Натомість первинний сектор, що включає аграрні галузі є вагомим за часткою у Вінницькій (31,2%), Дніпропетровській (28,4%), Житомирській (29,3%), Полтавській (47%), Кіровоградській (41,8%), Луганській (36%), Сумській (34,7%), Херсонській (38,3%) та Чернігівській (36,7%) областях. Загалом внесок регіонів у виробництво ВДВ також характеризується значним рівнем диференціації.

Таблиця 4.7.

Питома вага регіонів України у формуванні валової доданої вартості країни (за видами економічної діяльності), 2015 р.

Область	Вид економічної діяльності													
	Кількість господарств	добування промисловість	переробна промисловість	постачання енергії	будівництво	торгівля	транспорт	готельно-ресторанна сфера	фінанси	нерухомість	сфера державного управління	охорона здоров'я	інформація та телекомунікації	наукова та технічна діяльність
Вінницька	6,51	0,51	3,47	3,94	2,01	1,84	2,12	1,96	1,13	2,95	4,15	3,60	1,98	0,87
Волинська	2,40	0,11	1,78	0,66	1,67	1,75	1,60	1,38	0,85	2,04	2,09	1,81	0,43	0,86
Дніпропетровська	6,56	34,18	15,90	7,25	6,19	7,52	7,99	6,91	7,15	8,82	7,37	8,51	4,64	5,00
Донецька	2,97	13,33	8,75	6,96	5,05	3,04	8,39	2,16	4,17	5,25	5,06	3,96	1,96	1,06
Житомирська	3,43	1,76	1,71	1,18	0,98	1,20	1,23	1,46	1,63	2,24	4,70	2,45	0,93	0,52
Закарпатська	1,95	0,14	1,40	0,72	1,63	1,42	1,77	3,26	1,06	2,08	2,32	2,55	0,40	0,52
Запорізька	4,36	1,65	8,27	12,53	1,72	2,79	2,20	3,93	4,63	3,14	4,28	4,57	1,43	1,65
Івано-Франківська	2,50	3,19	1,71	6,39	7,86	2,15	1,95	3,21	1,55	2,34	2,05	2,71	0,60	0,97
Київська	6,20	0,32	6,27	4,56	7,86	5,78	7,65	4,86	1,67	6,21	6,02	3,96	2,17	3,02
Кіровоградська	5,16	1,80	1,66	1,04	0,74	1,01	2,40	0,74	0,68	1,54	2,42	1,84	0,39	0,48
Луганська	1,70	3,25	1,13	0,77	0,54	0,37	0,75	0,44	0,62	1,30	2,34	1,22	0,59	0,57
Львівська	3,84	2,38	4,26	5,30	5,25	4,66	5,77	8,62	3,53	6,83	6,27	6,56	6,07	3,01
Миколаївська	4,41	0,18	2,22	5,34	1,83	1,96	3,35	2,12	1,18	1,88	3,35	2,20	0,90	0,92
Одеська	4,46	0,01	4,12	3,82	6,91	4,27	12,72	9,96	2,98	6,40	6,44	6,63	3,29	3,00
Полтавська	7,21	21,11	5,59	2,96	2,98	1,87	3,59	2,20	2,84	3,27	3,22	3,33	0,82	1,10
Рівненська	2,63	0,47	1,73	6,63	1,50	1,73	1,26	1,35	0,61	1,72	2,36	2,14	0,47	0,40
Сумська	3,97	3,17	2,36	1,23	0,80	1,52	1,25	1,15	1,12	2,17	2,87	2,20	0,56	0,59
Тернопільська	2,95	0,29	1,15	0,71	1,00	1,01	1,34	1,16	0,82	1,67	1,63	1,84	0,56	0,35
Харківська	6,32	9,52	6,49	5,65	5,62	4,98	6,13	5,71	4,21	6,43	5,95	6,50	7,08	5,21
Херсонська	4,58	0,07	1,20	1,17	0,61	1,04	1,24	1,97	1,07	1,66	2,16	2,03	0,53	0,55
Хмельницька	4,82	0,26	1,80	4,11	1,88	1,33	1,32	1,49	0,81	2,28	2,94	2,50	0,50	0,60
Черкаська	4,97	0,23	3,77	2,17	1,34	1,80	1,84	1,84	1,32	2,80	2,24	2,48	0,88	0,95
Чернівецька	1,83	0,06	0,44	1,21	1,47	0,67	0,77	1,34	0,63	1,39	1,54	1,59	0,43	0,40
Чернігівська	4,21	1,99	1,58	1,97	0,85	1,18	1,00	1,14	0,89	1,95	3,28	2,04	0,79	0,63
м.Київ	0,03	0,01	11,24	11,75	31,71	43,13	20,37	####	52,85	21,67	12,94	20,76	61,62	66,78

Дослідження спеціалізації галузей (видів діяльності) регіональних комплексів за їх часткою у регіональній структурі галузі дозволило дійти висновків, що з однієї сторони, значні питоми ваги в формуванні регіональної доданої вартості окремих видів діяльності не обов'язково забезпечують спеціалізацію у регіональній структурі галузі. З іншої сторони, відсутність спеціалізації на рівні регіону може супроводжуватись значним його внеском у формування валової доданої вартості за окремими

видами діяльності на національному рівні. Це може пояснюватися загальним відставанням регіону в економічному розвитку, або навпаки, наявністю більш виразної спеціалізації на інших видах діяльності; незначним поширенням даної сфери в цілому по країні (таблиця 4.7.).

Так, майже третина національної валової доданої вартості в готельно-ресторанній сфері формується у м.Києві при одночасному незначному її внеску в регіональний розвиток (менше 1% регіональної доданої вартості).

Тому слід зазначити, що будь-який із показників, взятий окремо, недостатньо цілісно відображає сутність спеціалізації певної галузі в регіональному господарському комплексі. Так, показник питомої ваги галузі спеціалізації в господарському комплексі регіону значною мірою залежить від розвитку промислового комплексу в цілому, тому висока питома вага, наприклад, харчової промисловості в господарському комплексі регіону, яка взята окремо, може бути ознакою як спеціалізації регіону, так і його відставання в промисловому розвитку [3].

Отже, економіка регіонів у сучасній Україні характеризується незбалансованим розвитком та неоднорідністю соціально-економічного становища окремих частин країни. Комплексне управління регіоном передбачає активізацію внутрішніх зусиль кожного регіону для досягнення власних цілей розвитку.

Рис. 4.4. Механізм реалізації державної регіональної політики

Державне регулювання економічного розвитку регіонів реалізується через систему взаємоузгоджених елементів, що разом і складають механізм управління регіональним розвитком [7] (рис.4.4). Інструментами такого управління і запровадження державної регіональної політики

виступають: нормативно-правова база, бюджетно-фінансове регулювання та вибіркове підтримання окремих регіонів, пряме державне інвестування, державні регіональні програми соціально-економічного розвитку, функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва.

Для деяких областей необхідними заходами регіональної політики є: створення преференційного режиму для бізнесу; застосування пільгового оподаткування; адресне спрямування цільових державних інвестицій; кредити, гранти та субсидії для соціального розвитку; установлення і диференціація обмежень та нормативів [7]. Однією з основних форм державної політики регіонального розвитку є національні програми вирішення складних проблем у великих регіонах та містах, що впроваджуються та фінансуються з державних і місцевих бюджетів.

Практика застосування в Україні механізмів стимулювання розвитку регіонів свідчить, що підтримання територій шляхом бюджетних дотацій є малоефективною і практично вичерпала себе на перспективу як така, що знищує економічну мотивацію регіонів до саморозвитку. Натомість необхідно здійснювати стимулювання регіонів-реципієнтів шляхом пільгових ринкових механізмів, які включають податкові преференції, пільгові кредити, інвестиційні дотації, цільові трансферти тощо [8].

Щодо специфіки формування державної регіональної політики стосовно територій з високою концентрацією промисловості, зокрема монофункціональних міст, визначальну роль для їх розвитку має система інвестування. Існує багато прикладів розвитку територій, відомих у світовій економіці, де надлишкова фінансова участь держави стала фактором інерційного розвитку індустріальних галузей, які засвоювали ресурси регіону. Старопромислові галузі поглинали великі інвестиційні ресурси держави, що сприяло стриманню інноваційного розвитку територій [9]. Тому необхідним є створення умов, сприятливих для їх інноваційного зростання.

Як один із напрямів переходу на інноваційний шлях розвитку дослідники пропонують використовувати індикативне планування (національне, регіональне, місцеве) із вбудованою системою стимулювання до досягнення цільових показників розвитку, що має знизити невизначеність в економічному житті. Акцентується увага не тільки на його видимому кінцевому результаті – довгострокових орієнтирах розвитку економіки, які знижують ризики для господарюючих суб'єктів, але й на самому комунікативному процесі спільної розробки рішень, який поліпшує інституціональне середовище, формує організаційну ідентифікацію на різних рівнях спільності та підвищує довіру між контрагентами через постійну відкриту взаємодію уряду та бізнесу [9]. Важливого значення у сучасних умовах набуває такий інструмент активізації регіонального розвитку та впливу держави на

розвиток регіонів, як формування підприємницького середовища та підвищення ділової активності бізнесу.

Кластерні структури сьогодні є ефективною формою регіонального розвитку, організації інноваційних процесів. Вони передбачають конкуренцію не окремих підприємств, а їхніх об'єднань, які намагаються скоротити власні витрати завдяки кооперації. Об'єднання у кластери різних суб'єктів соціально-економічних відносин формують специфічне економічне середовище з метою розширення взаємозв'язків у сфері торгівлі, вільного переміщення капіталу, людських та інформаційних ресурсів [10].

Успішний досвід управління регіональним розвитком показує Європейський Союз, у політиці якого можна відокремити внутрішній та зовнішній напрямки, що, зокрема, реалізуються через призму міжнародного, міжрегіонального та трансграничного співробітництва. Внутрішня регіональна політика охоплює країни-учасниці ЄС та забезпечує співпрацю внутрішніх регіонів з метою вирівнювання диспропорцій у рівні їх соціально-економічного розвитку (транс'європейська політика згуртування) та міжрегіональне співробітництво у реалізації сумісних програм та проектів в межах кордонів об'єднання (рис.4.5). На сучасному етапі значна увага приділяється саме внутрішній міжрегіональній співпраці регіонів країн об'єднання як основі підвищення рівня їх інтегральної конкурентоспроможності [11].

На сучасному етапі однією з характерних рис розвитку регіональної політики у країнах Європейського Союзу є прискорений розвиток міжнародної співпраці регіонів, що реалізується в рамках загальної політики європейської інтеграції за різними формами. При цьому активізується участь у міжнародному співробітництві не лише суб'єктів транскордонних регіонів, а й територій різних країн, які не мають спільного кордону з ЄС [11].

Основними чинниками активізації міжрегіонального співробітництва регіонами Європейського Союзу є наявність спільних регіональних проблем, які необхідно вирішувати суспільно, а саме: розвиток транспортної, інформаційної інфраструктури; туристичної сфери; вирішення проблеми екологічної безпеки та ефективного використання природних ресурсів; активізація людського потенціалу регіонів, розвитку науки, освіти та культури тощо [12].

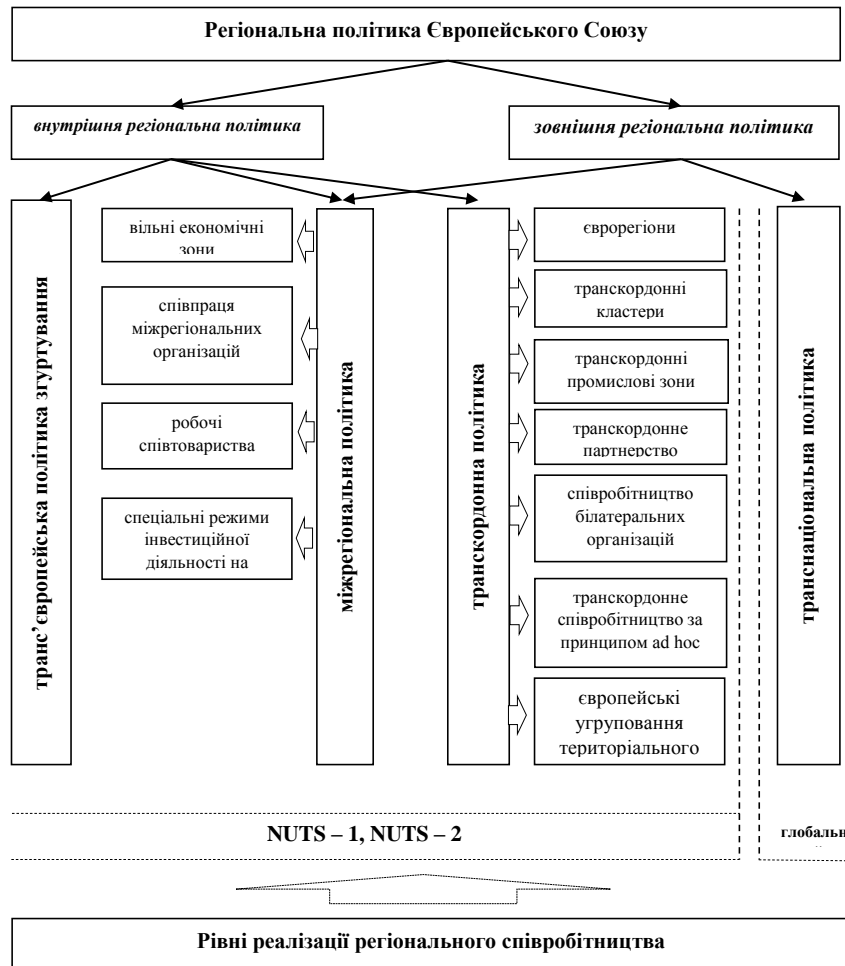

Рис.4.5. Складові регіональної політики Європейського Союзу

Вибір організаційних форм реалізації міжрегіонального співробітництва здійснюється на основі врахування особливостей того або іншого регіону та залежить від обраних напрямів і умов співпраці [13]. Проте аналіз існуючої практики реалізації міжрегіональної співпраці у Європейському Союзі дозволяє визначити наступні його основні форми: вільні економічні зони, спеціальні режими інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку, діяльність робочих співдружностей та міжрегіональних організацій.

Економіка регіонів України характеризується незбалансованим розвитком та неоднорідністю соціально-економічного становища окремих

частин країни. І саме територіальні відмінності, зокрема, у рівні економічного розвитку, зайнятості або доходів населення, структурі економіки, різні умови ведення бізнесу та розвитку підприємництва виступають одним з головних об'єктів державної регіональної політики.

Визначено, що такі види діяльності, як сільське господарство, переробна промисловість, торгівля, сфера державного управління та інформація і телекомунікації здійснюють істотний внесок у регіональний розвиток за більшістю регіонів країни. Зокрема, в сфері сільського господарства в середньому по регіонах формується 22,7% валової доданої вартості; вклад переробної промисловості забезпечує в середньому формування 14,7% ВДВ; сфера торгівлі формує 12,9% ВДВ регіонів.

Проте значні питомі ваги в формуванні регіональної доданої вартості окремих видів діяльності не обов'язково забезпечують спеціалізацію у регіональній структурі галузі. При цьому, відсутність спеціалізації на рівні регіону може супроводжуватись значним його внеском у формування валової доданої вартості за окремими видами діяльності на національному рівні. Це може пояснюватися різними умовами та факторами, зокрема, загальним відставанням регіону в економічному розвитку; наявністю більш виразної спеціалізації на інших видах діяльності; незначним поширенням даної сфери в цілому по країні.

Державне регулювання економічного розвитку регіонів реалізується через систему взаємоузгоджених елементів, що разом складають механізм управління регіональним розвитком. Інструментами такого управління і запровадження державної регіональної політики виступають: нормативно-правова база, бюджетно-фінансове регулювання та вибіркове підтримання окремих регіонів, пряме державне інвестування, державні регіональні програми соціально-економічного розвитку, функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва, формування підприємницького середовища.

Необхідною умовою підвищення соціально-економічного розвитку регіонів України є розробка програм регіонального розвитку, які б враховували не тільки проблеми окремих областей, а, особливості розвитку, розподіл ресурсів і забезпечили контрольоване розміщення продуктивних сил на основі спеціалізації. Регіони України потребують випереджальних темпів інвестицій в основний капітал, які були б спрямовані на переоснащення та модернізацію традиційних галузей, а також введення системи прискорених амортизаційних відрахувань для підприємств, особливо машинобудування, металургії, вугільної галузі, надання пільгових кредитів. Західні регіони України, такі як Вінницька, Житомирська, Волинська, Тернопільська, Чернігівська відчувають інші проблеми, зокрема, обмежені можливості зайнятості. Тому доцільно було б спрямувати зусилля держави на створення кластерів або територіальних виробничих комплексів, що передбачає значну мобілізацію капіталу в

даних умовах. Поліпшити ситуацію могли б зміни в законодавстві та пільги, а також спрямування зусиль держави на розвиток інфраструктури цих регіонів, що змогло б привабити значний приватний капітал, у тому числі й іноземний.

4.2. Фінансова складова стратегії співробітництва регіонів України в умовах європейської інтеграції

Існуючі сьогодні в Україні потреби у ефективному використанні економічного потенціалу регіонів, прагнення досягти високого рівня їх економічної незалежності, а також необхідність розвитку міжрегіонального, у тому числі транскордонного співробітництва, вимагають розробки відповідних програмних документів, які б враховували середньо- та довгострокові пріоритети регіонального розвитку, а саме державних стратегій та програм розвитку регіонів і стимулювання міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Невід’ємною складовою таких стратегій та програм є питання фінансового забезпечення їх реалізації.

Опис фінансової складової державних стратегій та програм регіонального розвитку, як правило, обмежується перерахуванням основних джерел фінансування регіональних проектів або проектів міжрегіонального співробітництва та умов використання коштів з цих джерел. У той же час, велика кількість проблем, пов’язаних із практичним втіленням стратегій та програм розвитку регіонів, знаходяться саме у фінансовій площині.

Питанням фінансового забезпечення регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва, формування фінансової інфраструктури регіонів значну увагу приділяють такі українські вчені, як Біла С., Буцька О., Васильєв О., Калмикова Н., Копилук О., Мазур І., Мікула Н., Тропіна В. тощо, а також спеціалісти науково-дослідних установ, зокрема, науковці Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України та ін. Водночас, наукового доопрацювання потребує визначення принципів, на яких має ґрунтуватися фінансовий механізм реалізації державних програм та стратегій міжрегіонального співробітництва. Крім того, при формуванні фінансової складової стратегій регіонального розвитку та програм транскордонного співробітництва недостатньо уваги приділено питанням розширення ресурсної та інфраструктурної спроможності місцевих влад фінансувати регіональні проекти. Бракує наукових досліджень, спрямованих на отримання комплексного уявлення про стан фінансової складової міжрегіонального співробітництва в Україні, проблеми фінансового забезпечення розвитку місцевих громад та регіонів і

можливості використання досвіду розвинутих країн в сфері функціонування фінансової інфраструктури міжрегіонального співробітництва. Все вищезазначене вимагає визначення принципів фінансового забезпечення регіонального розвитку і міжрегіонального співробітництва, ідентифікації головних проблем фінансового забезпечення регіонального розвитку в Україні та обґрунтування напрямів удосконалення фінансової складової стратегії міжрегіонального співробітництва України в умовах європейської інтеграції.

Важливість фінансового механізму забезпечення розвитку регіонів України враховано при розробці відповідних програмних документів. Зокрема, у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року питанням фінансового забезпечення регіонального розвитку в цілому приділено достатньо уваги. Так, серед головних засад, на яких має базуватися процес формування та реалізації державної політики регіонального розвитку, зазначено «забезпечення фінансової спроможності органів виконавчої влади, відповідальних за реалізацію державної регіональної політики, а також виконання відповідних державних зобов'язань, що передбачає формування джерел фінансування проектів регіонального розвитку на середньостроковій основі» [2]. Крім того, серед завдань, виконання яких необхідно забезпечити з метою запобігання зростанню диспропорцій, що гальмують розвиток регіонів, вказано «розширення сфери дії фінансового інструменту стимулювання місцевого економічного розвитку (інвестиційних субвенцій, бюджету розвитку в складі місцевого бюджету, філій банків)» [2].

На цілі реалізації регіональної політики в Європейському союзі у середньому витрачається третина всього зведеного бюджету (протягом 2007-2013 рр. – 308 млрд. євро), з них 81,5% спрямовується на здійснення заходів щодо зменшення територіальних диспропорцій, близько 16% витрачається на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів і 2,5% - на європейське територіальне співробітництво [2]. Враховуючи євроінтеграційне спрямування розвитку України, необхідним є врахування європейського досвіду регіональної політики, зокрема, у частині фінансування регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва.

Аналіз положень Державної стратегії регіонального розвитку, Закону України «Про засади державної регіональної політики», а також базових принципів європейської регіональної політики дозволяє стверджувати, що фінансова складова стратегії регіонального розвитку враховує наступні принципи:

- принцип пріоритетності (фінансування державної регіональної політики має узгоджуватися з її пріоритетами, концентруватися на ключових проектах, які забезпечують досягнення цілей стратегії);

- принципи законності та відповідальності (забезпечення законності та відповідальності під час здійснення за участю органів місцевого самоврядування дій, пов'язаних з регіональним та місцевим розвитком);

- принцип паритетності (забезпечення рівних можливостей доступу суб'єктів регіональної економіки до державних та інших фінансових ресурсів, визначених у рамках реалізації державної регіональної політики);

- принципи об'єктивності та контрольованості (доступ до фінансування має забезпечуватися шляхом визначення чітких об'єктивних процедур, обов'язкових фінансових зобов'язань реципієнтів, стандартів проведення моніторингу та оцінки результативності фінансових інтервенцій, спрямованих на розвиток території);

- принцип транспарентності (формування ефективного і прозорого механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку);

- принцип диференціації (формування вищезазначеного механізму потребує врахування специфіки розвитку кожного регіону);

- принципи координації та співробітництва (запровадження механізму узгодження дій та концентрації фінансових ресурсів органів виконавчої влади, сфера відповідальності і політика яких має територіальну спрямованість і вплив на розвиток окремих областей, районів та міст. Дія зазначеного механізму має поширюватися як на ресурси, які виділяються з державного бюджету безпосередньо на реалізацію проектів у сфері регіонального розвитку, так і на ресурси міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, що витрачаються ними на певній території в рамках виконання відповідних галузевих програм);

- принципи субсидіарності та співфінансування (передача владних повноважень, у тому числі у сфері фінансування, на нижчий рівень управління для найбільш ефективної реалізації завдань регіонального розвитку; фінансування за рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюватиметься на умовах співфінансування виконання державних програм, спрямованих на регіональний розвиток, угод щодо регіонального розвитку та програм центральних органів виконавчої влади, виконання яких безпосередньо впливає на розвиток регіонів);

- принцип цільового характеру використання коштів [2, 3].

Виконання поставлених у Стратегії завдань планується досягти за рахунок наступних джерел фінансування:

- кошти державного фонду регіонального розвитку (ДФРР – спеціалізований фінансовий інститут, діяльність якого зорієнтована на цільову підтримку конкурентоспроможності регіонів, досягнення збалансованого регіонального розвитку);

- кошти галузевих (міжгалузевих) державних цільових програм та бюджетних програм центральних органів виконавчої влади, що спрямовуються на розвиток відповідної сфери у регіонах;

- субвенції, інші трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам;
- кошти місцевих бюджетів;
- кошти технічної допомоги ЄС, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій;
- кошти інвесторів, власні кошти підприємств (фінансування інвестиційних проектів на регіональному рівні із застосуванням механізму державно-приватного партнерства) [2].

У розрізі головних цілей Державної стратегії регіонального розвитку передбачається наступний розподіл фінансування із зазначених джерел: підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів – 35%; територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток – 64%; ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку – 1%. Разом з тим, розробниками Стратегії визнано, що такий розподіл фінансових ресурсів є орієнтовним через невизначеність обсягу фінансового забезпечення реалізації Стратегії [2].

Отже, з одного боку, фінансові джерела, які мають забезпечити реалізацію Стратегії, є достатньо диверсифікованими. Водночас, в процесі проведеного дослідження виявлено наступні проблеми формування та використання окремих джерел фінансування регіонального розвитку. По-перше, відповідно до положень Стратегії, фінансове забезпечення її реалізації за рахунок коштів центральних органів виконавчої влади – головних розпорядників бюджетних коштів щороку визначається виходячи з реальних можливостей державного бюджету. Відтак, існує певна невизначеність щодо можливостей довгострокового планування надходження коштів з даного джерела для потреб регіонального розвитку.

По-друге, створення Державного фонду регіонального розвитку визнано серед найбільш вагомих інституційних здобутків реалізації нової державної регіональної політики в Україні. Водночас, дослідження досвіду функціонування ДФРР показують, що існують системні інституційні перешкоди щодо ефективного його функціонування як дієвого інструменту стимулювання регіонального розвитку. Так, відповідно до законодавства, щорічний обсяг державного фонду регіонального розвитку у державному бюджеті має становити не менш як 1% доходів загального фонду (орієнтовна сума становить близько 3 млрд. гривень щороку) [2, 4]. Однак на практиці спостерігаються порушення нормативів формування кошторису ДФРР при складанні та затвердженні Державного бюджету України. Зокрема, у 2016 р. у Державному бюджеті на формування ДФРР заплановано 3 млрд. грн. (0,5% доходів загального фонду), у 2017 р. – 3,5 млрд. грн. (0,5% доходів загального фонду).

Крім того, досить поширеною є практика використання коштів ДФРР для вирішення поточних регіональних проблем споживчого характеру, що, на думку науковців, гальмує процеси інноваційно-інвестиційного розвитку

та ставить під сумнів досягнення довгострокових цілей, втілення на практиці стратегічних пріоритетів збалансованого регіонального розвитку в Україні [4]. При цьому явно порушується принцип пріоритетності фінансування проєктів регіонального розвитку.

Значна роль у фінансуванні регіонального розвитку в Україні відводиться зовнішнім джерелам фінансування. Зокрема, у переліку завдань, виконання яких заплановано для удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні, визначені наступні: створення умов для співпраці регіонів України з європейськими організаціями та фондами, що опікуються політикою регіонального розвитку та її фінансовою підтримкою; фінансова підтримка регіонального розвитку в рамках програм міжнародної співпраці, зокрема, за рахунок коштів ЄС у рамках Європейського інструменту сусідства [5], програм прикордонного співробітництва, інших міжнародних програм та донорів (Світовий банк, ООН, Канада, США, Швеція, Швейцарія, Німеччина, інші) [2]. Водночас, на нашу думку, надмірні сподівання на зовнішні джерела фінансування регіонального розвитку є досить невиправданими та недоцільними.

При розробці Державної стратегії регіонального розвитку враховано важливість сприяння міжрегіональному та транскордонному співробітництву, особливо в контексті європейської інтеграції України. Так, у якості однієї із операційних цілей, які необхідно досягти з метою поглиблення територіальної соціально-економічної інтеграції і просторового розвитку, вказано розвиток міжрегіонального співробітництва, а одним з інструментів реалізації Стратегії визначено державні програми розвитку транскордонного співробітництва [2].

Статтею 14 Закону України «Про транскордонне співробітництво» регламентуються фінансові аспекти його забезпечення, зокрема, встановлено, що видатки на реалізацію проєктів (програм) транскордонного співробітництва здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України (обсяги державної фінансової підтримки визначаються у законі про Державний бюджет України на відповідний рік згідно з державними програмами розвитку транскордонного співробітництва), місцевих бюджетів на відповідний рік, а також інших джерел, не заборонених законом (міжнародна технічна допомога, кредитні ресурси міжнародних фінансових організацій тощо) [6].

У Державній програмі розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки конкретизовано, що крім коштів державного і місцевих бюджетів фінансове забезпечення Програми здійснюється за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, Європейського Союзу в рамках виконання програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства на 2014-2020 роки, а також окремих двосторонніх угод, укладених Україною з країнами-партнерами [7].

Необхідною умовою надання державної фінансової підтримки проекту транскордонного співробітництва є співфінансування за рахунок коштів місцевого бюджету та/або інших джерел у розмірі не менше 10% загального обсягу фінансування відповідного проекту [7]. Ця умова відповідає принципам концентрації та адиціоналізму, згідно з якими фінансові ресурси, що надаються ЄС суб'єктам окремих територіальних утворень (регіонів), мають бути доповнені та розширені за рахунок місцевих джерел. Зокрема, держава-член ЄС зазвичай фінансує 50% проекту, а внесок депресивних регіонів становить мінімум 20% [8].

Грунтуючись на вищевикладеному, а також приймаючи до уваги необхідність урахування принципів субсидіарності та адиціоналізму як базових принципів європейської регіональної політики, можна зробити висновок, що основна увага має бути зосереджена на формуванні саме локальних (регіональних) джерел фінансування регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва.

Вимоги щодо високого рівня незалежності місцевих органів влади і їх самостійності у виконанні своїх функцій за рахунок власних і закріплених доходів, що передбачені Європейської хартією місцевого самоврядування, у якості центрального питання ставлять проблему фінансової спроможності місцевих влад забезпечувати реалізацію проектів регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва. Водночас, значна кількість проблем, що обмежують економічну незалежність місцевих органів влади і стримують розвиток міжрегіонального співробітництва в Україні, знаходяться саме у фінансовій площині. Дослідження фінансових аспектів забезпечення регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва на місцевому рівні дозволили виявити наступні проблеми у цій сфері:

- недостатня кількість установ фінансової інфраструктури, які могли б здійснювати ресурсне забезпечення міжрегіональних проектів;
- незначний рівень емісії муніципальних цінних паперів;
- нерозвиненість практики надання пільгових банківських кредитів для реалізації значимих для регіону проектів;
- диспропорційність розподілу елементів фінансово-кредитної інфраструктури в Україні у регіональному розрізі, що в цілому корелює із загальною нерівномірністю розвитку територій, зростанням міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій [1, 31-34].

В умовах поступової децентралізації влади в Україні та прагнення досягти високого рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування загострюється потреба пошуку перевірених світовою практикою джерел фінансування регіонального розвитку. Проекти, які реалізують місцеві органи влади, як правило, потребують значних інвестицій і мають тривалий строк окупності. Випуск муніципальних

облігаційних позик є одним з інструментів фінансування регіональних потреб та реалізації проектів міжрегіонального співробітництва.

У розвинутих країнах світу практика випуску боргових цінних паперів регіональними та місцевими органами влади є широко розповсюдженою. У Сполучених Штатах практично всі муніципальні запозичення оформляються у вигляді муніципальних облігацій. В середньому за рік здійснюється 8-14 тисяч емісій на загальну суму більше 300 млрд. дол. США. Ринок муніципальних облігацій в США є найбільшим у світі – як за абсолютним обсягом (близько 1,5 трлн. дол. США), так і за питомою вагою на внутрішньому ринку боргових цінних паперів (близько 11%) [13]. В деяких країнах проекти по розвитку ринку муніципальних облігацій реалізовувалися в рамках більш широких проектів по розвитку муніципальних запозичень або розвитку місцевого самоврядування взагалі за допомогою міжнародних інституцій та донорів.

З кінця 90-х років у розвинутих країнах спостерігається тенденція поступового витіснення муніципальних облігацій з національних ринків цінних паперів через їх переміщення на євровалютні ринки. Особливо активними позичальниками на євровалютних ринках є канадські провінції, німецькі землі, італійські області, бразильські провінції. Зокрема, канадська провінція Онтаріо позичає на ринку єврооблігацій більше ресурсів, ніж центральний уряд Канади [13].

Ринок муніципальних облігацій є досить привабливим для місцевих органів влади. По-перше, він дозволяє вирішити питання додаткових джерел фінансування інвестиційних проектів та проектів міжрегіонального співробітництва. По-друге, оформлення муніципального боргу в цінних паперах може зробити його більш ліквідним, що в результаті знижує вартість запозичення. По-третє, зниження вартості позикових коштів також можливе за рахунок зниження відсоткових ставок унаслідок конкуренції між інвесторами. Крім того, забезпечуючи вчасне погашення облігацій, місто створює власну позитивну історію кредитоспроможності, яка у майбутньому дозволить здійснити більші за обсягом випуски муніципальних облігацій [14-16]. З іншого боку, інвестиції у муніципальні облігації можуть бути більш привабливими завдяки безподатковому статусу, який часто надається доходам від муніципальних облігацій на національному рівні.

На сьогоднішній день ринок муніципальних облігацій є достатньо перспективним, але слабо розвиненим сегментом українського фондового ринку. При цьому активність цього сегменту фондового ринку є нестабільною. Станом на 2011 р. муніципальні облігації в Україні випускали 16 обласних центрів та 14 інших міст. У 2012 р. у Біржовому списку фондової біржі ПФТС було зазначено 1140 цінних паперів і серед них лише 20 муніципальних облігацій (1,75%), у 2011 р. – муніципальні облігації становили 0,50 % [10].

У 2015-2016 рр. Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку України не зареєстровано жодного випуску облігацій місцевих позик, що відображено у таблиці 4.8.

Таблиця 4.8.

Показники розвитку ринку облігацій місцевої позики в Україні у 2011-2016 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Обсяг зареєстрованих випусків облігацій місцевих позик, млн. грн.	584,5	5680,3	0,0	2375,0	0,0	0,0
Кількість випусків облігацій місцевих позик, що перебувають в обігу на фондовому ринку (на кінець року), шт.	55	67	67	68	68	0
Кількість випусків облігацій місцевих позик, які допущено до торгів на фондових біржах, шт.	17	20	14	8	4	0
Кількість випусків облігацій місцевих позик, які не допущено до торгів на фондових біржах, шт.	38	47	53	60	64	0
Обсяг торгів на ринку цінних паперів, млрд. грн.	2171,1	2530,9	1676,9	2331,9	2172,7	2127,6
Обсяг торгів облігаціями місцевих позик на ринку цінних паперів, млрд. грн.	1,67	7,48	3,60	4,11	2,43	2,97
Частка обсягу торгів облігаціями місцевих позик на ринку цінних паперів, %	0,08	0,30	0,21	0,18	0,11	0,14

Примітка. Складено автором на основі джерела [17]

Зі всієї кількості випусків облігацій місцевих позик, які перебували в обігу на фондовому ринку у 2015 р., тільки 4 випуски (5,9%) було допущено до торгів на фондових біржах. Це найнижчий показник за період, що аналізується, і у абсолютному (див. табл. 3.8.), і у відносному виразі (частка випусків облігацій місцевих позик, які були допущені до торгів на фондових біржах, складала: 2011 р. – 30,9%, 2012 р. – 29,9%, 2013 р. – 20,9%, 2014 р. – 11,8%).

Крім того, шість випусків муніципальних облігацій у 2015 р. було допущено до торгів на фондовій біржі за категорією позалистингових цінних паперів, які не відповідають вимогам бірж щодо інструментів I та II рівнів лістингу. Зокрема, за цією категорією у біржових списках «ПФТС» знаходилося три випуски, «Перспектива» - два випуски та «Українська біржа» - один випуск облігацій місцевих позик.

Частка облігацій місцевих позик у загальному обсязі біржових контрактів починаючи з 2013 р. постійно зменшується, знизившись з 2,42% у 2012 р. до 0,007% у 2015 р. (рис. 4.6.). Найбільшим попитом на біржовому ринку у 2015 р. користувалися облігації наступних емітентів: Кременчуцької міської ради Полтавської області (цінні папери торгувалися на біржі («ПФТС»)), Київської міської ради (цінні папери оберталися на організаторах торгівлі «Східно-Європейська фондова біржа», «ПФТС», «Перспектива»), Черкаської міської ради («ПФТС»). У 2016 р. торгівля облігаціями місцевих позик на біржовому ринку не здійснювалася.

Переважає частка облігацій місцевих позик останніми роками знаходиться в обігу на позабіржовому ринку. Так, із загального обсягу торгів облігаціями місцевих позик у 2015 р. (2,43 млрд. грн.) 2,41 млрд. грн. або 99% торгувалися на позабіржовому ринку. Найбільшим попитом на позабіржовому ринку у 2015 р. за обсягом виконаних договорів користувалися облігації наступних емітентів: Київської міської ради, Донецької міської ради, Кременчуцької міської ради. У 2016 р. увесь обсяг торгів облігаціями місцевих позик (2,97 млрд. грн.) здійснювався на позабіржовому ринку, і найбільшим попитом користувалися облігації місцевих позик Київської міської ради та Черкаської міської ради.

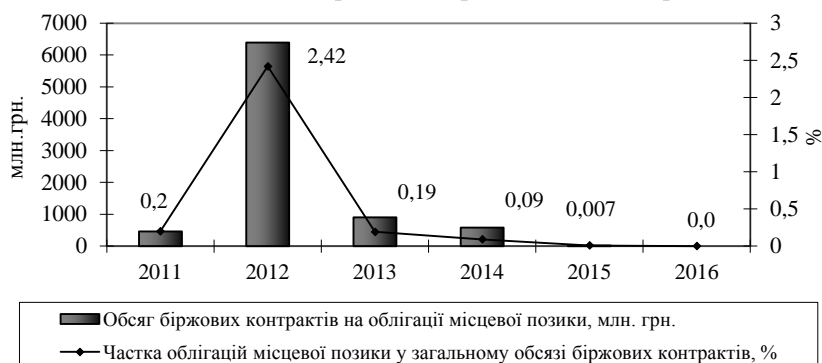

Рис. 4.6. Обсяг біржових контрактів на облігації місцевої позики та їх частка у загальному обсязі біржових контрактів у 2011-2016 рр.

Завдання розвитку міжрегіонального співробітництва потребує суттєвого розширення фінансової незалежності місцевих органів влади на основі розбудови повноцінної системи місцевих фінансів. Сьогодні місцеві фінанси в Україні фактично представлено однією структурною складовою – місцевими бюджетами. З метою диверсифікації джерел фінансування регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва місцева влада має залучати відносно недорогі кошти з альтернативних джерел, одним з яких може стати комунальний кредит. Для того, щоб практика комунального кредитування увійшла у систему місцевих фінансів і

закріпилася в ній як надійне джерело фінансування, необхідним є розвиток відповідної інституційної інфраструктури у вигляді муніципальних банків.

У цьому контексті ще однією проблемою фінансового забезпечення міжрегіонального співробітництва регіонів України є недостатня кількість установ фінансової інфраструктури, які могли б здійснювати ресурсне забезпечення міжрегіональних проєктів, а також забезпечувати обіг муніципальних цінних паперів. До таких інститутів, необхідність присутності яких в структурі регіональної економіки доведена світовою практикою, належать банки розвитку, комунальні банки, інші кредитні установи для фінансування місцевого розвитку, інститути спільного інвестування тощо.

В Україні регіональна мережа таких установ є нерозвиненою і нерозгалуженою. Більшість їх концентрується у великих містах, і лише в окремих малих містах периферійних регіонах діють філіали комерційних банків, які не в змозі у повній мірі задовольнити попит на кредитні ресурси [10].

Одним зі шляхів у напрямі розвитку місцевої та регіональної фінансової інфраструктури є створення спеціалізованих фінансових установ – комунальних або муніципальних банків, які б фінансували винятково проблеми регіонального розвитку.

Муніципальний банк розглядається як спеціалізована фінансово-кредитна установа, діяльність якої спрямована не тільки на максимізацію її прибутків, а й на: акумуляцію та ефективне використання коштів, що залучаються для реалізації міських програм та інвестиційних проєктів в інфраструктурній і соціальних сферах; забезпечення прозорості грошових потоків міста через їх контроль місцевою владою і громадськістю; посилення фінансової підтримки комунальних підприємств міста [18, 19].

У світовій практиці особливого поширення комунальні банки набули у країнах Західної Європи. Як правило, муніципалітети (міські ради) володіють контрольним пакетом акцій комунального банку (51% статутного фонду), інша частина створюється за рахунок коштів розташованих у місті підприємств, грошових внесків юридичних та фізичних осіб. Найважливішою складовою кредитних ресурсів таких банків є кошти, отримані від реалізації муніципальних цінних паперів. При цьому банк виступає як гарант муніципальних зобов'язань. Спеціалізація комунального банку проявляється у тому, що його діяльність спрямована не на проведення розрахунково-касових операцій, а на надання кредитів для вирішення місцевих потреб. Однією з пріоритетних сфер діяльності комунального банку є фінансування міжрегіональних інфраструктурних проєктів.

Найбільшого розповсюдження муніципальні банки набули в Німеччині, де на їхню долю припадає близько 40% балансу кредитної системи країни. У Німеччині нараховується більше 500 ощадних кас –

банківських установ, які мають більше 20000 філій. Майже всі вони – муніципальні заклади. Німецькі муніципальні банки користуються високим рівнем довіри, що не в останню чергу впливає на якість життя муніципалітетів. Те саме стосується муніципальних банків Великобританії та США, що ще раз підтверджує вагоме значення муніципальних банківських установ не лише для розвитку окремих територій, але і країн в цілому. Водночас, в Україні на сьогодні не існує жодного банку, єдиним засновником якого є орган місцевого самоврядування [20, 21].

Крім безпосередньо комунальних банків, розвинуті країни мають розгалужену мережу муніципальних фінансово-кредитних установ. Так, особливою формою комунальних закладів банківського типу є жироцентралі. Перша жироцентрально виникла в Німеччині в 1908 р. Жиробанки є ефективною формою спрощення взаємних розрахунків між органами місцевого самоврядування. Розрахунки через жиробанки відбуваються без посередництва грошей, у формі спеціальних поточних рахунків.

Комунальні банки взаємного кредиту успішно функціонують в Швеції, де вони виникли ще у XIX ст. Це банки-посередники, за допомогою яких одні органи місцевого самоврядування можуть кредитувати інші. Банки взаємного комунального кредиту утворено у Швеції у формі банків із солідарною відповідальністю їхніх засновників – комун без гарантій держави. Шведські комуни утворюють спілки для взаємного кредитування по округах. Кожна така спілка є банком взаємного кредитування. За борги цих банків комуни несуть солідарну відповідальність.

Ще один вид комунальних банків – це акціонерні комунальні банки, їхні засновники несуть відповідальність у межах власної частки акціонерного капіталу. Перший такий банк створено ще в 1860 р. у Бельгії як товариство комунального кредиту. Його акціонерами могли бути тільки общини.

Важливе місце у регіональній фінансовій інфраструктурі посідають спеціальні державні банки комунального кредиту, що спеціалізуються у сфері кредитування місцевих органів влади. Вони, як правило, тісно пов'язані із системою ощадних кас. Такі банки є в Німеччині, Франції, Італії, Великобританії, Бельгії. У Франції головним банківським інститутом комунального кредиту є «Депозитно-ощадна каса – Місцевий французький кредит». До 1987 р. у Франції функціонувала Каса допомоги об'єднанню адміністративно-територіальних одиниць, яку було замінено Місцевим французьким кредитом – банком акціонерного типу, який надає довгострокові інвестиційні позики органам місцевого самоврядування. Група «Депозитно-ощадна каса – Місцевий французький кредит» є провідним банком комунального кредиту в Європі.

У Франції функціонують також регіональні товариства фінансування інвестицій, утворені як акціонерні товариства з рівною пайовою участю депозитно-ощадних кас і ощадних кас. Є ряд комерційних банків, які спеціалізуються на кредитуванні органів місцевого самоврядування. У Франції це, наприклад, система банків Банку сільськогосподарського кредиту. Вони надають кредити в основному невеликим сільським комунам. Крім того, філіал цього банку «Французькі провінції» надає допомогу адміністративно-територіальним одиницям з випуску облігацій.

Отже, якщо у розвинутих країнах світу існують розгалужені мережі фінансових установ комунального типу, то в Україні відсутні навіть базові фінансові установи регіонального рівня – муніципальні банки. Однією з перешкод на шляху до їх створення є відсутність на законодавчому рівні чітко встановленого порядку їх заснування. Розвинута мережа регіональних фінансових інститутів виконує подвійну роль: з одного боку, забезпечує муніципалітети фінансовими ресурсами через надання комунального кредиту, а з іншого – забезпечує розміщення муніципальних облігацій.

У світовій практиці муніципальні облігаційні запозичення є важливим джерелом фінансового забезпечення розвитку місцевого самоврядування; потужним фінансовим інструментом, який допомагає ефективно вирішувати поточні й довгострокові проблеми, пов'язані з фінансуванням бюджетних видатків; фінансовою базою реалізації міжрегіонального співробітництва. Однак, незважаючи на всі переваги, випуски муніципальних цінних паперів так і не дістали значного поширення в Україні. Протягом останніх років нові випуски муніципальних облігацій в Україні здійснювалися виключно з метою рефінансування попередніх позик. Подальший розвиток ринку муніципальних облігацій значною мірою стримується незавершеністю реформи системи муніципальних фінансів, недосконалістю механізмів гарантування прав кредиторів у державі, відносно низькою привабливістю муніципальних облігацій порівняно з іншими борговими паперами, що обертаються на вітчизняному фондовому ринку.

Відтак, на нашу думку, у прийнятих на сьогодні державних програмах та стратегіях регіонального розвитку та транскордонного співробітництва бракує положень, спрямованих на вирішення саме цих проблемних аспектів фінансового забезпечення регіонального розвитку на місцевому рівні. У зв'язку з цим є необхідним удосконалення фінансової складової відповідних державних програм регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва за наступними пріоритетними напрямками:

- вирівнювання диспропорцій у розподілі фінансово-кредитних установ за регіонами, розширення регіональної мережі філій фінансово-

кредитних установ, фінансових асоціацій та кредитних спілок, інших елементів регіональної фінансової інфраструктури;

- розвиток місцевої та регіональної фінансової інфраструктури за рахунок створення спеціалізованих фінансових установ – комунальних або муніципальних банків, які б фінансували проблеми регіонального розвитку та забезпечували розміщення муніципальних облігацій;

- розвиток ринку муніципальних облігацій, розвиток інституту державних гарантій місцевого боргу;

- за умов неможливості отримання безвідсоткового банківського кредиту для реалізації проектів регіонального розвитку доцільним є розвиток пільгового банківського кредитування, що передбачає знижену ставку відсотку за використання кредиту й окремі умови погашення за рахунок кредитних коштів Європейського союзу або інших інституцій;

- унормування практики створення регіональних банківських консорціумів з метою фінансування ними найбільших за обсягами проектів регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва [1, 9, 10, 22].

Таким чином, питання фінансового забезпечення проектів регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва є невід’ємною складовою відповідних державних (Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки) та регіональних стратегій і програм. Аналіз положень зазначених програмних документів дозволив виділити принципи фінансового забезпечення регіонального розвитку, які відповідають загальним принципам європейської та вітчизняної регіональної політики (принципи законності, паритетності, об’єктивності, транспарентності, координації, співробітництва та субсидіарності). Зазначений перелік доповнено принципами пріоритетності, відповідальності, контрольованості, диференціації, співфінансування та цільового характеру, врахування яких також має винятково важливе значення при фінансуванні проектів регіонального розвитку.

З одного боку, фінансові джерела, які мають забезпечити реалізацію стратегій та програм регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва, є у достатній мірі диверсифікованими. Водночас, у процесі проведеного дослідження встановлено наступні проблеми формування та використання окремих джерел фінансування регіонального розвитку: невизначеність щодо можливостей довгострокового планування надходження коштів центральних органів виконавчої влади для потреб регіонального розвитку; порушення нормативів формування кошторису Державного фонду регіонального розвитку при складанні та затвердженні Державного бюджету України; використання коштів ДФРР для вирішення поточних регіональних проблем короткострокового споживчого характеру тощо.

Беручи до уваги принципи субсидіарності та адиціоналізму, а також вимоги щодо високого рівня незалежності (у тому числі фінансової) місцевих органів влади, визначено, що більше уваги має приділятися питанням забезпечення фінансової спроможності місцевих влад здійснювати реалізацію проектів регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва. У процесі дослідження виявлено наступні проблеми фінансового забезпечення регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва на місцевому рівні: недостатня кількість установ фінансової інфраструктури, які могли б здійснювати ресурсне забезпечення міжрегіональних проектів; недостатній рівень розвитку ринку муніципальних цінних паперів; нерозвиненість практики надання пільгових банківських кредитів для реалізації найбільш важливих для регіону проектів; значні диспропорції у розподілі елементів фінансово-кредитної інфраструктури у регіональному розрізі.

Враховуючи вищезазначені проблеми, основними напрямками удосконалення фінансової складової державних програм та стратегій міжрегіонального співробітництва мають стати: вирівнювання диспропорцій у розподілі фінансово-кредитних установ за регіонами, розширення регіональної мережі філій фінансово-кредитних установ; розвиток регіональної фінансової інфраструктури за рахунок створення спеціалізованих фінансових установ – комунальних або муніципальних банків; розвиток ринку муніципальних цінних паперів, розвиток механізму державних гарантій місцевого боргу; розвиток пільгового банківського кредитування проектів міжрегіонального співробітництва; унормування практики створення регіональних банківських консорціумів.

4.3. Перспективи розвитку торгово-економічних зв'язків України з країнами ЄС

Вирішення стратегічного завдання набуття ефективного партнерства України з країнами ЄС потребує пошуку джерел підвищення зростання національної економіки. Міжрегіональне співробітництво є важливою складовою такого стратегічного партнерства, ефективним засобом на шляху європейської інтеграції України, а також практичним механізмом впровадження європейських стандартів. Розширення міжрегіонального співробітництва можливе за допомогою численних заходів, зокрема: розширення виробничої кооперації підприємств різних регіонів; розробки спільних інвестиційних проектів; спільних дій в фінансовій, консалтинговій, маркетинговій діяльності; систематичного обміну інформацією про потреби суб'єктів господарювання в інвестиціях; створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів; проведення наукових досліджень і соціологічних опитувань із зазначеної

проблематики, проведення конференцій, семінарів, зустрічей, круглих столів та інших організаційних заходів для прийняття узгоджених рішень[1]. Інтенсивність міжрегіональних зав'язків, сьогодні ще має слабку форму прояву, що вимагає пошук варіацій для їх реалізації. Однією з найбільш поширених форм міжрегіональної співпраці залишаються зовнішньоторговельні відносини, які в свою чергу мають значний вплив на соціально-економічний розвиток держави.

Отже, важливим аспектом міжрегіонального співробітництва є оцінка перспектив розвитку міжрегіональних торгово-економічних зав'язків з позиції конкурентних товарів регіону. Вирішення цього завдання викликає необхідність отримання кількісних оцінок впливу економічного розвитку держави на масштаби та інтенсивність міжрегіональних зав'язків України з країнами ЄС. Та виявлення найбільш привабливих з точки зору існуючих та потенціальних економічних зав'язків України з країнами ЄС для обґрунтування заходів з удосконалення форм співробітництва в розрізі конкретних товарних груп.

Використання методів кореляційно-регресійного аналізу дозволяє оцінити залежність результуючого показника економіки країни від параметрів міжрегіональних зав'язків [3].

Для аналізу використано структуру експорту України і визначено групи товарів з найбільшими обсягами поставок за межі країни, для виявлення залежності від міжрегіональних ринків країн Європейського Союзу (рис. 4.7.).

Рис. 4.7. Товарна структура експорту товарів України за 2015 рік,

тис. дол. [2]

Найвагоміші обсяги експорту товарів у 2015 р. склали недорогоцінні метали та вироби з них 25% або 9 471 млн дол., продукти рослинного походження 21% або 7 971 млн. дол., машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 10%, мінеральні продукти 8%.

В якості залежної змінної може бути обраним обсяг виробництва товару в Україні, а в якості незалежних змінних – показники експорту та імпорту товарів між Україною та ЄС.

Виробництво товарів в Україні можна визначити, враховуючи їх потребу: на внутрішньорегіональному ринку (споживання в межах країни), за межами регіону (експорт товарів з України до ЄС та загальний експорт), а також ввезення аналогічних товарів з інших регіонів (імпорт товарів з ЄС до України та загальний імпорт), може бути відображене в наступній моделі:

$$Y = a \cdot Mexp + b \cdot Mimp + d \cdot Exp + C \quad (4.2.),$$

де Y – обсяг виробництва товару, $Mexp$ – міжрегіональний експорт з України до ЄС, $Mimp$ – міжрегіональний імпорт з ЄС до України, Exp – загальний експорт України до країн світу, a , b , d – коефіцієнти регресії, які показують, на скільки одиниць у середньому змінюється результативна ознака за умов збільшення відповідної факторної ознаки, C – константа, яка відображає вплив неврахованих факторів у моделі (споживання товару межах регіону, виготовленого на території України, а також загальний імпорт в Україну з країн світу).

Оцінка моделі, крім виявлених кількісних залежностей між показниками випуску товарів та міжрегіональним співробітництвом, дозволяє визначити напрямок використання продукції міжрегіонального імпорту – проміжне споживання, кінцеве споживання, подальший експорт. Так, статистична незначимість показника міжрегіонального імпорту для формування обсягу випуску відповідної продукції в моделі свідчатиме про використання товарів для кінцевого споживання в регіоні або відправлення їх на експорт. Наявність від'ємного зв'язку між обсягом випуску та міжрегіональним імпортом вказуватиме на взаємозаміщуваність імпортованої та виготовленої в регіоні продукції, і визначати міжрегіональний імпорт в якості конкурентного для внутрішньорегіонального виробництва.

Для оцінки ефективності міжрегіонального співробітництва України та ЄС проаналізовано товарну структуру міжрегіонального експорту за період 2005-2015 рр. і виділено основні групи товарів: промислові товари – 29,8% експортованих товарів у 2015 р., харчові продукти – 17,8%, сировина та матеріали – 16,9%, машини і транспортне обладнання – 14,7%. Таким чином ефективність та перспективи розвитку міжрегіональної

співпраці між Україною та ЄС доцільно розглянути за виділеними групами товарів, використовуючи кореляційно-регресійний аналіз (табл. 3.9.)

Таблиця 4.9.

Залежність випуску товарів України від факторів міжрегіонального співробітництва з країнами ЄС в 2005-2015 рр.

Y	a (t-Statistic)		b (t-Statistic)		d (t-Statistic)		C (t-Statistic)	
Харчові продукти	-0,003	(-6,193)	-0,002	(-2,038)	0,001	(5,162)	3 910	(10,409)
Сировина та матеріали	0,012	(3,475)	0,019	(1,475)	-0,005	(-4,033)	-8 876	(-4,109)
Промислові товари	-0,002	(-5,648)	0,001	(-0,080)	0,001	(6,148)	-699	(-0,687)
Машини і транспортне обладнання	-0,003	(-8,660)	0,001	(6,741)	0,001	(5,428)	4 704	(11,988)

Отримані результати свідчать про неефективність впливу експорту та імпорту харчових продуктів з точки зору зростання виробничого потенціалу цієї галузі. Також обсяги виробництва в цій галузі практично не залежать від загального експорту країни, вони обумовлені переважно внутрішнім споживанням. Аналогічна ситуація спостерігається і в галузях, що виробляють промислові товари, машини та транспортне обладнання. Позитивний вплив на зростання обсягів виробництва здійснює тільки внутрішньо регіональний експорт та імпорт в галузі сировина та матеріали.

Таким чином, для поглиблення міжрегіонального співробітництва з країнами ЄС в цих галузях, потрібно підвищувати рівень конкурентоспроможності продукції, що виробляється або шукати нові форми шляхи.

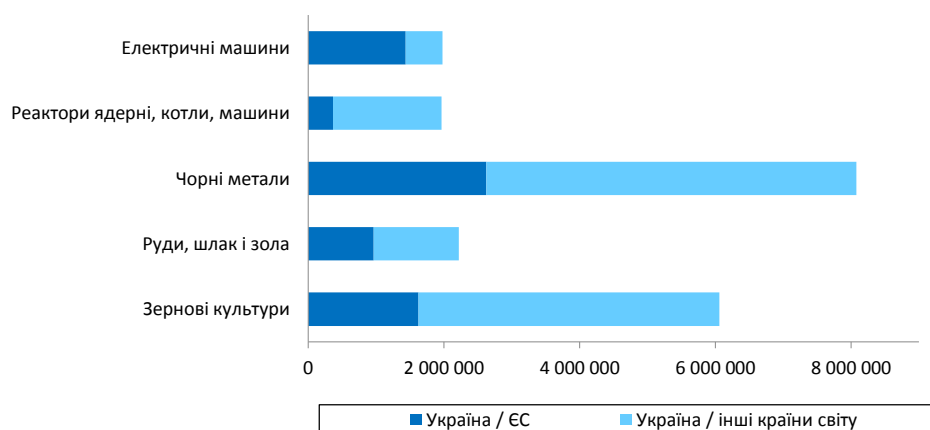
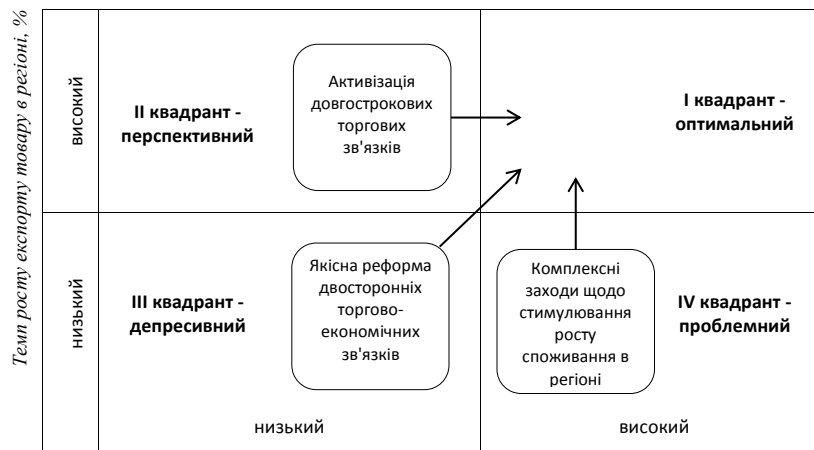

Рис. 4.8. Обсяги експорту ключових товарів України за 2015 рік, тис. дол.

Примітка: складено автором на основі джерела [4]

Важливим завданням при аналізі міжрегіональних торгівельно-економічних зв'язків є оцінка перспектив їх розвитку. Для цього визначена структура експорту ключових товарів з України до країн ЄС. Найбільш орієнтованими на ринки країн ЄС виявилися наступні групи товарів: зернові культури, електричні машини; чорні метали; руди, шлак і зола; ядерні реактори, котли, машини. (рис. 4.7.).

Для визначення перспектив зростання обсягів міжрегіональної торгівлі доцільно використовувати матриці перспектив розвитку міжрегіонального торгово-економічного співробітництва, які побудовані на базі методології портфельного аналізу [4] (рис. 4.9.).

Коефіцієнт парної кореляції міжрегіональної торгівлі

Рис. 4.9. Загальний вид матриці перспектив розвитку міжрегіонального торгово-економічного співробітництва

В якості параметрів матриці обрано наступні показники:

- коефіцієнт парної кореляції міжрегіонального експорту та імпорту товарів (значення коефіцієнта знаходиться в діапазоні $[-1; 1]$);
- темп росту експорту товару в регіоні (значення даного показника знаходиться в діапазоні $[0; +\infty]$);
- частка обсягу міжрегіонального експорту товару в загальному експорті регіону.

Оптимальним вважається наступне розподілення регіонів-споживачів по квадрантам матриці, за якого найбільша їх частина знаходитиметься у першому квадранті, менша – другий і четвертий. Характеристика регіонів у квадрантах матриці наведена у табл. 4.10.

Таблиця 3.10.

Характеристика регіонів у квадрантах матриці

Квадрант	Характеристика регіонів
I - оптимальний	Зростання споживання продукції регіону, що розглядається, збіг циклів попиту та пропозиції досліджуваного товару
II - перспективний	Зростання споживання продукції регіону, що розглядається, незначний збіг циклів попиту та пропозиції досліджуваного товару
III - депресивний	Скорочення споживання продукції регіону, що розглядається, незначний збіг циклів попиту та пропозиції з регіоном-постачальником
IV - проблемний	Високий рівень збігу циклів коливання попиту та пропозиції досліджуваного товару на регіональному ринку, зниження споживання продукції регіону, що аналізується

Перспективи розвитку міжрегіонального торгово-економічного співробітництва України і країн ЄС визначені для товарів, які складають основу спеціалізації України, і можна проаналізувати за більш детальною класифікацією, виділивши ключові позиції.

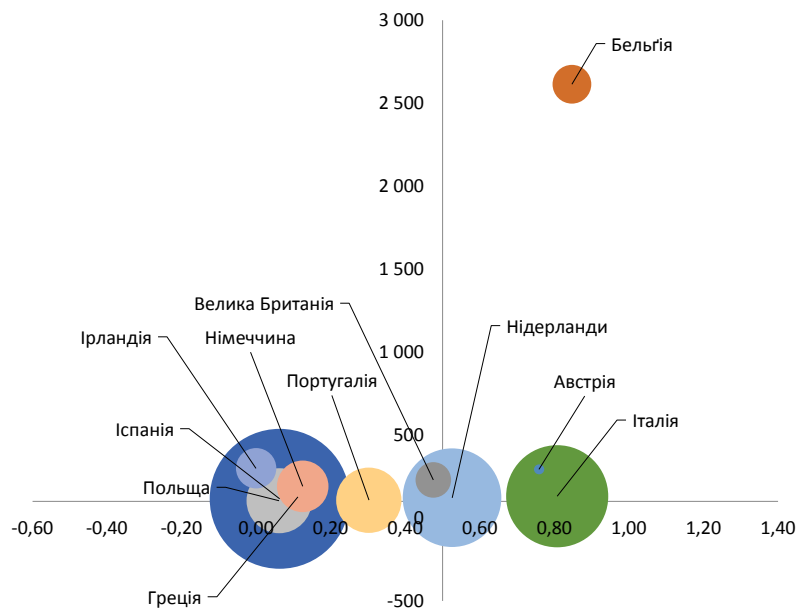

Рис. 4.10. Матриця перспектив розвитку міжрегіонального торгово-економічного співробітництва України і країн ЄС для групи товарів «зернові культури» в 2011-2015 рр.

Оптимальними з точки зору торгово-економічних зв'язків є Бельгія, Італія, Австрія, Нідерланди, на їх ринки відправляється або вагома частка групи товарів «зернові культури» або спостерігаються темпи росту експорту товарів цієї групи (рис 4.10). Перспективними виявилися ринки таких країн ЄС, як Великобританія, Португалія, Іспанія, Німеччина, Польща, Ірландія. Також виявилось, що жодна з країн не вважається ні депресивним ні проблемним регіоном.

Що стосується групи товарів «чорні метали» (рис 4.11), то основні країни куди здійснюються експортні поставки – це Італія, Польща та Болгарія, причому, жодна з країн не розташована в зоні оптимального регіону. Це вимагає вживання комплексних заходів, щодо стимулювання обсягів споживання продукції в цих країнах, підвищення рівня її конкурентоспроможності або переорієнтації на інші країни.

Оптимальними є Великобританія та Данія, перспективними – Іспанія та Угорщина. Торговельно-економічні зв'язки з іншими країнами можна охарактеризувати як проблемні та депресивні, що вимагає активних дій у вирішенні питань в цьому напрямку.

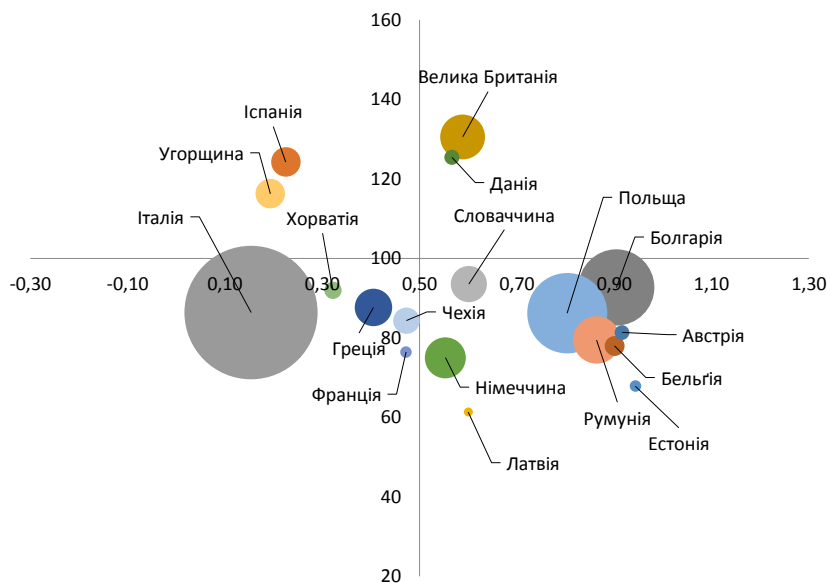

Рис. 4.11. Матриця перспектив розвитку міжрегіонального торгово-економічного співробітництва України і країн ЄС для групи товарів «чорні метали» у 2011-2015 рр.

Виробництво металопрокату в Україні може скоротитися. На непідконтрольних Україні територіях зупинилися заводи, також у виробників виникли проблеми з поставками коксу з НКТ. Зменшення виробництва сталі у 2017 році, спричинить зниження й обсягів експорту на світові ринки. За результатами отриманими на початок року, Україна поступилася своїми позиціями Італії і посіла одинадцяту сходинку у рейтингу світових виробників металургійної продукції.

Сьогодні українські виробники металургійної продукції опинилися в скрутному становищі, не тільки через політичну та економічну кризу в країні, а й через проблеми пов'язані зі світовою кризою, а саме: надвиробництво чорних металів, падіння попиту на продукцію низької якості, посиленням конкуренції й появою нових конкурентів на світових ринках, таких як Китай, Індія й Південна Корея. Проте основною проблемою є необхідність технічного й технологічного переоснащення виробництва, зниження надмірної енергоємності виробництва, поліпшення якості продукції та диверсифікація асортименту (освоєння випуску нових видів сталі й прокату).

Для виходу українських металургійних підприємств з кризового становища, вважається необхідним: оптимізація собівартості продукції за рахунок зниження енергоємності, що неможливо без модернізації засобів виробництва на основі використання інноваційних технологій, вирішення екологічних питань, реконструкція наявних потужностей, диверсифікація асортименту і поліпшення якості продукції, розвиток інфраструктури внутрішнього ринку металопродукції, поглиблення участі українських металургійних підприємств у міжнародній торговельній діяльності (зокрема розширення присутності на європейських ринках), подолання проблем у відносинах з суміжними галузями щодо тарифів на вантажні перевезки, забезпеченням виробників металобрухтом, фінансуванню інноваційних проектів.

Матриця перспектив розвитку для групи товарів «електричні машини» зображена на рис. 4.12. Основними країнами куди здійснюється збут товарів даної галузі є Угорщина, Польща, Німеччина та Чехія. Причому тільки Чехія та Польща є оптимальними ринками збуту. Угорщина та Німеччина є проблемним та депресивним регіонами відповідно. Ринок Болгарії вважається єдиним перспективним для товарів цієї групи.

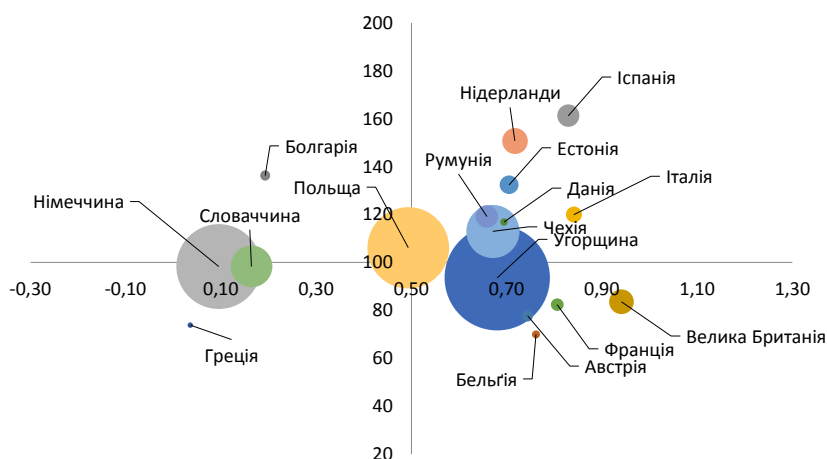

Рис. 4.12. Матриця перспектив розвитку міжрегіонального торгово-економічного співробітництва України і країн ЄС для групи товарів «електричні машини» в 2011-2015 рр.

На рис. 4.13. представлена матриця для групи товарів «руди шлаки і зола». Торгово-економічні зв'язки за цією групою товарів характеризуються наявністю найбільшої кількості проблем практично у всіх країнах збуту. Тому, потрібно особливу увагу приділити подальшому розвитку міжрегіонального співробітництва за даною групою товарів.

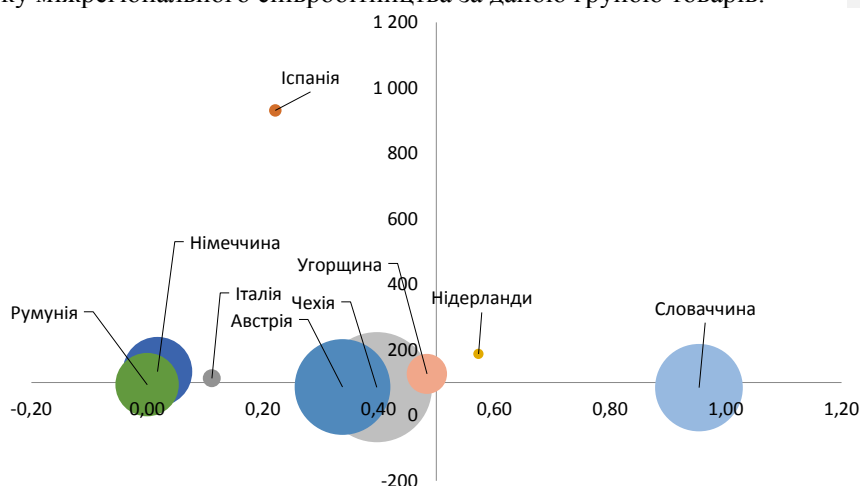

Рис. 4.13. Матриця перспектив розвитку міжрегіонального торгово-економічного співробітництва України і країн ЄС для групи товарів «руди шлаки і зола» в 2011-2015 рр. [2]

Представлені моделі дозволяють визначити напрямки подальшого розвитку та поглиблення міжрегіонального співробітництва України з країнами Європейського Союзу. Основними з яких повинні бути: підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції, приведення продукції у відповідність до існуючих європейських стандартів, переорієнтація експорту з сировинного на високотехнологічний, проведення реконструкції та модернізації виробництва, створення інформаційно-організаційної системи міжрегіональних зв'язків, диверсифікація ринків збуту серед країн ЄС, поглиблення двосторонніх відносин торгово-економічного співробітництва України з країнами ЄС.

4.4. Механізм розвитку транскордонного співробітництва на східних кордонах України

Інтеграція, розуміється як процес наростання тісноти зв'язків між об'єктами, в даному випадку регіонами, часто супроводжується їх зближенням, появою нових загальних ознак. Вихідний латинський термін «integratio», згідно з Великою радянською енциклопедією, означає відновлення, єдність. Інтеграційні процеси ведуть до становлення якоїсь нової цілісності, на основі зміни існуючих комбінацій наявних елементів. У сучасній економічній літературі в останні роки відбулася помітна зміна поняття міжрегіональної інтеграції. Згідно з ринковим підходом, яка панувала ще 10-15 років тому, процес інтеграції складається, головним чином, з усунення перешкод, які заважають інтеграції національних ринків товарів, послуг, капіталу і робочої сили.

Слід зазначити, що країни Європейського континенту, з об'єктивних історичних причин, найбільшим чином досягли успіху в практиці здійснення регіональної інтеграції. В даний час розрізняють наступні основні теоретичні підходи до процесу інтеграції.

Згідно інституційному підходу, процес міжрегіональної інтеграції, зокрема, європейської, розумівся як поступова передача законодавчих і адміністративних повноважень від національних властей наднаціональним (в конкретному випадку - європейським інститутам). Ця модель, яка часто характеризує стратегію інтеграції, запропоновану Європейською Комісією, має на увазі технократичний ("єврократичний") і централізований процес перерозподілу фінансових ресурсів як основний інструмент зниження регіональних відмінностей.

Третій, так званий "мережевий" підхід розглядає соціально-економічний простір як систему пересічних транснаціональних "макрорегіонів", що характеризуються співпрацею між різними адміністративними областями, що включені в цей макрорегіон, і

конкуренцією з областями, що належать іншим макрорегіонам. Ці макрорегіони можуть бути представлені як пересічні мережі великих і малих міських центрів, що виконують як доповнюючу так і конкуруючу ролі в європейському масштабі. Прикладами таких макрорегіонів є Середземноморський та Балтійський басейни, Альпійський регіон, Середня Європа, "Атлантична Дуга" і область столиць у Північно-Західній Європі.

Відповідно до цього підходу кордони регіонів і країн не стільки розділяють окремі регіони і країни і створюють штучні перешкоди для економічної і соціальної інтеграції, скільки перетворюються на своєрідні мости що об'єднують макрорегіони внаслідок процесу загальної інтернаціоналізації. Крім того, деякі з цих європейських макрорегіонів є сполучними між регіонами Європейського Союзу і країн Центральної Восточної Європи, Балканського півострову і Південного Середземномор'я, що не входять до складу ЄС.

Методологічні основи першого підходу, походять від неоліберальної теорії, що розглядає будь-який вплив держави як втручання в "природний" ринковий процес і спотворює ринкову інформацію для суб'єктів економіки. В даному випадку в якості таких спотворень розглядаються міжнародні та міжрегіональні кордони.

Другий підхід, який базується на спробах синтезу неокейнсіанської та інституційної теорій, а також науки про управління, ґрунтується на неминучості і принциповій необхідності активної ролі держави, державних і недержавних інститутів в регулюванні ринкових процесів. У випадку ЄС, цей підхід концентрується на оптимізації розподілу функцій і відносин між наднаціональними органами, національними урядами та регіональними і міськими органами управління за участю всякого роду асоціацій підприємств, профспілок, партій і рухів в процесах прийняття рішень.

"Мережевий" підхід розглядає бар'єри у вигляді кордонів і відмінностей в законодавстві але не тільки і не стільки як перешкоди на шляху встановлення різноманітних довгострокових зв'язків між регіонами та ринками, а й як джерело додаткової вигоди, іноді незаслуженої, для господарюючих суб'єктів і, отже, стимул для транскордонних обмінів.

Ці підходи не можна розглядати як еволюцію поглядів на проблему міжрегіональних взаємодій, оскільки вони хоча і не повністю протилежні один одному, але істотно різняться у вихідних передумовах і практичних висновках. Перший підхід найбільш характерний для економічної системи, що панувала у першій половині століття, коли основною моделлю виробництва був масовий випуск стандартизованої продукції, обмежений попитом і можливостями залучення основних ресурсів: капіталу і праці. Другий підхід відповідає "державницькій" політиці 50-70-х років з великими державними програмами, частковою націоналізацією, п'ятирічним плануванням, регулюванням цін і попиту, боротьбою з

інфляцією і безробіттям. Третій підхід відповідає сучасному періоду високотехнологічного виробництва, коли підприємства орієнтуються на випуск невеликих партій продукції та послуг з заданими параметрами, їх організаційні структури і самі підприємства будуються під проект, а не навпаки, а головним ресурсом стає інформація.

Аналіз інтеграційних процесів в Європі в контексті можливого використання цього досвіду для України дозволив зробити висновок: якщо говорити не про європейську інтеграцію в цілому, а саме про міжрегіональну інтеграцію, то в сучасній Європі отримала найбільший розвиток, фінансову та інституційну підтримку міжрегіональна інтеграція не всередині окремих країн, а окремих регіонів різних країн.

Особливо яскраво це проявляється в прикордонному співробітництві суміжних регіонів, що регулюються Програмою ЄС "Interreg II". Ця Програма охоплює такі ареали, як Західне Середземномор'я і Латинські Альпи, область Північного моря, Південно-Західну Європу і т.д. Основне завдання цієї Програми - сприяти транснаціональному співробітництву через елементи структурної політики, розвиток систем комунікацій, управління водними ресурсами і т.д. Одна з важливих задекларованих цілей Програми полягає в зниженні соціально-економічних нерівностей в розвитку суміжних регіонів сусідніх держав.

Подібне стимулювання міжрегіонального співробітництва, безсумнівно пов'язано з процесами глобалізації світової економіки та політики і знайшло яскраве вираження в концепції і практиці формування "єврорегіонів" (Euro-regions). Фактично мова йде про неформальне об'єднання в великі макрорегіони територій кількох сусідніх держав на основі принципів економічної єдності або спеціалізації, історичних і культурних зв'язків, використання вигод економіко-географічного положення і т.д. (Наприклад, дуже цікавий досвід "єврорегіону", що об'єднує іспанську провінцію Каталонія і французький регіон "Ланжедок-Руссільон"). Для регулювання процесів міжрегіональної взаємодії створюються дорадчі органи і різні структури "сприяння" кооперації в промисловій, сільськогосподарській, транспортній сферах і т.д.

Інший приклад, який є дуже показовим - це оформлення співпраці найбільш розвинених в промисловому відношенні регіонів Німеччини, Франції, Італії та Іспанії. Йдеться про відомі "Чотири мотори Європи" - неформальне об'єднання таких регіонів, як Баден-Вюртенберг (Німеччина), Ломбардія (Італія), Рони Альпи (Франція) і Каталонія (Іспанія). Характерно, що всі ці регіони, хоча і розташовані в "серцевині Європи", безпосередньо не межують один з одним. Ідея міжрегіональної кооперації та співпраці чотирьох "елітних" європейських регіонів, ініційована їх діловими колами і представниками владних структур, безумовно, має серйозні перспективи, в тому числі на основі об'єднання зусиль цих

найбільш розвинених частин європейського континенту в реалізації нової промислової і науково-технічної політики ЄС.

Іншими словами, в рамках європейської регіональної політики досить активно реалізується ідея утворення наднаціональних макрорегіонів у вигляді "м'яких" структурних форм. У ряді випадків це, безумовно, спроба окремих регіонів зменшити тиск надмірної централізації національного уряду на основі самостійного виходу на інтеграційні зв'язки з регіонами інших держав.

Що стосується законодавчої, фінансової та інституційної підтримки міжрегіональної інтеграції всередині європейських держав, то в сучасних умовах вона не отримала належного розвитку як в силу відносної однорідності регіонів усередині окремих країн Європи, так і через недостатню актуальність самої цієї проблеми. Як правило, різного роду інтеграційні проекти і програми в окремих державах Європи, які охоплюють сферою свого впливу кілька суміжних територій цих країн (наприклад, - в області створення транспортної інфраструктури) або вже реалізовані, або вони виходять на наднаціональний рівень (у разі, наприклад, з європейськими транспортними коридорами). Найчастіше такого роду інтеграція відтворюється в нових формах в рамках третього "мережевого" підходу і пов'язана з сучасними формами взаємодії міст і агломерацій.

Держави Європи і їх регіони пройшли тривалий шлях цивілізованого розвитку ринкової економіки, створення міцних федерацій, сильних традицій у галузі законотворчості. Однак все це відбувалося на тлі політичної стабільності та економічного зростання - двох абсолютно необхідних атрибутів інтеграції. Те, що відбувається сьогодні в об'єднаній Європі - орієнтир для розвитку міжрегіональної інтеграції в Україні у всіх напрямках.

Однак в будь-якому випадку на розвиток міжрегіонального співробітництва в Україні будуть впливати наступні об'єктивні умови, що принципово відрізняють її від більшості європейських держав:

Чималі розміри території країни, що ставить природним чином питання про необхідність більш тісної співпраці та взаємодії суміжних регіонів, хоча б зважаючи на лише один фактор - необхідність економії на транспортних витратах;

Різноманітність природно-кліматичних, ресурсних, структурних, демографічних, культурно-етнічних та інших умов і факторів розвитку її суб'єктів і наявність значної асиметрії в соціально-економічному розвитку регіонів;

Асиметричність української політики унітаризму (фактично правова нерівність різних суб'єктів України - східних і західних областей) суперечлива адміністративно-територіальна структура країни (наявність автономії і проголошення в Конституції унітарності);

Відсутність досвіду і менталітету співпраці у політичних регіональних еліт; Слабкість регіональної політики української держави.

Просторові масштаби інтеграції різні: глобальний, пострадянський (СНД), загально український, міжрегіональний, всередині регіональний. Активна інтеграція України в світову спільноту і економіку, ширшим за обсягом, ніж у інших нових суверенних держав, пов'язаних зі "своїм" макрорегіоном світу; втім, для України завжди був важливим європейський напрямок зовнішніх зв'язків. На загальноукраїнському та внутрішньорегіональному рівнях спостерігається суперечливе поєднання інтеграції та дезінтеграції; першу стимулюють політичні процеси державного будівництва. А ось рівень СНД і український міжрегіональний явно постраждали, тут дезінтеграційні процеси переважали над реінтеграційних.

Всі роки незалежності в Україні існує проблема: як утримати єдність простору в ході його неминучої реструктуризації. У національній сфері існують різні простори (політичний, оборонний, економічний, культурно-інформаційний), але характер проблеми ідентичний. Логічно в ній можна виділити дві компоненти: композиційну і комунікаційну, або проблему диференціації (регіоналізації) та інтеграції. Перша стосується складу і структури країни, зміни неформальних і нормативних районів, їх спеціалізації, міжрайонних пропорцій. Друга прямо зачіпає зміст і форми міжрайонної кооперації, зв'язків і взаємодій, розбудови їх принципів і механізмів в нових умовах.

Якщо спробувати спроектувати європейський досвід і підходи до інтеграції, описані раніше, на соціально-економічні процеси в Україні останнього десятиліття, то можна констатувати, що з точки зору першого підходу, переважали тенденції дезінтеграції: обсяги міжрегіонального обміну товарами і послугами, перелив капіталу скорочувалися через спад виробництва і інвестиційну кризу.

З точки зору другого підходу ситуація більш оптимістична. Склалася нова система органів управління на державному і, почасти, муніципальному рівнях, відбувається поступове уточнення їх повноважень і складається оформлена в правовому відношенні і вкорінюється у свідомості політичних і господарюючих еліт система правил поведінки економічних суб'єктів.

Нарешті, з точки зору третього підходу, в минулі роки в Україні відбувся значний прогрес у справі інтеграції, оскільки ряд міст і територій виявилися тісно інтегрованими в європейські і світові економічні відносини і структури. Як приклади можна вказати на Київ, Донецьк, Львів, Одесу, Ужгород і деякі інші міста. У цьому сенсі спостерігається певна аналогія з західноєвропейськими формами міжрегіональної транснаціональної інтеграції, хоча велика експортно-імпортна спрямованість ряду українських регіонів і міст має іншу природу - вона не

підкріплена системою прикордонного співробітництва та кооперації. У той же час економічні прогнози і вимоги практичної діяльності показують, що прикордонне співробітництво ряду як східних, так і західних регіонів України має велику економічну вигоду.

Процесу інтеграції України в європейські мережі інфраструктури сприяло прийняття загальних планів дій і здійснення конкретних проектів. Особливо слід згадати про План дій в галузі транспорту, про розроблену концепцію Чорноморського кільцевого коридору і включення декількох країн ОЧЕС в програми ПЕТРА і ТРАСЕКА. З метою задоволення потреб регіону в зв'язку, були завершені три проекти: ІТУР (Італія-Туреччина-Україна-Росія), КАФОС (Туреччина-Болгарія-Румунія-Молдова), Трансбалканської лінії (ТБЛ) (Італія - Колишня Югославська Республіка Македонія - Албанія - Болгарія - Туреччина). Об'єднання енергетичних систем, що охоплюють всі держави-члени, є ще одним проектом в стадії розробки під контролем міністрів енергетики держав-членів, в завдання яких входить сприяння раціональному і більш ефективному виробництву та використанню електроенергії в регіоні.

Вивчення світогосподарських зв'язків приводить до висновку про те, що процеси транскордонного співробітництва, які розпочалися з 50-х років XX століття, відіграли істотну роль в реалізації інтеграційних ініціатив в Європі. Не менше значення надається цій співпраці і на початку XXI століття, особливо у взаєминах Євросоюзу з країнами Східної Європи, включно з Україною. Результати Гельсінського саміту Євросоюзу (10-11 грудня 1999 г.), зокрема, прийнята на ньому Це стосується, в тому числі поживлення і інтенсифікації транскордонного співробітництва з країнами Центральної Європи.

Прикордонне співробітництво різноманітне. Існує чимало дефініцій, що виражають сутність цих відносин. Слід, однак, виділити в першу чергу емпіричне і юридичне визначення.

Перше характеризує таку співпрацю як будь-яке колективне прикордонне співробітництво, що здійснюється будь-якими суб'єктами регіонального прикордонного співробітництва, яке визнано або офіційною владою або хоча б публічно. Друге, на відміну від першого - це визначення поняття прикордонного співробітництва, яке здійснюється прикордонними регіонами або територіями в самому строгому і формальному сенсі цього слова. Це транскордонне співробітництво, визнане міжнародним правом як відносини між сторонами в прикордонних регіонах та інших територіях. Прикордонне співробітництво, з точки зору застосування, повинно мати відношення регіональної влади та органів місцевого самоврядування зацікавлених у цьому співробітництві держав.

В Україні існує 6 єврорегіонів: Єврорегіон «Буг», «Карпатський Єврорегіон», Єврорегіон «Дніпро», Єврорегіон «Слобожанщина», Єврорегіон «Верхній Прут», Єврорегіон «Нижній Дунай».

У стадії формування знаходяться «Азов- Меотида», «Донбас» і «Ярославна».

Виходячи з цих доводів, формують цілі створення єврорегіону «АЗОВ-МЕОТИДА»:

- Активізація соціально-економічних, науково-технічних, культурних та інших зв'язків між територіально-адміністративними одиницями України та Греції в процесі спільного вирішення загальних проблем;
- Збереження, примноження і раціональне використання ресурсів Азовського моря;
- Збереження унікальної природи Приазов'я;
- Підвищення якості життя українців, росіян, греків і жителів інших національностей, що населяють Приазов'я.

Вибір Греції в якості партнера визначається:

- Європейською практикою допускається створення єврорегіону між адміністративно-територіальними утвореннями, які не мають спільного кордону, але мають вихід на морське узбережжя і можливість морського сполучення;
- У Донецькій області 9 районів і місто Маріуполь є місцем компактного проживання етнічних греків;
- Грецька діаспора добре організована і структурована;
- У Донецькій області знаходиться консульство Греції;
- Маріупольський державний університет - єдиний в світі за межами Греції центр вивчення новогрецької мови;
- Греція вже багато років надає різноманітну допомогу своїй діаспорі;
- Греція - член ЄС і Організації ЧЕС.

У перспективі планується збільшення кількості учасників (Донецька, Запорізька, Херсонська області,) і розширення кола питань:

- Збереження та раціональне використання ресурсів Азовського моря і прилеглих територій;
- Розвиток транспортної, комунальної, телекомунікаційної інфраструктури Азовського узбережжя;
- Утилізація побутових і промислових відходів;
- Екологічний моніторинг басейну Азовського моря;
- Розвиток морського туризму, морських видів спорту, будівництво мережі яхт-клубів і Акваполіс.

Така увага регіональних органів влади до визначення соціально-економічних завдань, як першочергове залучення іноземних партнерів, так, наприклад, Китайська Народна Республіка готова брати участь в будівництві нової магістралі. В ході переговорів з китайськими фахівцями укладено попередню угоду про наміри. Китайська сторона дуже зацікавлена в тому, щоб відновити «Шовковий шлях» і дати можливість виходу транспортного сполучення Азія-Європа. У той же час для реалізації

цього проекту необхідно прийняти новий закон про концесії автомобільних доріг.

Правові основи транскордонного співробітництва Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ратифікована Україною) Закон України «Про транскордонне співробітництво».

Положення про порядок проведення конкурсного відбору проектів (програм) транскордонного співробітництва, які можуть бути включені до державної програми транскордонного співробітництва (затверджено постановою Кабміну)

Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2010 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України).

Формування однорідного соціально-економічного простору на основі поглиблення міжнародної кооперації праці між підприємствами країн-учасниць, розвитку спільної підприємницької діяльності, формування спільної банківської, транспортної та промислової інфраструктури, створення єдиного ринкового простору, фінансової системи, узгодження політики щодо регулювання потоків робочої сили, вирівнювання економічного і соціального розвитку територій, які входять в Єврорегіон, ГУАМ та ОЧЕС.

Міжрегіональна інтеграція в Україні була і залишається важливим індикатором загальної соціально-економічної ситуації в країні і, одночасно, найважливішим механізмом поліпшення цієї ситуації. Міжрегіональне співробітництво має стати найважливішим об'єктом цілеспрямованої і скоординованої політики центру і регіонів з метою як оздоровлення соціально-економічної ситуації, так і створення інституційної основи нової української державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РЗДІЛУ 4

Підрозділ 4.1.

1. Петросянц В.З. Зарубежный опыт государственного регулирования регионального развития [Электронный ресурс] – Режим доступа к документу: <https://cyberleninka.ru/article/v/zarubezhnyu-opyt-gosudarstvennogo-regulirovaniya-regionalnogo-razvitiya>
2. Офіційний сайт державної служби статистики України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> – Назва з екрану
3. Управління регіональним розвитком: проблеми та перспективи: монографія / Н. Л. Гавкалова, Л. Й. Аведян, Г. М. Шумська та ін.; за заг. ред. докт. екон. наук, професора Гавкалової Н. Л. – Х. : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2013. – 400 с.
4. Павлова С.Ю. Оценка конкурентоспособности отраслей региона на основе расчета показателей специализации: [Электронный ресурс] – Режим доступа к документу: <https://cyberleninka.ru/article/v/otsenka-konkurentosposobnosti-otrasley-regiona-na-osnove-rascheta-pokazateley-spetsializatsii>
5. Безугла В. О. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України / В. О. Безугла // Научно-технический сборник. – 2006. - №70. - С. 53 – 60
6. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні. Наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с.
7. Державне управління регіональним розвитком України: монографія/ за ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
8. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с..
9. Статистичні методи оцінки регіонального розвитку: навчальний посібник / під ред. д-ра екон. наук, проф. Раєвської О. В. – Х. : ФОП Александрова К. М., 2016. – 328 с.
10. Кузьменко Л.М., Солдак М.О. Старопромислові регіони України: інституціональні особливості розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу до документу: http://iep.donetsk.ua/publish/sbor/all_text/l2011/stl_01.pdf
11. Добуш Ю.Я. Особливості формування кластерів у рекреаційній сфері. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/27_15.pdf
12. Олійник В. Теоретичні засади та практика моніторингу регіональної політики ЄС: / В.Олійник, О.Гончарова // Міжнародна

економічна політика. - 2014. - №2: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

HYPERLINK

http://iepjournals.com/journals/21/2014_8_Oliynyk_Goncharova.pdf.

13. Попова І.А. Роль міжрегіонального співробітництва в активізації регіонального розвитку /І.А.Попова, С.О.Бурбело // Молодий вчений. – 2014. - №12: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyychny.in.ua/files/conf/eko/08dec2014/15.pdf>

14. Третяк В.В. Вибір організаційних форм реалізації міжрегіонального співробітництва / В.В.Третяк, О.М.Татарченко, Ю.А.Завойських // Часопис економічних реформ. – 2014. - №1 (2013): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chasopys.snu.edu.ua>.

Підрозділ 4.2.

1. Копилук О. Застосування комплексного підходу до формування системи фінансового забезпечення транскордонного співробітництва / О. Копилук, П. Куцаб // Формування ринкових відносин в Україні. – 2016. - № 4. – С. 77-81.

2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>;

3. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. - № 13. – С.90.

4. Біла С.О. Інституційний потенціал ДСРР-2020 у формуванні стратегічних пріоритетів регіонального розвитку України / С.О. Біла // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2014. – Т.2. – С. 36-39.

5. Калмикова Н.М. Фінансовий механізм забезпечення програм розвитку транскордонного співробітництва України і Європейського Союзу / Н.М. Калмикова // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ: Сб. науч. тр. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – С.425-430.

6. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 № 1861-IV (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 45. – С.499.

7. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 554 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-%D0%BF>

8. Тропіна В.Б. Фінансове забезпечення транскордонного співробітництва в Україні / В.Б. Тропіна // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2014. - № 2 (22). – С. 75-80.
9. Марена Т.В. Вплив фінансово-кредитної інфраструктури на конкурентоспроможність регіону / Т.В. Марена // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. – 2014. – Випуск 8. – С. 132-138.
10. Механізми стимулювання міжрегіонального співробітництва в Україні: Аналітична записка. – Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1056/>
11. Васильєв О.В. Організація функціонування фінансових інституцій регіону / О.В. Васильєв // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. - № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_8.pdf.
12. Васильєв О.В. Особливості взаємозв'язку між економічним розвитком регіону та його фінансовою інфраструктурою / О.В. Васильєв // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. - № 5(43). – С. 123-127.
13. Варфоломєєв С. Український ринок муніципальних облігацій: Аналітичний огляд / С. Варфоломєєв. – Київ, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pension.kiev.ua/files/MunicipalBonds.pdf&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwjW38PIm5HQAhXCCiwKHbqqBm8QFggTMAA&usg=AFQjCNGgre800TJab1P5iHwYox62n4ft0w>.
14. Мазур І.І. Особливості становлення ринку муніципальних паперів в Україні / І.І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2010. - №1. – С.23-28.
15. Рекуненко І.І. Роль муніципальних облігацій на ринку місцевих запозичень / І.І. Рекуненко, О.В. Котляревський // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 22: У двох частинах / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технолог. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2009. – Частина II. – С. 40-44.
16. Штерн Г.Ю. Ринок муніципальних облігацій в Україні / Г.Ю. Штерн, О.А. Карлова, К.В. Погос'ян // Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник. – 2006. - № 70. – С. 323–327.
17. Річна звітність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>.
18. Карпінець В.Й. Муніципальний банк в системі управління фінансовими потоками великого міста / В.Й. Карпінець, І.З. Сторонянська // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 96–105.
19. Карпінець В.Й. Муніципальний банк як механізм підвищення фінансової спроможності територіальної громади в умовах бюджетної

децентралізації / В.Й. Карпінєць // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. - №2(20). – С. 178-181.

20. Буцька О.Ю. Комунальний банк як інститут сприяння соціально-економічного розвитку територіальних громад / О.Ю. Буцька, О.В. Тимошенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 20. – С. 44-46.

21. Череп А.В. Комунальний банк як інвестиційна складова соціально-економічного розвитку територіальних громад / А.В. Череп, С.О. Осипенко // Бізнес Інформ. – 2015. - № 11. – С. 314-319.

22. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: [Монографія] / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

Підрозділ 4.3.

1. Беззубченко О.А. Міжрегіональне співробітництво: сутність, форми та процес реалізації/ О.А. Беззубченко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка, 2015, Вип. 9 , С 96-102.

2. Державна служба статистики України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrexport.gov.ua/>

3. Ускова Т.В. Межрегиональное сотрудничество: оценка, и перспективы развития/ Т.В Ускова, Е.В. Лукин// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhregionalnoe-sotrudnichestvo-otsenka-i-perspektivy-razvitiya>

4. Henderson, Bruce D. "The Product Portfolio". Retrieved 16 May 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bcgperspectives.com/content/classics/strategy_the_product_portfolio

5. United nations conference on trade and development. – Електронний есурс. - [Режим доступу]: <http://unctadstat.unctad.org/>

РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ

5.1. Інституційні засади реалізації міжрегіонального співробітництва

Сучасні міжнародні відносини характеризуються досить інтенсивними інтеграційними процесами, серед яких важливу роль відіграє міжрегіональне і прикордонне співробітництво. Україна завдяки вигідному геополітичному положенню має великі потенційні можливості розвитку таких форм, оскільки 19 регіонів (областей) країни є прикордонними, а зовнішній кордон є найдовшим серед європейських країн. Підтримка міжрегіонального співробітництва прикордонних регіонів є інструментом соціально-економічного розвитку регіонів та пом'якшенням територіальних диспропорцій.

З розширенням Європейського Союзу та поглибленням інтеграційних процесів в Україні загострилися проблеми, що стосуються трансформації соціально-економічної системи та суспільно-політичного ладу. Зазначене викликає необхідність пошуку шляхів реформування економічних зв'язків України з членами ЄС, насамперед з державами-сусідами, які визначені стратегічними партнерами, що передбачає тісне і найширше двостороннє співробітництво.

Досліджуючи особливості міжрегіонального співробітництва, слід звернути увагу на те, що провідні вітчизняні вчені, такі як: Я. Жаліло, С. Біла, І. Бабець, І. Валюшка та інші[1], тривалий час ґрунтовно вивчають переваги міжрегіонального співробітництва на локальному та міжнародному рівнях. У випадку, коли мова йде про співпрацю між регіонами всередині країни, активізація відбуватиметься після переходу від торгової до проектної моделі взаємовідносин регіонів. Мова йде про підготовку та реалізацію на міжрегіональному рівні проектів і програм, що забезпечують спільну участь в освоєнні (використанні) ресурсних потенціалів регіонів і досягненні на цій основі синергетичного ефекту [1].

На думку вищезгаданих учених міжрегіональне співробітництво займає основне інтегруюче місце в системі нової регіональної політики, поєднуючи між собою її основні складові: "стратегію регіонального розвитку - євроінтеграційну стратегію - стратегію модернізації країни".

В рамках співпраці регіонів відбувається конвертація завдань модернізації країни в конкретні модернізаційні завдання розвитку регіонів, передбачені відповідними регіональними стратегіями - формується визначеність місця і ролі регіону в загальнонаціональній стратегії модернізації. У той же час модернізаційний вимір набуває і стратегія регіонального розвитку, орієнтована на вирівнювання і консолідацію соціально-економічного рівня розвитку країни - формуються обґрунтовані

принципи для запобігання «зрівнялівки», модифікується позиціонування регіону в міжрегіональному поділі праці [1].

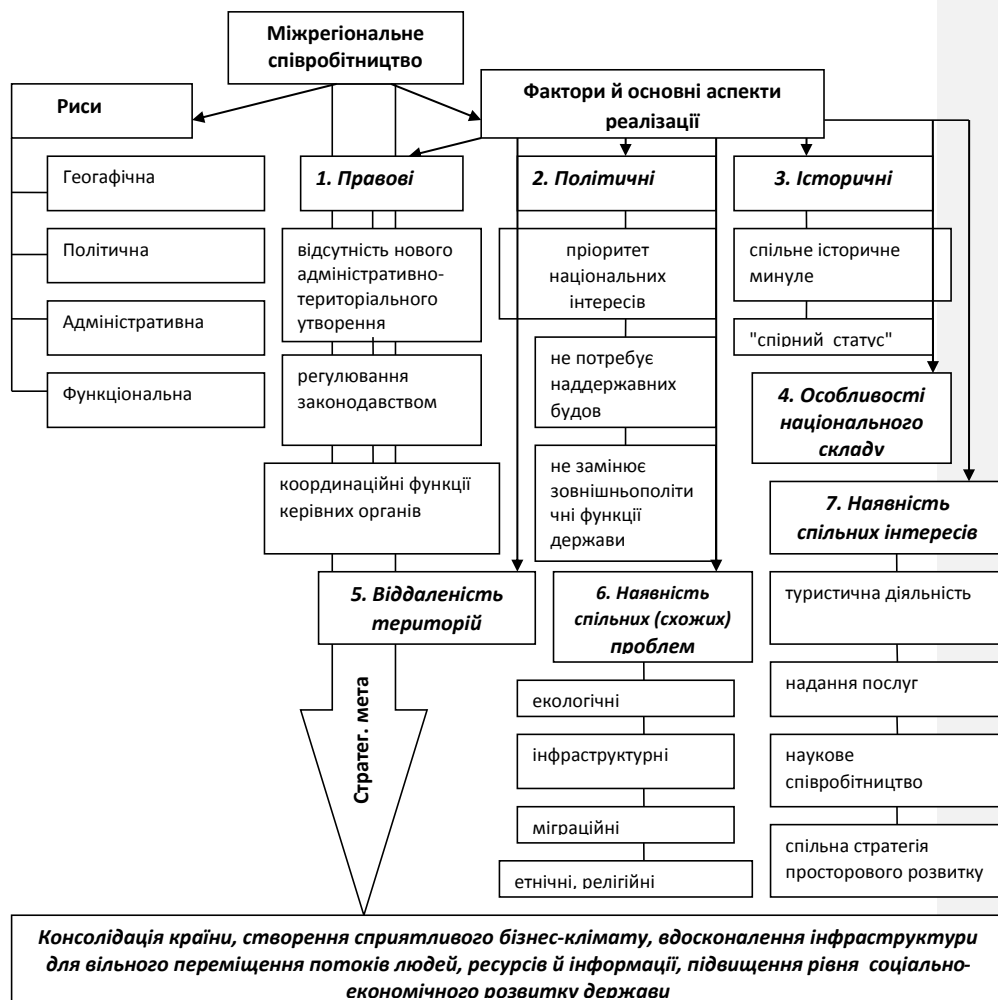

Рис. 5. 1. Основні риси та інституційні засади реалізації міжрегіонального співробітництва

Ефективна реалізація міжрегіонального співробітництва передбачає можливість створення організаційної структури та системи фінансування у формі міжнародних міжрегіональних асоціацій, об'єднань, консорціумів і

т.п. згідно з чинним законодавством України. Основні риси та інституційні засади реалізації міжрегіонального співробітництва наочно демонструє рис.5.1

За допомогою інструментів міжнародного міжрегіонального співробітництва практичного виміру набуває євроінтеграційна стратегія України, створюється можливість реалізації зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних пріоритетів стратегії держави.

Основними рисами, що характеризують міжрегіональне співробітництво позначені наступні: географічна (співробітництво в рамках територій, яка має конкретне географічне положення, не обов'язково сусідське); політична - території знаходяться під юрисдикцією суверенних держав; адміністративна; функціональна - може здійснюватися в різних формах.

Що стосується основних аспектів реалізації міжрегіонального співробітництва, то тут можна виділити кілька груп. Правові аспекти реалізації міжрегіонального співробітництва ґрунтуються на наступному:

- здійснення міжрегіонального співробітництва не приводить до виникнення нового адміністративно-територіального утворення зі статусом юридичної особи;
- правове регулювання на території кожного з членів угоди про співробітництво здійснюється відповідно до чинного законодавства держави про міжрегіональне (зовнішньоекономічне) співробітництво;
- органи сприяння міжрегіональному співробітництву виконують координаційні функції і не мають владних повноважень, а також не можуть підміняти собою органи влади, що діють на території держав-членів.

Другу групу можна охарактеризувати як політичну. У цьому сенсі міжрегіональне співробітництво:

- не діє проти інтересів національної держави;
- не вимагає наддержавних утворень;
- у своїй діяльності не підміняє зовнішньополітичні функції держав.

Третя група факторів - історичні. У переважній більшості випадків міжрегіональним співробітництвом охоплені території, що мають спільне історичне минуле і навіть колись входили до складу однієї держави. Іноді угоди про міжрегіональне співробітництво укладаються між територіями, які в досить недалекому минулому мали так званий "спірний статус", тобто право володіння такою територією, що належала одній державі, оскаржувалося сусідньою, яка має з нею спільний кордон.

Особливості, які відносяться до четвертої групи, пов'язані з національним складом територій, що беруть участь в угоді про співробітництво. Як правило, це багатонаціональні території або регіони, де проживають представники кількох етнічних груп. У багатьох випадках на територіях суміжних прикордонних регіонів проживають представники

досить численних національних меншин, яка представляють національну більшість країни, розташованої по інший бік кордону.

П'ятої групою факторів є те, що території або регіони, які підписують угоди про міжрегіональну співпрацю часто є периферійними по відношенню до адміністративних центрів своїх країн (у разі локального рівня).

Шоста група чинників ґрунтується на спільності проблем, що притаманні територіям або регіонам, які здійснюють міжрегіональне співробітництво. Це можуть бути проблеми локального, транскордонного або міжнародного характеру. Для вирішення їх необхідно об'єднання зусиль не тільки держав-сусідів, але й інших країн. Як правило, до таких проблем відносяться екологічні та природоохоронні, інфраструктурні, транспортні та комунікаційні, проблеми міграції та використання трудових ресурсів та інші.

І звичайно, для посилення ефективності міжрегіонального співробітництва необхідні чітко визначені спільні інтереси учасників. Для цієї групи факторів типові інтереси в торгово-економічній площині з урахуванням місця учасників у міждержавному поділі праці; в сфері спільного розвитку туристичної діяльності, наданні взаємних послуг, створенні мережі співробітництва у сферах науки, освіти і культури. Універсальною сферою спільних інтересів для членів будь-якого міжрегіонального співробітництва є визначення загальної стратегії просторового розвитку [2].

Отже, спільні інтереси й проблеми міжрегіонального співробітництва необхідно дослідити для більш повного розуміння доцільності розробки нової моделі. В якості предмета дослідження обрано україно-польські відносини. Розвиток міжрегіонального співробітництва з Республікою Польща є пріоритетним напрямком зовнішньої політики України.

Базовим документом українсько-польського міжрегіонального співробітництва є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво, підписана 24 травня 1993 року. Зазначеним міжнародним договором закріплюються правові засади співпраці органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування України та Республіки Польща, зокрема, в економічній, культурно-гуманітарній, освітній та туристичній сферах.

На сьогодні, Україна має найрозвинутішу мережу міжрегіональної співпраці саме з Республікою Польща. Практично всі області України та воєводства Польщі уклали угоди про міжрегіональне співробітництво. Усі 16 воєводств Польщі мають партнера в Україні на рівні області. Найбільше українських партнерів мають Підкарпатське, Люблінське, Лодзьке, Сілезьке та Мазовецьке воєводства [3]. З українського боку найбільше польських партнерів мають Львівська, Одеська, Івано-Франківська, Вінницька та Волинська області.

Процес укладання двосторонніх угод про партнерство на рівні міст, районів і селищ з боку України та міст, повітів і гмін з боку Польщі має сталу тенденцію до зростання. На регіональному та місцевому рівнях між Україною та Польщею на сьогодні підписано близько 450 угод про міжрегіональне співробітництво[3].

Торговельно-економічне співробітництво.

Геополітичне розташування України та Польщі, територіальна близькість, традиційні економічні зв'язки та взаємний інтерес створили сприятливі передумови для того, щоб торговельно-економічні відносини між Україною та Республікою Польща набули якісно нового виміру.

Економічні відносини між Україною та Польщею регулюються міждержавними угодами (близько 200 угод) й охоплюють головні питання, пов'язані з економічною співпрацею, охороною інвестицій і униканням подвійного оподаткування, а також низкою міждержавних угод, котрі стосуються окремих питань співробітництва[4,5].

Українсько-польські торговельно-економічні міжрегіональні відносини мають певні етапи і цикли розвитку. Для них характерні періоди активізації, гальмування, пошуків компромісів і певного охолодження. Це пов'язано як з внутрішнім розвитком українського і польського суспільств, так із зовнішніми факторами: світовою кон'юктурою, позицією провідних західних держав стосовно тих чи інших подій у світі і їх впливом на зовнішню політику України та Польщі.

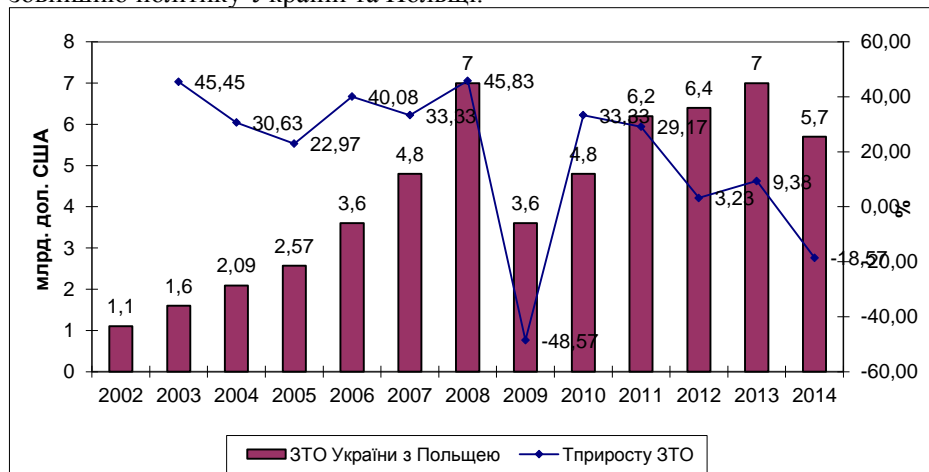

Рис.5.2. Обсяги і темпи приросту зовнішньоторговельного обігу України з Республікою Польща, 2002 – 2014 рр., млрд.дол.США, %

Республіка Польща є найбільшим торговельним партнером України серед країн Центрально-Східної Європи та займає за результатами 2013 року четверте місце за обсягами взаємної торгівлі серед країн світу в цілому(рис. 5.2.[6].

Коментуючи зміни зовнішньоторговельного обігу між Україною та Польщею, слід зазначити, що впродовж 2002-2008рр. відбувалося стабільне піднесення торговельних відносин, досягши максимального рівня у 7 млрд. дол.США. Світова фінансова криза мала свої наслідки і на зовнішньоторговельні відносини країн. Спостерігалось падіння обсягів торгівлі у 2009р. на 48%, порівняно з попереднім роком, але станом на 2013р. (6995 млн.дол.США) вдалося відновити зовнішньоторговельний обіг до докризового рівня.

Стосовно інвестиційного співробітництва, слід зазначити, що обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України за підсумками 2014 р. склав 45,9 млрд. дол. США. З них польські інвестиції - 0,831 млрд. дол. Сьогодні, якщо виключити Кіпр – 29,9%, Польща на одинадцятому місці з усіх світових інвесторів в економіку України (1,8%) (рис. 5.3) [6].

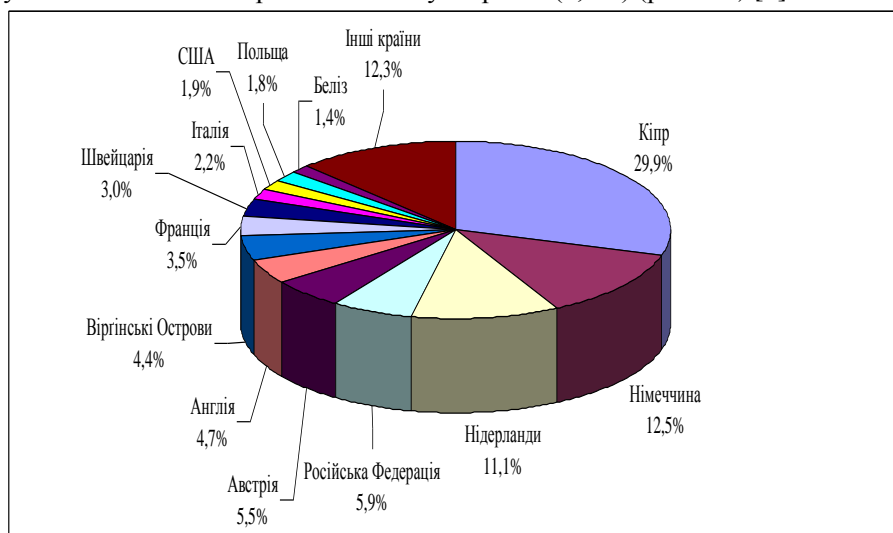

Рис. 5.3. Географічна структура ПІІ України за 2014 рік, %

Незважаючи на доволі низькі відсотки Польщі у загальному обсязі інвестування економіки України, її вага для окремих областей доволі суттєва. Так, аналізуючи динаміку надходження капіталу у Волинську область, слід відзначити, що протягом останніх років частка Польщі коливалась від майже 50% у 2009 році до 9% у 2012. (табл. 5.1.) [7].

Стосовно географії надходження капіталу у Волинську область, необхідно відзначити, що Польща до 2010 року займала лідируючу позицію серед інвесторів. У 2011-2013 рр. її змістили Кіпр (36,6% у 2013 році) та Віргінські острови (11,6% у 2013 р.); у 2014 році Польща піднялася на друге місце за обсягом прямих іноземних інвестицій, обігнавши Віргінські острови (14% проти 8%).

Таблиця 5.1.

Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій у Волинську область протягом 2008-2014 рр.

Рік	Обсяги ПІІ у Волинську область, млн. дол. США		Частка Польщі в іноземних інвестиціях Волинської області, %
	усього	у тому числі польських	
2008	392,4	151,0	38,8
2009	269,2	160,8	48,9
2010	332,4	31,2	46,1
2011	218,6	31,1	12,9
2012	291,4	32,4	9,0
2013	380,5	38,9	11,5
2014	271,8	38,0	14,0

Зрозуміло, що взаємодія в торговельно-економічній сфері є основою для зміцнення українсько-польського стратегічного міжрегіонального партнерства. Проте, міжрегіональна співпраця - це не тільки один з вагомих резервів збільшення обсягів товарообігу та інвестицій між країнами, розвитку контактів малого й середнього бізнесу, здійснення перспективних бізнес-проектів, це ще й партнерство з пошуку таких принципів у сфері міжнародної безпекової політики, які б враховували як інтереси двох держав, так і складали б елементи загальної безпеки та стабільності.

Україно-польське міжрегіональне співробітництво в галузі туризму.

В рамках вищезазначених існуючих домовленостей органів місцевої влади та самоврядування України та Республіки Польща здійснюється активна співпраця, зокрема, проводяться спільні культурно-мистецькі заходи, реалізуються проекти молодіжних обмінів, проводяться різноманітні стажування, відбуваються конференції, форуми, семінари тощо.

Міжрегіональна співпраця є досить ефективним підґрунтям для співпраці у розвитку туризму між країнами, адже здійснюється обмін туристичною інформацією, співробітництво між туристичними організаціями, надання допомоги в підготовці проектів у рамках міжнародних програм. Варто також зазначити, що саме туризм є явищем впливу на гуманізацію суспільних відносин, взаємин між народами в контексті входження України до європейського економічного і культурного простору. Використовуючи досвід Польщі, українські прикордонні території поступово перетворюються на осередки європейського розвитку, які є прикладом реальної організації європейських прагнень України. Українсько-польське міжрегіональне співробітництво в галузі туризму передбачає територіальне стимулювання

розвитку туризму, використання туристичних зв'язків для укріплення взаєморозуміння й довіри між країнами, розробку спільних стандартів і технологій обслуговування туристів, аналіз оцінки туристичних ресурсів та інфраструктури, аналіз інвестиційних пропозицій на рівні певних адміністративно-територіальних одиниць.

Міжрегіональна й транскордонна співпраця України та Польщі в туристичній сфері здійснюється відповідно до нормативно-правової бази та міжнародних документів. Важливим міжнародним нормативно-правовим актом, що створює основу здійснення транскордонного співробітництва в Україні та Польщі, є Європейська (або Мадридська) рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, прийнята 21.05.1980 р. [8]. Важливе значення для розвитку співпраці саме у туристичній галузі мають такі документи, як: Угода про співробітництво в галузі туризму між Комітетом по фізичній культурі та туризму Республіки Польща та Державним комітетом України по туризму, прийнята 21.10.1994 р.; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі туризму, прийнята 30.06.2005 р.; Програма транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» ЄІСП на 2007-2013 рр. та 2014-2020 рр.

Крім того, між державами підписано цілу низку міжурядових угод, договорів, програм та стратегій, що визначають напрямки та загальні засади організації співробітництва у галузі туризму. Практичним механізмом реалізації міжрегіональних проєктів між Україною та Польщею є участь у діяльності єврорегіону „Карпатський” (створений у 1993 р.) та “Буг” (створений у 1995 р.). Діяльність в межах єврорегіонів з позиції активізації туристичної галузі є доволі успішною. Так, на українсько-польських прикордонних територіях функціонує 76 музеїв, з них 39 – польські, 17 театрів і 108 кінотеатрів (на українській території – 11 і 47 відповідно), 303 туристичні бюро (113 в українській частині), 5 центрів туристичної інформації (4 – в польській частині), 4 ботанічних та 1 зоологічний сади [8]. Реалізуються також спільно розроблені проєкти. Це і розробка міжнародних туристичних маршрутів, серед яких можна назвати “Зелене коло”, “Підземне місто”; дослідницькі проєкти, завданням яких є аналіз ресурсів та стану туристичних галузей досліджуваних областей для потреб розроблення нових туристичних об’єктів та розвитку туристичної інфраструктури (прикладом є проєкт “Туристичний потенціал Західної України” з 2002 р.); програми розвитку вже діючих туристичних об’єктів та прикордонних регіонів (наприклад, Стратегія туристичного розвитку м. Луцька в умовах транскордонних євро інтеграційних процесів 2009 р.) [9].

Важливим заходом щодо розвитку українсько-польського співробітництва в галузі туризму було спільне проведення Україною та Польщею фіналу чемпіонату з футболу Євро 2012. Цей спортивний захід

став першим кроком маркетингу українсько-польських транскордонних туристичних послуг. Україна зацікавлена у розвитку партнерських відносин з Польщею так, як це дає можливість ознайомитись з польським досвідом євроінтеграції і зробити висновки щодо інтеграції України до ЄС. Таким чином, для України транскордонна співпраця в туристичній сфері може стати важливим елементом інтеграції до ЄС, це її попередній і доповнюючий етап на шляху вступу до організації.

Отже, туризм є потенційно інвестиційно привабливим видом економічної діяльності в межах українсько-польської міжрегіональної співпраці. Проте на сьогодні рівень реалізації його потенціалу залишається низьким та є всі підстави стверджувати про наявність асиметрії його розвитку в Україні та Польщі, які обумовлені передусім відмінностями у інституційному забезпеченні внаслідок: нестабільності інститутів управління туристичною сферою; недостатньої співпраці між туристичними інституціями в транскордонному регіоні; незадовільного наукового супроводу розвитку туризму; асиметричності територіально-регіонального представлення туристичних організацій з просування і підтримки туризму [10]. Інституційне забезпечення в сфері туризму в Польщі є досконалішим, саме тому імпорт окремих ефективних інститутів управління Польщі дозволить в межах українсько-польського транскордонного регіону налагодити туристичне співробітництво між інституціями та покращити інституційне забезпечення туристичної діяльності в Україні.

Міжрегіональне співробітництво в галузі освіти

Одним зі стратегічних напрямків формування міжрегіональної співпраці є система освіти. За даними ЮНЕСКО, в період з 2000 по 2012 р. чисельність українських студентів за кордоном збільшилась у понад чотири рази і сягнула 37 тис. Особливо стрімко вона зростала в країнах, куди спрямовано потоки трудової міграції. Упродовж останніх років зростає чисельність українців, які виїхали на навчання за кордон. За даними щорічного моніторингу кількості українських громадян, які навчаються у закордонних університетах на денній формі навчання, що здійснюється аналітичним центром CEDOS (охоплює 34 країни світу), у 2013/2014 навчальному році за кордоном навчалися 47724 громадян України. Найбільше з них у Польщі (15 тис.), Німеччині (9 тис.), Росії (6 тис.), Канаді (2 тис.), Чехії (2 тис.), Італії (1,9 тис.), США (1,5 тис.), Іспанії (1,4 тис.), Франції (1,3 тис.), Великобританії (1 тис.) [11].

Як зазначено у статтях 14 та 15 Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, сторони сприятимуть розвитку співробітництва між школами, іншими учбовими закладами і науковими установами, в тому числі в галузі обміну науковими працівниками, викладачами, студентами, аспірантами і стипендіатами, а також здійсненню спільних науково-дослідних робіт.

Сторони сприятимуть співробітництву в галузі освіти, в тому числі вивченню польської мови в Україні і української мови – в Республіці Польщі в школах і інших учбових закладах, а також поза їх межами [12].

Крім основного Договору, відносини України та Польщі в освітній сфері регламентуються ще низкою документів, а саме: Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти (підписана 20 травня 1997 р.); двостороння Міжурядова угода (25 листопада 2009 р.) про навчання громадян України в Європейському колегіумі в Натоліні (м.Варшава), а також доповнення до неї від 17 грудня 2014 р.; Угода про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти і науки України та Міністерством національної освіти Республіки Польща (19 січня 2015 р.); проект угоди про створення Українсько-польської Ради обміну молоддю. Документ, зокрема, передбачає щорічно фінансування польською стороною стипендій на підготовку українських фахівців з питань європейської інтеграції.

Відстежуючи окремі результати співробітництва двох країн в галузі освіти слід зазначити, що у 2007/2008 навчальному році на основних факультетах вищих навчальних закладів України за умов контракту навчалось 534, в тому числі, за державною угодою 9 громадян Республіки Польща. На підготовчому факультеті за умов контракту навчалось 6 громадян Республіки Польща. В тому ж році близько 100 вищих навчальних закладів України плідно співпрацювали з понад 200 ВНЗ Республіки Польща. В рамках співробітництва до Республіки Польща відряджалися близько 1400 фахівців і студентів для наукової роботи та стажування, читання лекцій, участі у конференціях, довготермінової педагогічної роботи, на повний та частковий курс навчання, до аспірантури, для участі в роботі мовних курсів для студентів та викладачів і було прийнято близько 1500 фахівців і студентів із Республіки Польща [13].

Щодо сучасних умов, згідно з інформацією Посольства України в Республіці Польща у 2014/2015 навчальному році 381 студент та понад 50 аспірантів з України (переважно із зони АТО та тимчасово окупованого Криму) навчалися в університетах Польщі за рахунок Польської держави. Загалом, в університетах і академіях Республіки Польща навчається майже 15 000 молодих українців [5].

Досвід україно-польського освітнього співробітництва на прикладі Маріупольського державного університету свідчить про його реальну ефективність. Так, протягом 2012-2015 рр. в рамках співробітництва з Полонійною академією (м. Ченстохов) студенти мали можливість навчатися за магістерською програмою з фінансового менеджменту та отримали відповідний диплом. В результаті реалізації стипендіальної програми «Польський Еразмус для України» у 2014-2015 рр. студенти

освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр були запрошені для навчання у Варшавському національному університеті та у Варшавській школі економіки.

Важливим кроком на шляху гармонізації систем освіти двох країн є підписана Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність ступенів (11 квітня 2005 р.). Суттєвим поштовхом для подальшої активізації було б вдосконалення інституційної бази шляхом підписання нових двосторонніх угод про взаємне визнання документів, що має відповідати чинним нормам ЄС, рекомендаціям Болонського процесу та директивам щодо визнання професійної кваліфікації.

5.2. Інноваційна складова міжрегіонального співробітництва

Добавлено примечание ([M1]):

Сучасний етап розвитку світового господарства відбувається під активним впливом науково-технічного прогресу, що призводить до формування економік нового типу і до постійного загострення конкуренції основою чого виступає створення національних інноваційних систем та інтенсифікація міжрегіонального співробітництва, що забезпечує країнам якісне економічне зростання, сприяє підвищенню їх міжнародної конкурентоспроможності і дозволяє займати гідне місце у світовому співтоваристві.

У зв'язку з бурхливим розвитком євроінтеграційних процесів України та прагненням увійти до кола економічно і технологічно розвинених країн, однією з найголовніших економічних проблем сьогодення є проблема досягнення світового рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки через формування власної інноваційно-інвестиційної моделі на основі розвитку національної інноваційної системи та активного міжрегіонального співробітництва.

Нині соціально-економічний розвиток України, як і усіх інших країн, що пережили перехідний період, характеризується відсутністю системного підходу у формуванні цілісної національної інноваційної системи, що проявляється у низькому рівні застосування інновацій, як одного з головних чинників підвищення конкурентоспроможності країни і слугують прискоренню, перманентності інноваційного процесу та розвитку, ефективності функціонування інноваційної системи.

В останні десятиріччя у світі відбувся перехід від статичних і динамічних конкурентних переваг до інноваційних, досягнення яких перш за все пов'язане з переходом країн на інноваційний шлях з метою досягнення якісно нового рівня соціально-економічного розвитку. Місце країни в міжнародному співтоваристві все більш визначається станом освіти, обсягами використання досягнень науки й техніки, ефективністю інтеграції факторів виробництва, капіталу, інформаційних та

інтелектуальних ресурсів. [2]

Враховуючи той факт, що інновації та інноваційні процеси перетворилися на стратегічний фактор економічного розвитку, можна зазначити, що саме ці процеси і стали каталізатором у формуванні національних інноваційних систем розвинених країн, а згодом і у формуванні національних моделей інноваційних систем інших держав, залежно від їх національних особливостей соціально-економічного розвитку і наявного економічного потенціалу.

Слід відмітити, що в Україні тільки розпочався процес формування національної інноваційної системи і поки що функціонують лише окремі її елементи, зв'язки між якими слабкі. Тому для зростання національної конкурентоспроможності України необхідна постійна спрямованість її економіки на пошук, здійснення і впровадження нововведень, тобто, на інноваційний шлях розвитку, адже існує пряма залежність між конкурентними перевагами національної економіки та її спроможністю впроваджувати інновації.

Необхідно відмітити, що тип моделі НІС не є визначальним для темпів інноваційного розвитку країни і рівня її конкурентоспроможності, про що свідчить Індекс глобальної конкурентоспроможності, який розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму на основі комбінації загальнодоступних даних і результатів глобального опитування керівників компаній. [10]

За оцінками експертів, Україна у даному рейтингу демонструє середні результати для групи країн, які переходять від першої стадії (основа розвитку конкурентоспроможності є виробничі ресурси) до другої стадії (конкурентоспроможність базується на факторах підвищення ефективності), і у яких обсяг ВВП на душу населення становить від 2000 дол. США до 3000 дол. (в Україні за підсумками 2016 року ВВП склав 2194 дол. США на душу населення). [8]

Середня оцінка конкурентоспроможності у даній групі дозволяє зробити висновки, що крім Азербайджану, який є беззаперечним лідером у цій групі, Україна відстає від Кувейту, Російської Федерації. У той же час, демонструються кращі показники конкурентоспроможності у порівнянні з Алжиром, Бутаном, Монголією. [8]

Загальний бал розвитку національної економіки за семибальною шкалою у 2016–2017 рр. становив 4.1 бала, що відповідає 85-й позиції у рейтингу глобальної конкурентоспроможності серед 138 країн світу. Слід зазначити, що порівняно з попереднім роком Україна втратила шість позицій (2015-2016 рр. – 79 місце). Нашими безпосередніми сусідами за рейтингом конкурентоспроможності є Намібія (84 позиція) та Греція (86 позиція), випередивши яку, ми спромоглися зайняти передостаннє місце серед країн ЄС. Рейтинг України у глобальному рейтингу конкурентоспроможності країн представлений на рисунку 5.3.

Як свідчать результати підрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності України за 2016-2017 рр., країна відкотилась назад за всіма трьома групами складових рейтингу, але найбільшого падіння зазнала в групі індексів «підсилювачі продуктивності», де втратила 9 позицій і опинилася на 74-му місці.

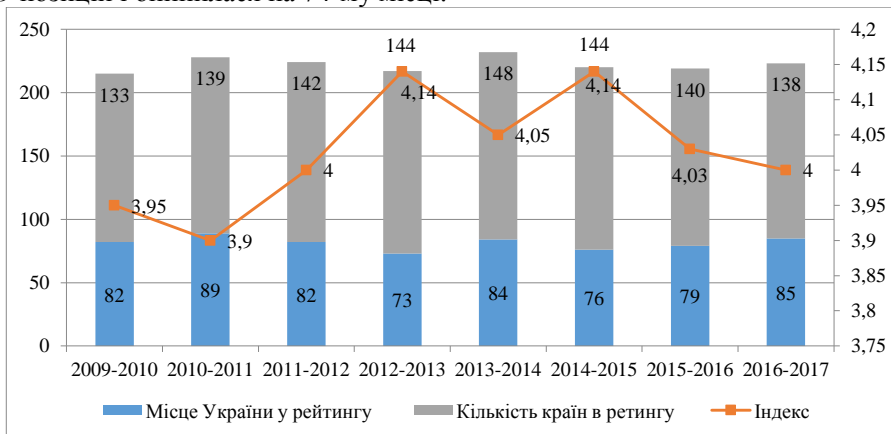

Рис. 5.3. Динаміка рейтингу України в індексі глобальної конкурентоспроможності (GCI) Всесвітнього економічного форуму [13]

Слід зазначати, що для України, як для країни «перехідного етапу» важливим є активізація розвитку міжрегіонального співробітництва, тобто конкурентоспроможність держави визначається її здатністю набувати високого конкурентного статусу у міжнародних економічних відносинах. [3]

Рис. 5.4. Порівняльна характеристика позицій України і Євразії в глобальному рейтингу конкурентоспроможності 2016-2017 рр. [13]

Враховуючи той факт, що Україна дедалі більше втягується в процеси інтеграції та глобалізації, та основними економічними партнерами України сьогодні залишаються країни ЄС та Азії, проведемо порівняльний аналіз складових глобального індексу конкурентоспроможності України та зазначених регіонів (рис. 5.4.).

Таким чином, порівняння України з країнами Євразії, дозволяє зробити наступні висновки:

По-перше, Україна помітно відстає за складовими, які формують базу конкурентоспроможності. Загальна оцінка України за субіндексом «базові вимоги» становить 4, що менше середньої оцінки у групі (4,7). Україна показує найгірші результати за трьома з чотирьох базових складових конкурентоспроможності, з них найбільше відставання спостерігаються за компонентами «Інституції» і «Макроекономічне середовище». За складовою «Охорона здоров'я та початкова освіта» країна оцінена вище середнього ніж в цілому у Євразії. [7]

По-друге, Україна в цілому демонструє відносно високі показники за субіндексом «Підсилювачі ефективності»: загальна оцінка 4 проти середньої 3,9 в досліджуваній групі. Тим не менш, прогрес за окремими компонентами в групі «Підсилювачі ефективності» неоднорідний. Україна має помітні конкурентні переваги з таких складових, як «Розмір ринку» (4,4 бали проти 3,5) і «Вища освіта та професійна підготовка» (5,1 бали проти 4,4). Треба також зазначити схожість в ефективності ринку праці. У той же час, спостерігається відставання за такими важливими компонентами як «Ефективність ринку товарів» (4 бали проти 4,3), «Розвиненість фінансового сектору» (3 бали проти 3,5) та «Технологічна готовність» (3,6 бали проти 4). [7]

По-третє, Україна випереджає середній рівень Євразії за таким компонентом конкурентоспроможності, як «Інновації» (3,4 бали проти 3,2) та має однакові бали за субіндексом «Рівень розвитку бізнесу».

Також необхідно відмітити, що Україна володіє доволі сильними позиціями з огляду усіх аспектів інноваційної діяльності, а саме це наявність освітньої та наукової інфраструктури, населення з вищою освітою, кваліфікованих кадрів і ринку праці, порівняно середня патентна активність та інтенсивність НДДКР і технологічні можливості промислових підприємств. [5]

Таким чином, в умовах активного впливу міжрегіонального співробітництва та євроінтеграційної спрямованості економічного розвитку, Україна за рівнем конкурентоспроможності перебуває на середніх позиціях у розвитку інновацій та володіє достатньо високим інноваційним потенціалом. [12]

Варто констатувати, що інноваційний розвиток національної економіки за своєю суттю передбачає функціонування економіки країни в

режимі національної інноваційної системи. У свою чергу, підвищення конкурентоспроможності залежить від стану розвитку національної інноваційної системи, а саме від технологічної модернізації національної економіки, підвищення рівня інноваційної активності товаровиробників, виробництва інноваційної продукції, застосування передових технологій і методів управління господарською діяльністю для покращання добробуту людини та забезпечення стабільного економічного розвитку. [11] Таким чином, постає необхідність проведення комплексного аналізу динаміки розвитку національної інноваційної системи України за основними показниками, серед яких: наукові кадри, фінансування науки, інноваційна діяльність підприємств.

Одним з найважливіших складників науково-технічного потенціалу є наукові кадри. За даними досліджень проведених ООН на початку XXI століття, Україна посідала одне з перших місць у світі за кількістю наукових співробітників. Але, незважаючи на те, що у міжнародних рейтингах Україна лідирує за рівнем освіти, а Глобальний індекс інновацій позитивно оцінює потенціал України щодо інноваційного розвитку, чисельність фахівців, що виконують науково-технічні роботи в країні мають тенденцію стабільного зниження, що підтверджують дані Державної служби статистики України (рис.3.16), згідно з якими з початку незалежності кількість організацій, які виконують наукові дослідження скоротилась майже на 30% та на кінець 2016р. становила 972 організації. Чисельність науковців за той самий період скоротилась на 78,4%, половина цього падіння (36,2%) приходить на останні 10 років (з 100245 у 2007 році до 63864 осіб у 2016 році). [5]

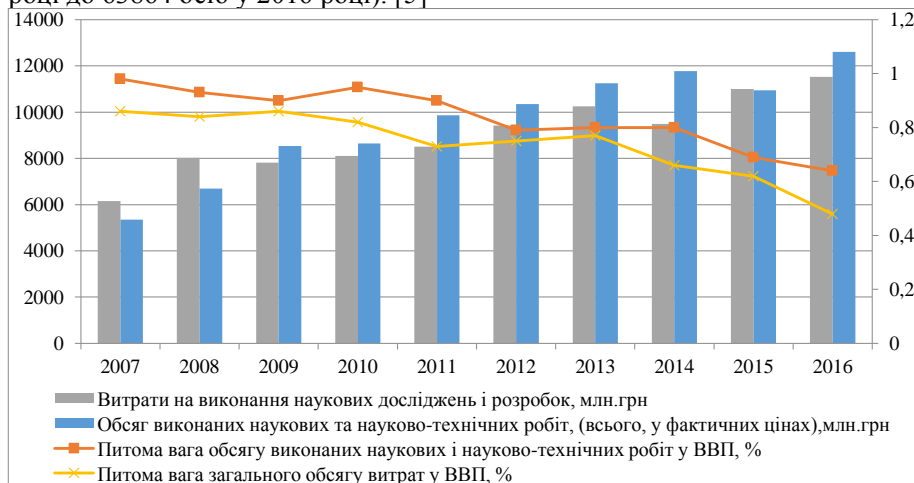

Рис. 5.5. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, 2007-2016 рр. [4]

Вимір продуктивності інноваційної діяльності в Україні, який можна оцінити за допомогою показників виконаних наукових та науково-технічних робіт та реалізованої інноваційної продукції, також демонструє негативну тенденцію. Аналіз показників виконаних наукових та науково-технічних робіт, а також їх питомої ваги у ВВП (рис. 3.16) засвідчує, що навіть при зростаючих обсягах виконаних наукових та науково-технічних робіт (за останні 10 років обсяг зріс на 7256,4 млн. грн.), їх питома вага у ВВП постійно знижується (з 0,98% у 2007 р. до 0,64% у 2016 р.). Це дає підстави стверджувати, що обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт не є впливовим фактором збільшення ВВП України. [1]

За розрахунками, питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,48%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,16%. За даними Євростату, у 2015р. середній рівень обсягу витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС-28 у ВВП становив 2,03%. Більшою частка витрат на дослідження та розробки була у Швеції – 3,26%, Австрії – 3,07%, Данії – 3,03%, Фінляндії – 2,9%, Німеччині – 2,87%, Бельгії – 2,45%, Франції – 2,43%. [4] З урахуванням викладеного, варто зазначити, що в Україні спостерігається зменшення фінансування науки. При цьому жодного разу за останні 10 років (2007-2016 рр.) не спостерігалось досягнення граничного значення (1,7% ВВП) при якому можна стверджувати про істотний вплив науки на розвиток економіки. Світовий досвід підтверджує, що тільки коли витрати на науку складатимуть більше ніж 0,9% ВВП, тільки тоді наука стане спроможна виконувати економічну функцію, але якщо зазначений показник дорівнюватиме менше ніж 0,4 % ВВП, то наука в країні зможе виконувати лише соціокультурні функції.

Рівень розвитку конкурентоспроможності національної інноваційної системи України визначається темпами впровадження новітніх науково-технічних розробок на підприємствах, рівнем розвитку наукоємного виробництва, ефективністю та динамічністю інноваційних процесів у промисловості. Зазначимо, що повільний розвиток інноваційних процесів у промисловості України сьогодні не відповідає завданням стратегічного розвитку України.

Статистичний аналіз стану активності інноваційної діяльності вітчизняних підприємств у 2007-2016 роках показав доволі низьку сприйнятливість вітчизняного бізнесу до інновацій технологічного характеру. Про це свідчить той факт, що упродовж останніх 10 років частка промислових підприємств, що займались інноваційною діяльністю у загальній кількості промислових підприємств України у 2016 році дорівнювала 18,9%, що на 1,5% більше ніж у 2015 році, тоді як у країнах Євросоюзу середнє значення інноваційної активності підприємств сягає 40 - 45% від їх загальної кількості. Розробка і впровадження інновацій у 2016 році здійснювали лише 16,6% підприємств вітчизняної промисловості.

Дослідження показників впровадження нових прогресивних технологічних процесів і освоєння виробництва нових видів техніки свідчить, що починаючи з 2012 року спостерігається падіння зазначених показників. Показово те, що дані темпи падіння перевищують темпи падіння виробництва інноваційної продукції.

Аналіз створення передових технологій, під якими розуміють технології та технологічних процеси показав, що ступінь їх новизни також недостатньо високий, тобто незважаючи на нагальну потребу запровадження прогресивних технологічних процесів, здійснення автоматизації та механізації проводиться вкрай низькими темпами та незначними обсягами.

Слід також зазначити, що ситуація, яка склалася, ускладнюється ще тим, що переважна кількість підприємств проводить фінансування інноваційної діяльності завдяки використанню власних коштів (у 2016 – на 96,4%), що й досі залишається чи не найголовнішим джерелом інвестування, саме ці витрати складають найбільшу частку у витратах в промисловості. Так, протягом 2016 року на інновації підприємства витратили 23229,5 млн. грн., що на 9415,8 млн. грн. більше ніж у 2015 році. На придбання машин, обладнання та програмного забезпечення витрачено 19,8 млрд.грн. (2015р. – 11141,3 млн. грн.), на внутрішні та зовнішні науково-дослідні розробки – 2458 млн.грн (2015р. – 2039,5 млн. грн.). [4]

Отже, зміни у структурі інноваційних витрат у промисловості України свідчать про тенденцію до автономії підприємств утворенні та реалізації інновацій, що супроводжується послабленням зв'язків між підсистемами генерації і реалізації знань та зменшенням ринкових стимулів розвитку інноваційної інфраструктури. [10]

Таким чином, з проведеного дослідження можна зробити висновок, що сьогодні показники стану розвитку національної інноваційної системи в Україні продовжують бути винятково на низькому рівні, а це є наслідком того, що організаційне забезпечення розвитку НІС ще перебуває на стадії реформування [10]. Тому для України, в умовах постійно зростаючого впливу інновацій на сучасний стан світової економічної системи та інтенсифікації процесів міжрегіонального інноваційного співробітництва, вкрай необхідним, якомога швидше, запровадити ефективну стратегію розвитку НІС (рисунок 4), що дозволить забезпечити досягнення високого міжнародного конкурентного статусу країни на світовому ринку в довгостроковій перспективі.

Так, система генерації знання, що включає проведення досліджень та освіти, забезпечує створення нового знання й певною мірою відповідає за використання його в економіці країни. Система використання знання, яку утворюють різноманітні підприємства, що впроваджують інновації, й виробники інноваційної продукції, безпосередньо споживає нове знання в процесі взаємодії із системою генерації знань. Взаємозв'язок цих систем

забезпечує їм пріоритетність як у технологічному, так і в інноваційному розвитку. Водночас важлива роль у стратегії розвитку НІС надається створенню належної матеріально-технічної бази та формуванню інноваційного потенціалу країни. Особливе місце в стратегії відводиться державі, яка постає «універсальним гравцем» в інноваційно-технологічному розвитку — виробником і споживачем інновацій та є відповідальною за проведення інституційно-правових реформ (рисунки 5.6.). [9]

Інноваційна інфраструктура сприяє утворенню сталих взаємозв'язків і мереж, що забезпечують поєднання елементів НІС й перетворення знання на інновацію. Вона включає сукупність підприємств, організацій установ, об'єднань їх, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо) [6]

Нині в Україні функціонують лише окремі, не пов'язані між собою, елементи національної інноваційної системи. Це пов'язане не тільки із чинниками загальної економічної кризи, але й із багатьма іншими *факторами*, а саме: різким скороченням бюджетних коштів, що спрямовуються державою на фінансування розвитку інновацій; низьким рівнем впровадження у виробництво результатів досліджень, і розробок; недостатньою взаємодією науково-дослідного і підприємницького середовища; втратою інтелектуального потенціалу країни; старінням наукових кадрів; зниженням обсягів ВВП і промислового виробництва; скороченням інвестицій; старінням основних виробничих фондів та інше.

Таким чином, згідно розробленої стратегії, створення ефективно функціонуючої національної інноваційної системи повинна включати наступні першочергові завдання:

- реформування системи органів управління інноваційним розвитком на загальнодержавному, галузевому й регіональному рівнях;
- розробка й реалізація заходів щодо створення умов функціонування інноваційної сфери;
- формування сучасної системи взаємовідносин між наукою, виробництвом і освітою;
- удосконалення методів комерціалізації й трансферу технологій в результаті формування національної системи венчурного фінансування;
- формування умов забезпечення охорони інтелектуальної власності й захисту інформаційної сфери;
- трансформація структури національного господарства, зокрема, за рахунок підвищення ролі високотехнологічних і наукомістких галузей;
- надання державної підтримки різного роду науково-технічним й інноваційним структурам;

- вихід України на світовий ринок інтелектуальних продуктів, наукомістких товарів і послуг;
- підвищення ефективності й глибини залучення України до процесу міжрегіонального співробітництва.

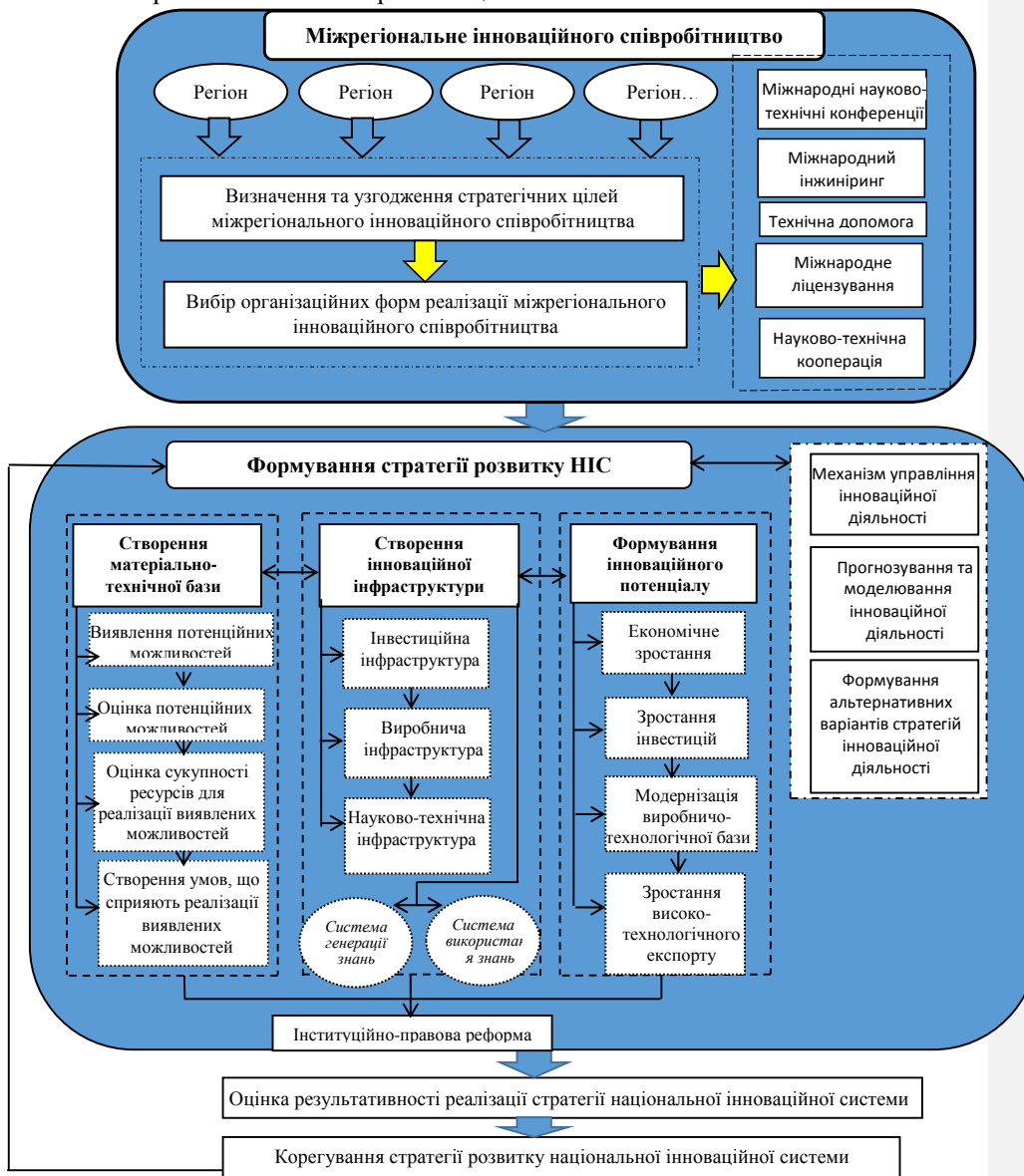

Рис. 5.6. Стратегія формування НІС України в умовах міжрегіонального інноваційного співробітництва

Утвердження стратегії розвитку національної інноваційної системи є безальтернативним шляхом для України на шляху забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних виробництв та включення до процесів міжрегіонального інноваційного співробітництва на правах рівноправного суб'єкта. Також це дасть змогу прискорити поступ України на шляху інтеграції до Європейського Союзу і вийти до кола економічно та технологічно розвинених країн світу.

5.3. Міграційні процеси в умовах поглиблення міжрегіональної співпраці

Міжрегіональне співробітництво сьогодні є одним з найбільш значущих елементів механізму реалізації регіональної економічної політики країни. Завдяки йому можливим є вирішення внутрішніх проблем територій, серед яких ключове значення має підвищення рівня зайнятості та створення нових робочих місць. Проте необхідно зауважити, що все частіше проблеми зайнятості вирішуються за рахунок міграційних процесів.

Сьогодні міграція стала одним з головних чинників соціального перетворення і розвитку в усіх регіонах світу. Міграційні рухи є так званим індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства: розмір, напрямки та масштаби таких процесів певною мірою свідчать про стабільність, або навпаки, нестабільність суспільного розвитку в країні. Саме тому формування ефективної міграційної політики є одним з найбільш важливих завдань держави.

Як показує міграційна криза, з якою, останнім часом, зіштовхнулися країни Європи, одним з нових напрямків міграційної політики держав-донорів робочої сили повинна стати політика збільшення векторів міжнародної міграції для зниження напруги на міжнародному ринку праці. Аналогічна процедура в Україні допоможе збалансувати рівень попиту та пропозиції робочої сили.

Розширення географії міжрегіональних переміщень можливо здійснити за умови створення нових робочих місць, підтримки та розвитку нових галузей економіки й тих, що прийшли в занепад, вдосконаленні інвестиційної політики і політики регіонального розвитку. Не менш важливим в регулюванні цього питання є підвищення привабливості роботи в районах і невеликих містах, підтримка розвитку сільської місцевості. Розширення географії трудової міграції знімає напругу на світовому і національному ринку праці, сприяє рівномірному розподілу робочої сили в геопросторовому відношенні.

Україна прагне брати активну участь у світових суспільно-економічних процесах, інтегруватися в економічний простір, розвивати

міжрегіональне співробітництво. Таке прагнення вимагає нових підходів до використання людського, економічного та природного потенціалу регіонів, сприятиме досягненню більш високого рівня життя населення та економіки. Міграційні процеси як такі, що впливають на зміну багатьох соціально-економічних показників, потребують особливої уваги. Постанова Кабінету Міністрів від 2006 року (№ 1 001) про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, містила певні відомості про трудову міграцію, однак не пропонувала конкретних стратегічних заходів, які дозволили б підвищити певні демографічні та економічні показники і безпосередньо вплинули б на стан трудової міграції в країні.

Питаннями трудової міграції в контексті регіонального розвитку активно займаються уряди країн з розвинутою економікою, багато з яких розглядають міграцію як невід'ємну частину стратегії регіонального розвитку. В Україні трудова міграція в контексті програми регіонального розвитку почала розглядатися недавно [1, с.22].

Характерною рисою сучасних програмних документів є посилення уваги до імміграційної політики України і проблем, що стосуються даного питання. Кабінетом Міністрів України прийнято постанову «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо її ефективності», яка спрямована на комплексну і послідовну реалізацію міграційної політики держави [2]. Проте основна увага в цій постанові приділена питанням імміграції, проблемам біженців і використання іноземної робочої сили в Україні. Відповідно, дієвих заходів для вирішення проблем відтоку робочої сили за межі країни не передбачено.

У зв'язку з цим виникає необхідність розробки ефективного механізму реалізації міграційної політики, з урахуванням досвіду більш розвинених країн, територіальних проблем що склалися в Україні, її прагнення інтегруватися у світовий простір та розвивати міжрегіональне співробітництво (рис.5.7.). Даний механізм покликаний забезпечити проведення комплексної і послідовної реалізації міграційної політики України, і включає поряд із загальними елементами (фактори впливу, нормативно-правовою базою) домінанти регулювання міграції трудових ресурсів в умовах глобалізації.

З метою зменшення еміграції робочої сили з України (особливо нелегальної) необхідно здійснення системи заходів, яка на думку фахівців, повинна мати чіткі внутрішні і зовнішні напрямки. До числа перших, належать заходи макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки: створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо. Зовнішні заходи мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, ввезення валюти, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх трудових прав за кордоном.

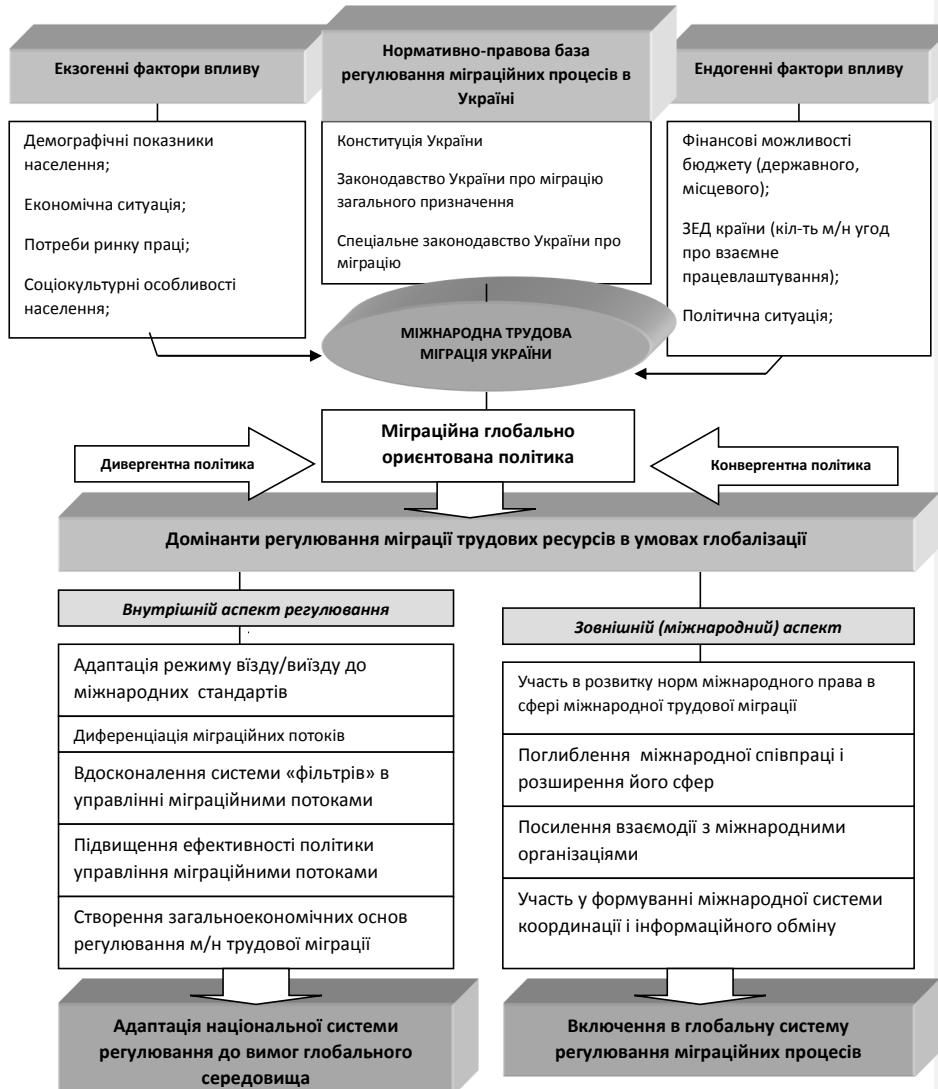

Рис. 5.7. Механізм вдосконалення міграційної політики України в умовах посилення міжрегіонального співробітництва

Серед багатьох недоліків нормативно-правової бази регулювання міграційних процесів в Україні, найбільш значущими для розвитку міжрегіонального співробітництва є такі [3]:

- недостатня активність регіонів у здійсненні регіональної міграційної політики, зокрема тих, які мають статус прикордонних територій і виступають учасниками проектів транскордонного співробітництва, беруть участь у переговорах за спрощеним режимом перетину

кордону шляхом підписання угод про так званому малому (прикордонному) руху.

- практична відсутність багатосторонніх угод про співробітництво в реалізації міграційної політики, в тому числі з такими привабливими для українських мігрантів країнами, як Італія, Іспанія, Франція, Німеччина, Австрія та ін.

Отже, недоліки нормативно-правового забезпечення регулювання міграції в Україні призводять до певних труднощів в управлінні, що виражається в негативному впливі міграційних процесів на соціально-економічну ситуацію в цілому. Багатогранність прояви наслідків міграції вимагає комплексних заходів на регіональному, загальнодержавному, транскордонному та міжнародному рівнях, які повинні чітко регламентуватися відповідними нормативно-правовими документами.

Декларативний характер більшості програм у сфері реалізації міграційної політики, затяжний процес прийняття проектів законів, інші недоліки нормативно-правового забезпечення регулювання міграції в Україні поглиблюють деструктивні процеси в суспільстві і можуть призвести до подальшого відтоку висококваліфікованих кадрів з України та притоку на їх місце менш кваліфікованої робочої сили з інших країн.

Зважаючи на це основними напрямками вдосконалення правових основ регулювання міжнародної міграції мають стати:

- впровадження міжнародних стандартів у сфері юридичного оформлення міграційного руху шляхом імплементації норм міжнародного права і виконання домовленостей з іншими країнами та міжнародними організаціями;
- гармонізація законодавства України та країн-партнерів, у тому числі об'єднаних в рамках інтеграційних груп. У цьому напрямку пріоритетною повинна бути гармонізація законодавства України та ЄС, визначення принципів уніфікації міграційного законодавства з країнами Організації Чорноморського економічного співробітництва, ГУАМ;
- консолідація і ендегенний розвиток законодавства передбачає узагальнення нормативно-правових актів (адаптуючи їх до норм європейського і міжнародного права), що регулюють міграцію, та їх удосконалення на основі власних інституційних нововведень, розроблених на основі врахування національного досвіду і проблем України.

Міграційні процеси в умовах глобалізації та інтеграції України у світовий простір відображають ступінь розвитку та відкритості суспільства. Ефективність міграційної політики залежить від того, наскільки гармонійно будуть задіяні всі важелі впливу на господарський комплекс і суспільство.

Ключовим моментом у реалізації представленого механізму є знаходження оптимального співвідношення (балансу) конвергентного і дивергентного шляхів побудови системи регулювання міграційними

потоками [4]. Перевага конвергентного підходу в тому, що він дозволяє, по-перше, використовувати заздалегідь апробовані методи, у застосуванні яких є практичний досвід та оцінка можливих результатів, і, по-друге, забезпечити узгодженість (відповідність методів) з міграційною політикою інших держав, розширює можливості для партнерства. Завдяки цьому можна економити ресурси і підвищити результативність заходів регулювання.

В Україні конвергентний шлях може використовуватися для формування практично всіх складових міграційної політики, які, однак, вимагають істотних адаптаційних змін. Тому, створюючи в процесі конвергенції загальні орієнтири регулювання на рівні окремих складових системи доцільно використовувати потенціал дивергентної моделі (механізму управління). За рахунок цього можуть впроваджуватися додаткові напрямки і використовуватися інші методи регулювання, що відповідають особливостям міграційних процесів в Україні.

Використання дивергентного шляху в цілому не повинно перешкоджати процесу конвергенції, а тільки доповнювати його новими елементами. Перевагу тій чи іншій моделі необхідно визначати за кожною складовою міграційної політики. Сферами використання конвергентної моделі в управлінні міграційними процесами повинні стати [4]:

- 1) вдосконалення законодавчо-правового забезпечення міграційної політики (в частині дотримання норм міжнародного права);
- 2) створення механізмів міжнародного партнерства;
- 3) формування систем моніторингу міжнародної міграції, інформаційного забезпечення міграційної політики, статистичного обліку параметрів і наслідків міжнародної міграції;
- 4) розробка підходів у боротьбі з нелегальною міграцією, створення систем прикордонного контролю, регулювання транзитної міграції;
- 5) створення (реформування) і визначення прерогатив органів влади, які повинні взаємодіяти з міжнародними структурами, та ін.

Сферами використання конвергентної моделі в управлінні міграційними процесами для умов України є: комбінування напрямків і методів міграційної політики; визначення змісту економічних реформ, що впливають на параметри міграційних потоків; формування систем фільтрації і стимулювання міграційних потоків; підготовка програм з розвитку демографічного потенціалу і трудових ресурсів; створення умов для використання міграційного капіталу і повернення мігрантів; визначення умов отримання громадянства та ін.

Оптимальна комбінація конвергентного і дивергентного механізмів управління повинна забезпечувати якомога більш повне використання їх переваг і компенсувати недоліки. Традиційні підходи до регулювання трудової міграції часто не відповідають новим реаліям і вимагають модернізації на основі ряду нових принципів [4]:

- принцип гнучкості - передбачає підвищення здатності переорієнтувати міграційну політику на вирішення нового спектру завдань в контексті її адаптації до умов глобалізації та вимог міжнародного середовища. Цей принцип є основою для здійснення селекції мігрантів та вдосконалення інструментарію міграційної політики при зміні її пріоритетів. Принцип гнучкості є основоположним і універсальним для всіх складових міграційної політики;
- принцип партнерства - припускає активізацію всіх форм партнерства і співробітництва з іншими країнами, інтеграційними групами і спеціалізованими міжнародними організаціями з метою економії ресурсів та підвищення ефективності міграційної політики. Принцип носить вибірковий характер і застосовується у разі відповідності конкретних проектів і формату партнерства національним інтересам і можливостям;
- принцип компенсації - передбачає введення вимог, за якими міграційна політика повинна бути спрямована на усунення (мінімізацію) зовнішніх негативних впливів, які деструктивно впливають на національну економіку та розвиток її секторів, а також компенсацію негативних наслідків економічної політики, які проявляються у сфері зовнішньої трудової міграції ;
- принцип навчання - передбачає орієнтацію на вивчення і використання передового світового досвіду у сфері регулювання зовнішньої трудової міграції, а також підготовку, поширення і використання знань про тенденції розвитку світового ринку праці, зміни глобальної та національних систем міграційних зв'язків, а також нововведення в міграційній політиці різних країн і діяльності міжнародних організацій;
- принцип терміновості - припускає (у контексті забезпечення гнучкості) підвищення швидкості реакції системи регулювання міграції на екзогенні (глобальний простір) і ендогенні (національний простір) зміни, в тому числі за рахунок кращої адаптації міграційної політики до нових умов. Вона досягається на основі використання гнучких механізмів прийняття рішень та прогнозування сценаріїв розвитку глобальної системи міграційних зв'язків;
- принцип глобальності - передбачає врахування дисипації та диверсифікації міграційних потоків в глобальному просторі, узагальнений аналіз змін у всіх регіонах світу з підготовкою глобальної карти міграції, обліку узгодженості тенденцій в різних географічних напрямках розвитку глобальної системи міграційних зв'язків;
- принцип адекватності - передбачає забезпечення відповідності програм та інструментарію у сфері регулювання зовнішньої міграції,

масштабам проблем і завдань, що вирішуються міграційною політикою, для досягнення поставлених цілей.

Ці принципи потрібно закласти в стратегію регулювання зовнішньої трудової міграції при загальній орієнтації на забезпечення прогресивного розвитку міграційної політики. Система регулювання повинна не тільки відповідати сучасним стандартам і розвиватися на основі відтворення досягнень світового досвіду, але й бути налаштована на генерацію нововведень, розроблених на основі національного досвіду (це стосується інституційних, процедурних, технічних та інших інновацій).

Про необхідність вдосконалення міграційної політики України свідчать і прогностичні дані про збільшення міграційного потоку, що були отримані в ході дослідження. Прогностичні дані кількості емігрантів, отримані на основі використання трендових моделей і лінійних параметричних методів, підтверджують зростаючу тенденцію. Прогнозується збільшення кількості українського населення, що емігрує в 2015 - до 36 517 осіб або на 28,9%, в 2016 - до 46 607 осіб або на 27,6 %, і в 2017 - 58600 осіб або на 25,7%, в 2018 - на 72 496 осіб або на 23,7%. В середньому щорічно в прогнозованому періоді очікується збільшення числа емігрантів з України на 26,7%. Це цілком пояснюється сформованою економічною та політичною ситуацією в країні.

Результати прогнозування кількості іммігрантів в Україну свідчать, що у відповідність з базовим сценарієм в 2015 році можна очікувати зменшення кількості іммігрантів в Україну до 39876 чол., що на 22,69% менше порівняно з 2014 р, в 2016 р. - до 32290 чол. або на 19,1%. В 2017 р очікується збільшення числа іммігрантів до 33934 чол. або на 5,1%, в 2018 р. - до 40345 чол. або на 18,9%. В цілому період 2015-2018 рр. характеризується середнім прогнозованим щорічним зниженням числа іммігрантів в Україну на 5,7%.

Для забезпечення нормальних умов протікання міграційних процесів, необхідно, як вже зазначалося раніше, вдосконалення законодавства, яке потребує активізації взаємодії з міжнародними організаціями. У процесі вдосконалення правового регулювання міграції особлива увага повинна приділятися захисту прав та інтересів трудових мігрантів в Україні та за кордоном (особливо економічних прав). Обмежувальні норми (для іммігрантів) не повинні створювати дискримінації за національними і етнічними ознаками та погіршувати умови життєдіяльності мігрантів. Важливо забезпечити стабільність міграційного законодавства та громадське обговорення проектів його змін.

Для захисту прав трудових мігрантів за кордоном України потрібно ініціювати проекти міждержавної координації, зокрема в рамках співпраці з ЄС. Для цього доцільно: 1) використовувати досвід і потенціал візових центрів ЄС в третіх країнах, а також можливості європейської політики сусідства; 2) приєднуватися до тематичних програм ЄС з розвитку

співробітництва у сфері міжнародної міграції; 3) брати участь у місії ЄС у сфері допомоги на кордонах і боротьби з нелегальною міграцією; 4) ініціювати програми у сфері боротьби з новими видами нелегальної міграції.

Аналіз діяльності міжнародних організацій у сфері міграції населення (насамперед ООН та Міжнародної організації з міграції) дозволив встановити постійну тенденцію до лібералізації легальної міграції поряд з посиленням боротьби з її нелегальними формами. Це повинно знайти відображення в законодавчо-правовому регулюванні міграції в Україні.

Актуальним завданням для України є прийняття єдиного міграційного кодексу. Цей документ повинен стати основою для стратегічного управління міграційними потоками в умовах глобалізації на основі цілісного підходу до законодавчо-правового регулювання.

Виходячи з об'єктивності глобалізаційних процесів та необхідності активізації міжрегіональної співпраці можна виділити головні і обов'язкові напрямки регулювання зовнішніх трудових міграційних потоків, а саме:

- оптимізація параметрів міграційних потоків (еміграції та імміграції) за кількісними параметрами, країнами, категоріями мігрантів;
- селекція мігрантів відповідно до потреб національної економіки у трудових ресурсах і завдань її розвитку;
- адаптація мігрантів в національному середовищі та їх гармонійна інтеграція в суспільство;
- боротьба з нелегальною міграцією у всіх формах;
- контроль над імміграцією і еміграцією, а саме підвищення якості прикордонного та внутрішнього міграційного контролю, а також контролю за діяльністю мігрантів (трудових і підприємців);
- оптимізація фінансових і матеріальних потоків, супроводжуючих трудову міграцію. Це стосується насамперед емігрантів, коли лібералізація таких потоків служить додатковим чинником залучення міграційного капіталу, легалізації каналів його надходження;
- управління факторами міжнародної міграції передбачає вплив на причини міграції для впорядкування міграційних процесів та коригування системи міграційних зв'язків.

Отже, з точки зору України суттєве підвищення якості міграційної політики може бути досягнуто за рахунок поглиблення співпраці з розвинутими країнами, інтеграційними угрупованнями (головним чином ЄС) і спеціалізованими організаціями. Сферами співпраці, крім обміну інформацією, повинні стати: розробка міграційного законодавства і процедур реєстрації мігрантів, уніфікація документів реєстрації мігрантів, виявлення та ліквідація каналів нелегальної міграції та ін.

Досліджуючи прикладний аспект міграційних процесів в контексті розширення міжрегіонального співробітництва, на прикладі україно-польських відносин, слід відмітити, що Польща є другою після Російської

Федерації країною, яка приймає українських трудових мігрантів. Українська трудова міграція до Польщі є неоднорідна за своїм складом. Умовно виділяють такі категорії людей, трудова діяльність яких пов'язана з Польщею. Сюди відносять підприємців, які займаються "човниковим" бізнесом без постійного працевлаштування в Польщі, осіб, які здійснюють прикордонний бізнес, переважно продаж підакцизних товарів (алкогольні напої та тютюнові вироби), короткотермінових та довготермінових трудових мігрантів [5]. Головними причинами, що зумовлюють потужні міграційні потоки до Польщі є:

- більш високий рівень життя;
- давні історико-культурні зв'язки;
- споріднена мова;
- наявність великої української діаспори.

Крім трудових мігрантів, у Польщі проживає значна частина українців, які є однією з найчисленніших національних меншин Польщі. За переписом 2002 р., понад 31 тисяча польських громадян визнала себе українцями. За оцінками науковців реальна кількість автохтонного населення оцінюється у 150–300 тис. українців. Згідно перепису 2002 р. регіонами проживання українців є Вармінсько-Мазурське (39%), Західнопоморське (13%) та Підкарпатське (11%) воєводства та великі міста, такі як Варшава (5-10 тис. українців), Краків (3 тис.) та інші. Значна частка українського населення також розсіяна на західних та північних територіях – Ольштинському, Гданському та Кошалінському воєводствах. Перепис 2011 р. проілюстрував зростання осіб, які задекларували українське громадянство – 51 001 особи, з них 27 630 осіб в якості єдиного [5]. Цілком імовірно, що частина трудових мігрантів була врахована при переписі населення. Українська статистика не відображає реальних переміщень українців до Польщі. Взявши до уваги, розподіл вибулих з України до Польщі за 2002–2011 рр. отримуємо, що протягом цього періоду в середньому за рік до Польщі виїжджало 218 осіб, що насправді не відповідає дійсності [5]. Найбільша кількість трудових мігрантів приїжджають до Польщі з західних областей, передусім Львівської, Волинської, Тернопільської, Івано-Франківської, Рівненської. Ці області мають найтісніші історичні контакти з Польщею, до Другої світової війни їх територія входила до складу Польської держави. Крім цього, ці області є працenaдлишковими, тут недостатньо розвинуте промислове виробництво, зафіксований високий рівень безробіття. Специфіка зайнятості трудових мігрантів у Польщі полягає в тому, що їх переважним видом діяльності є сільське господарство (49,9% загальної кількості українських трудових мігрантів працює у цій сфері). Поширені серед заробітчани у цій країні також торгівля, будівництво, діяльність домашньої прислуги [5]. Вже на час приєднання Польщі до ЄС в цій країні працевлаштувалися близько трьох тисяч українських громадян, з яких менше половини отримали

дозвіл на роботу в Мазовецькому воєводстві. Це, насамперед, різного роду спеціалісти, студенти, а також українці й українки, котрі взяли шлюб з громадянами Польщі.

На сьогодні Польща стала для громадян України одним з провідних ринків праці серед усіх держав Європейського Союзу. Найбільше цьому сприяють ліберальні процедури легалізації перебування і отримання праці, географічна і культурна близькість, а також надзвичайно потужний кадровий потенціал України. В Польщі є високий рівень безробіття, яким охоплені, головним чином особи з низьким освітнім рівнем, ті, хто шукає фізичної праці, яка не потребує наявності високої кваліфікації. Подібної роботи зазвичай шукають в Польщі українці. Вони виграють конкуренцію у поляків завдяки тому, що є дешевші для працедавців або більш гнучкі – не відмовляються від дрібних робіт, можуть швидко пристосуватися до нестандартних ситуацій. Поляки, які працюють в країнах Західної Європи, також цінюються тамтешніми працедавцями з огляду на подібні переваги. Українці використовують відмінності в економічному розвитку (різницю в рівні оплати праці) Польщі та України і заповнюють вільні ніші на польському ринку праці, а з іншого – щоб на польському ринку праці утворилися подібні ніші та для їхнього заповнення потрібна дешева робоча сила, яка, через незацікавленість з боку поляків, надходить з-за кордону, головним чином – з України [5]. За останні п'ять років кількість дозволів на працю, виданих громадянам України, постійно зростала, в 2008 р. вона становила 5400, в 2012 р. – 18669, тобто за п'ять років цей показник збільшився в 3,4 рази.

Згідно з офіційними даними, запит на працівників з України збільшився на 50 % у 2017 році в порівнянні з 2016 роком. Велика частина українців, приблизно 320 тисяч, в Польщі працюють в логістиці, в торгівлі – 200 тисяч, туризм обслуговують 115 тисяч українців, а ще 15 тисяч працевлаштувалися в науково-технічному секторі [6].

Державна міграційна політика Польщі максимально спростила в'їзд для українських трудових мігрантів на територію Польщі. Крім того, спростила процедуру їх працевлаштування. Тільки за першу половину 2017 року видано 950 тисяч запрошень, що свідчить про те, що Польща є для українців широкими воротами і можливістю заробити більший дохід, ніж вони могли б заробити його на території України [6].

Через трудову міграцію відбувається збільшення кількості українців у Польщі. Приїхавши на територію країни з метою заробітку, мігрант поступово акліматизується у новому середовищі, вивчає мову, особливості перебування в цій країні і зрештою переїжджає сюди жити на постійній основі. Польща приваблює українців, як близька до наших кордонів, країна з подібною мовою і зв'язками. Для українців існують чимало легальних способів працевлаштуватися в Польщі. Найпопулярніші з них це: навчання в польському вузі з наступним працевлаштуванням; трудова еміграція в

Польщу; шлюб із громадянином (кою) Польщі; реєстрація фірми (бізнес-еміграція в Польщу); оформлення "карти поляка" на підставі польського походження. Найбільшою мірою своє майбутнє з Польщею пов'язують особи, які одружилися в Польщі, та ті, хто має дозвіл на роботу. Студенти нерідко декларують бажання повернутися в Україну – особливо, якщо політичні й економічні процеси там будуть сприяти перспективам самореалізації [5].

Таким чином, міграційна політика України повинна ґрунтуватися на міждержавних угодах з країнами-реципієнтами робочої сили. Такі угоди, крім правової і соціальної захищеності українців за кордоном, повинні передбачати планомірний, цілеспрямований відбір наших громадян, їх професійну підготовку та перепідготовку на місці, до виїзду за кордон, передбачати умови проживання та компенсацію за підготовку кадрів нашою державою (витрати на виховання, освіту, оздоровлення та ін.). Важливою функцією української дипломатії має стати захист інтересів громадян України за кордоном, незалежно від того, в якій країні вони знаходяться.

Заходи державного втручання в міграційні процеси трудових ресурсів мають передбачати: надання пільг мігрантам, які вкладають валютні заощадження в розвиток малого бізнесу; введення митних пільг для трудових мігрантів на ввезення інвестиційних товарів; географічну і професійну диверсифікацію міграційних потоків робочої сили за допомогою створення агентств з працевлаштування українських громадян за кордоном; регулювання оплати за посередницькі послуги агентств з працевлаштування; забезпечення потенційних емігрантів необхідною інформацією шляхом надання консалтингових послуг; вдосконалення фінансових важелів за допомогою Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). Таким чином, міграційний аспект міжрегіонального співробітництва передбачає всебічне врахування тенденцій розвитку сучасної міжнародної трудової міграції, її форм і особливостей, механізму її державного регулювання.

Отже, формування ефективної моделі міжрегіонального співробітництва потребує врахування всіх аспектів, інтересів й спільних проблем; визначення форм та умов реалізації загальної стратегії просторового розвитку з урахуванням факторів внутрішнього й зовнішнього характеру. Саме ж міжрегіональне співробітництво має сприяти зниженню або нівелюванню соціально-економічних диспропорцій між найбільш розвиненими і відсталими регіонами країни; сприяти соціально-економічному зростанню країни в цілому.

Список використаних джерел до розділу 5

Підрозділ 5.1.

1. Міжрегіональне співробітництво у системі нової регіональної політики України / С. О. Біла, І. Г. Бабець, І. В. Валюшко, Я. А. Жаліло [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 32 с.
2. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як крок до визначення концепції регіональної політики [Електронний ресурс] / І. Студенніков. – Режим доступу: <http://ewi.org.ua/chastyna-7-transkordonne-spivrobitnytstvo-yak-krok-do-vyznachennya-kontseptsiji-rehionalnoji-polityk-y/>
3. Посольство України в Республіці Польща [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/regions>
4. Kamiński A. Z. Stosunki polsko-ukraińskie: raport / A. Z. Kamiński, J. Kozakiewicz. — Warszawa: CSMISP, 1997. — 58 s.
5. Посольство України в Республіці Польща [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://poland.mfa.gov.ua/ua>
6. Державний комітет статистики України [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Волинська обласна державна адміністрація. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://voladm.gov.ua/>
8. Матвійчук Л. Перспективи розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму [електронний ресурс] / Л. Матвійчук, Б. Герасимчук. – Режим доступу: <http://uk.xlibx.com/4kulturologiya/1277677-20-mikroprojekt-pid-nazvoyu-transgranichniy-e-centr-kulturnoi-spiwpraci-lyublinluck-yakiy-realizu-tsya-pidtrimki.php>
9. Коваль А. Розвиток транскордонного туристичного співробітництва України та Польщі в умовах Євроінтеграції [електронний ресурс] / А. Коваль // Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива. - Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/2356/1/Koval_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf
10. Мігущенко Ю. Інституційне забезпечення розвитку сфери туризму в українсько-польському транскордонному регіоні [електронний ресурс] / Ю. Мігущенко // Регіональний філіал НІСД у м. Львові. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/juli2010/03.htm>
11. Міграція в Україні: факти і цифри [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
12. Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №43. – С. 613.

13. Інформаційно-довідковий матеріал про стан і перспективи розвитку співпраці в галузі освіти і науки між Україною і Республікою Польща Комітет з питань науки і освіти http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/printable_article?art_id=45823

Підрозділ 5.2.

1. Артеменко Л.В. Особливості національної інноваційної системи України в контексті економічної безпеки [Електронний ресурс] / Л.В. Артеменко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_11_13

2. Богма О.С. Роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки / О.С. Богма, О.В. Болдуєва // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – №3 (7). – 2010. – С. 166-170

3. Горник В.Г. Оцінка ролі та місця України у міжнародних економічних відносинах [Електронний ресурс] / В.Г. Горник // Економіка та держава. – 2011. – № 3/1. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2011/36.pdf

4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>; [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy](http://www.ukrstat.gov.ua) [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Макогон Ю. Стратегія інноваційного розвитку України в контексті інтеграції до Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Ю. Макогон, Є.Медведкіна // Журнал Європейської економіки. – 2008. – Т.7. – №1. – С. 43-56. – Режим доступу: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/387/1/t7_1_ukr.pdf.

6. Механізми державного управління науково-технологічною сферою (світовий та вітчизняний досвід) / [Мусіна Л. А., Кваша Т. К., Березна Н. В. та ін.] – К.: УІНТЕІ, 2009. – 216 с.

7. Ніколенко Т.І. Інвестиційно-інноваційна діяльність України як умова забезпечення конкурентоспроможності економіки / Т.І. Ніколенко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. – 2013. – Вип. 5. – С. 35-43.

8. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/>

9. Россоха В.В. Шляхи забезпечення інноваційно-технологічного розвитку / В.В.Россоха, Д.О.Соколов // Агроінком. – 2009. – №7-9. – С.48-56

10. Харченко О.С. Організаційно-економічний механізм розвитку національної інноваційної системи: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.03 / Харченко Олександра Сергіївна. – Маріуполь, 2015. – 221с.; Kharchenko

O.S. Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm rozvytku natsionalnoi innovatsiinoi systemy: dys. ... kand. ekonom. nauk: 08.00.03 / Kharchenko Oleksandra Serhiivna. – Mariupol, 2015. – 221s.

11. Шарко І.О. Інноваційний рейтинг України: міжнародні оцінки та порівняння / І.О. Шарко, О.І. Гуторов // Всеукраїнський науковий журнал: «Актуальні проблеми інноваційної економіки». - № 2. – 2017. – С.15-20.

12. Юринець З.В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.03 / Юринець Зорина Володимирівна. – Львів, 2016. – 519 с.

13. The Global Competitiveness Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2016-2017/>

Підрозділ 5.3.

1. Кушнірчук-Ставніча О.М. Економічні та соціальні важелі протидії впливу працездатного населення за кордон / О.М. Кушнірчук-Ставніча // Ефективна економіка. – 2010. – №4. – С.20-25

2. Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності [Електронний ресурс]. – (Указ Президента №657/2007 від 20.07.2007). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

3. Садова У. Я. Проблеми нормативно-правового забезпечення регулювання міграційних процесів в Україні / У. Я. Садова, М. М. Біль// Форум права. – 2010. – № 1. – С. 323–330

4. Кшитштоф Пелка Характеристика концепції міграційної політики України та напрями її розвитку / П.Кшитштоф // Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 66–71

5. Зубик А. Сучасна трудова міграція українського населення в Польщу [Електронний ресурс] / А. Зубик // Економічна та соціальна географія Наукові записки. – №1. – 2014. – Режим доступу: <http://geography.tnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/015.pdf>

6. Воскобойник В. Чому зросла трудова міграція українців до Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kordon.in.ua/news/ekspert-rozpoviv-chomu-zrosla-trudova-mihratsiya-ukrajintsiv-polschi-64551/>

Наукове видання

О.В. Булатова (§1.2., §3.3.), Н.В. Балабанова (§4.1.), О.А. Беззубченко (§2.4., §4.3.), О.В. Захарова (§2.2.), Ю.В. Макогон (§4.4.), Т. В. Марена (§3.1, §3.2., §3.3., §4.2.), Х.С. Мітюшкіна (§5.1.,5.3.), Т.І. Ніколенко (§5.2.), Г.П. Омельченко (§2.1.), Ю.І. Чентуков (§1.1., §1.3.), І. Ю. Чентуков (§1.1, § 1.3.), Г.О. Черніченко (§2.3.)

**РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

**Головний редактор О.В. Булатова
Відповідальний редактор О.А. Беззубченко
Технічний редактор А.О. Смотрицький**

Підписано до друку 27.12.2017 р.

Умов.дру.арк.13,5

Видавець «Видавничий відділ МДУ»

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.